215627
483

قواعد فقهيّه

(احكام شرعيه مجلسنه مدخل اولمق صفتيله)

استاذ محترم رضا افندى حضرتلرينك
ارشادى، نظارتى هم‌ضمانى تحتنده
مدرسى جارالله بيگييف
قلميله تأليف قيلنمشدر.

طبع حقوقى ناشرينه عائددر.

قزانده «اورنك» مطبعه‌سى.

КАЗАНЬ
Электро-Типографія
„УРНЭК"

…ЛЕНИНА
4
N 910

215627

انا انزلنا اليك الكتاب بالحق لتحكم بين الناس بما اراك الله.
ولا تكن للخائنين خصيماً
(النسا — ١٠٥)

KII 5117

(شريعت اسلاميه القباسى مثابه‌سنده اعتبار قيلنه بيلور)

قواعد فقهيّه

(احكام شرعيه مجله‌سنه مدخل اولمق صفتيله)

استاذ محترم رضا افندى حضرتلرينڭ ارشادى، نظارتى هم ضمانى تحتنده
موسى جار الله بيگييف
قلميله تأليف قيلنمشدر.

Библиотека Института Востоковедения АН. СССР.
Центральная научная библиотека КазНЦ РАН Лобачевского, 2/31
№ 215627

ناشرى:
احمد الاسحاقى.

«اورنك» مطبعه‌سى قزانده.

КАЗАНЬ
Электро-Типографія
„УРНЭК"

1910

مؤلفك رجاسى:

حقوق اسلاميه‌يى عصر حاضرك علمى لسانيله بيان شرفنه‌سبقت ايتمك شوق بر قاچ سنه مقدم بنى بعض تشبثلره سوق ايتمش ايدى. او شوقك تحريكيله بن «افادات الكرام» اسملى كتابى نشر ايتميه شروع ايدوب قسم العباداتدن دورت بيش ملزمه قدر طبع ايتدرمش ايدم. عاقبت شريعت اسلاميه كبى معجز بر شريعتك نصوص كتابيه هم نبويه‌لرينى قلمم قناعت ايدر صورتده شرح هم تفسير وظيفه‌لرنده استعدادسزلگمى حس ايدوب، «عسى ان يهدينى ربى لاقرب من هذا رشداً» اميديله موقتاً «افادات الكرام» نشرينى ترك ايتدم. صوڭره الطاف الهيه‌دن اولمق اوزره، شو سنه استاذ محترم رضا افندى حضرتلرينك علمى مجلسلريله استفاده ايتميه موفق اولدم. استاذ حضرتلرى شرع شريفك اساسنده احكام شرعيه مجله‌سينك روسيا مسلمانلريچون فوق العاده لزومنه اهميتنه دائر الك مؤثر سوزلرينى هر وقت بڭا القا ايدوب، بيوك بر خدمتى التزام ايتميه دعوت ايدركبى بڭا خطاب ايدرلر ايدى. استاذ حضرتلرينك ارشادى بركه‌سيله بنده رغبت اوياندى. مجله احكام شرعيه‌يى برابر يازاجق اولدق. يا نمونه يا مقدمه اولور اميديله كليات شرعيه‌يى على حده نشر ايتمگى بن مناسب كوردم‌ده، استاذ حضرتلرينك نظارتى تحتنده كليات شرعيه‌يى جمع ايتدم. كلياتى يا ايضاح يا اثبات يولنده، هر كليه صوڭنده بر قدر سطور يازدم. جمع ايدر ايكن كليات آراسنده ترتيبى رعايه ايتمك ممكن دگل ايدى. طبع ايدر ايكن‌ده ترتيب ممكن اولمادى. لكن او قصور كتابك ماده‌لرينه عائد قصور دگل ايدى‌ده؛ بناءً عليه، ضرورى حاجتى تأخير ايتمه‌مك ملاحظه‌سيله، التزام قيلندى.

شو كتابى جمع ايدر ايكن مساهله ايتمه‌مك عهديله ايكى وظيفه‌يى التزام ايتدم: برى الك معتمد منبعلرى تعدى ايتمه‌مك، ديگرى صوڭ زمانلرده يازلمش كتابلرك تحت تأثيرينه قالمامق. بوڭا كوره شو كتاب «الك معتمد خالص حقوق اسلاميه» صفتيله قبول قيلنه بيلور درجه‌يه كلدى.

بن شو كتابى طلبه‌لره، روسيه علماسنه شو صفتله شو دفعه عرض قيلوب؛ مطالعه‌لرى صوڭنده او ذوات كرام افنديلردن تنبيهلرينى رجا ايدرم. زيرا عنقريب انشاء الله نشر قيلنه‌جق «احكام شرعيه مجله‌سى» شو «قواعد فقهيه» اوزرينه تاسيس قيلنه‌جق.

موسى جار الله بيگييف.

قازان - شعبان ١٣٢٨ سنه

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه.

علم فقه: هیئت اجتماعیه اعضاسی اولمق صفتیله، انسانك اوز حقوقلرینی اوز وظیفه‌لرینی تمامیله بیلمکدر.

کتب فقهیه‌ده، امام ابو حنیفه رضی الله عنه حضرتلرندن نقلا، علم فقه «معرفة النفس ما لها وما علیها» افادهٔ جامعه‌سیله تعریف قیلنمشدر. او تعریفه کوره، «علم فقه»‌نك دائره‌سی غایت واسعدر: اعتقاد، اخلاق، عبادات قسملری‌ده؛ مناکحات، معاملات، عقوبات قسملری‌ده علوم فقهیه تحتنه مندرج اولور. سلف اصطلاحنده شویله ایدی. صوڭ کلمش اهل تدوین، علوم شرعیه‌یی تصنیف ایدر ایکن، یعنی صنفلره تقسیم ایدر ایکن، علم توحیدی علی حده، علم اخلاق علی حده برر علم مستقل اعتبار ایدوب؛ علم فقهی عبادات، مناکحات، معاملات، عقوبات قسملرینه تخصیص ایتمشلر.

تصنیف، تدوین مسئله‌سی بر اصطلاحدر. اصطلاحی شیلرده، معلومدر، طارلق اولماز. سلف صالح، آیات قرانیه‌دن سنن نبویه‌دن استنباط قیلنمش همه علملری بر یره طوپلایوب، علم فقه تسمیه ایتمشلر. صوڭ کلمش اهل علم ـ اعتقادیاتی اخلاقی افراز ایدوب، علم فقهی عبادات، مناکحات، معاملات، عقوبات قسملرندن عبارت قیلمشلار. بوراده معنوی بر اختلاف یوقدر.

اهل علمك اعتقادیاتی اخلاقی افراز ایتدکلری کبی، بزده عباداتی اهمیت مخصوصه‌سنه کوره افراز ایدر ایسه‌ك، علم فقه مناکحات معاملات عقوبات قسملرندن عبارت اولور.

علم فقهی تعریفده بز شو طریقه‌یی اختیار قیلوب «علم فقه: هیئت اجتماعیه اعضاسی اولمق صفتیله، انسانك اوز حقوقلرینی اوز وظیفه‌لرینی تمامیله بیلمکدر» دیدك.

هیئت اجتماعیه یا عائله، یا مدینه، یا دولتدر.

انسانی اوز باشنه یاشار بر حیوان فرض ایدر ایسه‌ك، اووقت انسانه هیچ بر حق هیچ بر وظیفه مترتب اولمایور. بوڭا کوره «هیئت اجتماعیه اعضاسی اولمق صفتیله» قیدینی تعریفده ذکر ایتدك.

بزم تعریفمزه کوره علم فقه (عصر حاضرك عرفیله علم حقوق) اوچ قسمدن عبارت اولور: ١) عائله‌ده اعضا اولمق صفتیله انسانك حقوقلرینه وظیفه‌لرینه متعلق مسئله‌لر ـ مناکحات قسمی: ٢) مدینه‌ده یا دولتده اعضا اولمق صفتیله انسانك حقوقلرینه وظیفه‌لرینه عائد مسئله‌لر یا قانونلر ـ معاملات قسمی؛ ٣) مناکحات همده معاملات قانونلرینی تنفیذ ایتمك همده خللدن صاقلامق غرضیله وضع قیلنور قانونلر ـ عقوبات قسمی اولور.

مناکحات قسمی: نکاح، طلاق، رضاع، نفقه، فرائض کبی؛ معاملات قسمی: بیع، اجاره، کفاله، حواله، امانت، هبه، شرکت کبی متعدد کتابلره، کتابلرده متعدد فصللره علی حسب الاصطلاح تقسیم قیلنوب، جزئیاتك احکام خصوصیه‌لری علی التفصیل بیان قیلنور.

کتب فقهیه‌ده اویله علی التفصیل بیان قیلنور مسائل جزئیه‌یه فروع فقهیه دینور.

آیتلردن حدیثلردن فروع فقهیه‌یی استنباط ایتمش فقهای کرام، قران کریمله سنن نبویه‌دن ـ فروع فقهیه‌یه نسبتله اهمیتی دها زیاده ـ اصول کلیه‌یی، قواعد فقهیه‌یی استنباط ایتمشلر.

اصول کلیه

اصل فقیهلرك عرفنده ایکی معنایه اطلاق قیلنور.

بری: دلیل. هر بر حکمك دلیلی او حکمك اصلی اولور. مثلا: زکاتك وجوبی بر حکمدر، اصلی «وانفقوا مما رزقناکم» آیت کریمه‌سیدر. بیعك جوازی بر حکمدر، اصلی «فانتشروا فی الارض وابتغوا من فضل الله» آیت کریمه‌سیدر.

دلیل معناسنده اولان اصللر، اهل علمك اصول فقه کتابلرنده بیاننه کوره: ١) کتاب، ٢) سنت، ٣) اجماع، ٤) قیاس، ٥) مصلحت. حکمك مشروعیتنده انسانلر ایچون خالص بر فائده قطعیه تحققی معلوم اولور ایسه، او حکم مصلحت اقتضاسیله ثابت اولور. امور دنیاویه‌یه عائد احکامی اثبات حقنده «مصلحت» اڭ بیوك بر دلیلدر. سماوی یاخود مدنی قانونلرك اهمیتی یالڭز انسانلرك مصلحتلرینه موافقتلریله‌در. موافقت نه قدر بیوك ایسه، قانونك حکمك اهمیتی او قدر زیاده اولور. لکن حکمك اثباتنه دلیل قیلنه‌جق مصلحتده ایکی شرط واردر: بری قطعیت. اگرده حکم مشروع قیلنور ایکن مصلحتك حصولی قطعاً معلوم دگل ایسه، اویله مصلحت دلیل اولاماز. دیگری خلوص یا رجحان. مصلحتك خلوصی مفسده‌دن تماماً خالیلگیدر. مصلحتك رجحانی مفسده‌یه نسبتله بیوکلگیدر. یعنی حکمك مشروعیتنده بر مفسده بر مصلحت مترتب اولورده؛ مصلحتك اهمیتی مفسده‌یی عدم حکمنه قیلور قدر بیوك اولور. ٦) استصحاب. یعنی: اوّلده حکمك ثبوتیله حالده ثبوتنه؛ یاخود حالده ثبوتیله استقبالده ثابت اولاجغنه استدلال ایتمك. ٧) برائت اصلیه. بر حکمك ثبوتنه دلیل بولنماز ایسه، برائت عقلیه طبیعیه اقتضاسیله او حکمك عدمی ثابت اولور. ثبوتنه دلیل یوق هر بر حکمك عدمنه برائت اصلیه دلیل اولور. ٨) استحسان. بر کلی مقابلنده مصلحت جزئیه‌یی اخذ ایتمك.

مثلا: «الده یوق مالی صاتو باطلدر» کلیه‌سنه مخالف اولارق بیع سلم تجویز قیلنمشدر، فقیرلرك حاجتلرینی تسهیل ایتمك مصلحتیله. شو تعریفه کوره، استحسان مصلحته عائد اولور. شریعت اسلامیه‌ده مصلحت مطلقا، یعنی مقابلنده بر دلیل کلی اولسه‌ده اولماسه‌ده، معتبردر. بوڭا کوره امام مالك بن انس حضرتلری «استحسان علمك طوقوز عشریدر» دیمش. ٩) سد ذرائع. بر مفسده ترتب ایده‌جگی سببیله حکمی منع ایتمك. شریعتك روحی ــ هیئت اجتماعیه‌ده انتظامی محافظه‌در. بناءً علیه انتظامه خلل ویره‌جك مفسدلرك هر بری البته ممنوع اولور. مفسده ترتبی حکمك ممنوعیتنه هر حالده دلیل قیلنه بیلور. ١٠) عوائد. شریعت اسلامیه هیئت اجتماعیه انتظامنه مخالف دگل، مفسده‌سی یوق عادتلری تقریر ایتدی. توارث طریقیله منقول، یاخود حکم طبیعتده ضرور یا مقبول عادتلر حکمك ثبوتنه دلیل اولا بیلور. بدویت عالمنده اینمش قران، ظهور ایتمش اسلامیت عربلرك امور باطله‌لرینی رفع ایتمش ایسه‌ده، عوائد حبوبه‌لرینه تعرض ایتمه‌مش. بونکله، نزاعی مفسده‌یی ایجاب ایتمز عادتلرك معتبرلگنه ارشاد ایتمشدر. عادتلرك درجه‌لری متفاوتدر. حکم طبیعتله ضرور یا حاجت شیلر، یاخود عمومك قبولیله رسم اولوب کتمش اشلر همه‌سی عوائد تحتنه مندرجدر. عادتك حکمی نه قدر نافذ ایسه، حکمك مشروعیتی او قدر شدید اولور. ١١) استقرا، ١٢) برهان اندراج، ١٣) برهان تلازم، ١٤) برهان تعاند. شو صوڭ دورت اصل ــ کتب منطقیه‌ده بیان قیلنمش استقرا هم قیاسك عینیدر.

شو اون دورت اصلی فقیهلر «اصول فقه» کتابلرنده شروطیله احکامیله بیان ایتمشلر.

فقیهلرك عرفنده استعمال قیلنور «اصل»ڭ ایکنچی معناسی: محصور دگل احکام فقهیه‌یی جمع ایدر کلیه‌در.

کلیات فقهیه «علم فقه»ڭ روحیدر. کلیاتی حفظ ایدوب فهم

ایدن آدم احکام فقهیه‌یی تماميله احاطه ایدر، شریعت اسلامیه فلسفه‌سنه کما ینبغی واقف اولور، اصول فقه کتابلرنده شانی او قدر تعظیم قیلنمش «اجتهاد» ملکه نورانیه‌سندن بیوك نصیبی حائز اولور، محکمه‌لرده حکم ایدر ایکن یاخود منبر علم‌ده فتوی ویرور ایکن بصیرتلی اولور، جزئیاتك احکامی بری دیگرینه متناقض اولور ایکن حیرت‌ده قالماز، علم فقهی گوزل صورتده تحصیل ایتمك ایچون همه عمرینی فدا ایتمیه مضطر اولماز، حکم شریعتی حرج‌سز کیك کوڭل ایله قبول ایدر، شریعتك حیات انسانیه‌ده اهمیتی نه‌در آڭلار. بر حرفله تعبیر ایدر ایسه‌ك، انسان درست معناسیله «فقیه» اولور.

قاعده کلیه معناسنده اصوله فقیهلر احیاناً قیاس اطلاق ایدرلر. «خلاف قیاس اولان احکام تعدیه قیلنماز» سوزلرنده قیاسدن مراد قاعدهٔ کلیه‌در. یعنی بر اصل کلی خلافنه اولارق وارد اولمش حکم موردینه محصور اولور، دیگر محلّره تعدیه قیلنماز.

بز شو کتاب‌ده بیان قیلنه‌جق کلیات فقهیه‌یی «قواعد فقهیه» تسمیه ایتدك. اصول فقهیه دیمه‌دك، ادله فقهیه ایله اشتباه اولماسون ایچون. «قواعد» تعبیرینی «کلیات» تعبیرینه ترجیح ایتدك، احکام جزئیه‌لرك او کلیات اوزرینه ابتنالرینی افاده ایچون. زیرا «کلیات» تعبیری احاطه‌یی افاده ایدر ایسه‌ده، اساسلگی افاده ایتمه‌یور.

بوڭا کوره شو کتابمزی «قواعد فقهیه» نامیله تسمیه ایتدك.

مقصد

قواعد فقهیّه

(۱) هر اش‌ده هر سوزده مقصد معتبر در.

یعنی: قصددن عاری فعللره سوزلره هیچ بر حکم مترتب اولماز، قصد ایله صادر اولور سوزلره فعللره مترتب اولاجق حکم قائلك یا فاعلك قصدینه کوره اولور. مقصد فاسد اولور ایسه، او سوز او فعل فاسد اولوب، مقصد فساد دن سالم ایسه، او سوز، او فعل فساد دن سالم اولور.

شو اصل ـ ابواب فقهك همه‌سنده بلا استثنا معتبر، قطعی بر اصل کلی‌در. ادله‌سی محصور دگل قدر، متعدددر: «انما الاعمال بالنیات» یعنی: عمللر یالگز نیتلریله معتبر اولا بیلور. نیت‌سز عمل معتبر اولماز. نیت فاسد ایسه، عمل فاسد اولور. «وان تبدوا ما فی انفسکم او تخفوه یحاسبکم به‌الله» یعنی: مقصدلرگزی اظهار ایدر ایسه‌گزده، اخفا ایدر ایسه‌گزده، الله سزی یالگز مقصدگزه کوره محاسبه ایدر. «لا یواخذکم الله باللغو فی ایمانکم. ولکن یواخذکم بما کسبت قلوبکم». یعنی: الله، سزی لسانگزده جاری اولور سوزلرله دگل، قلبگزده قرار ایدر قصدگزله مواخذه ایدر. «ولیس علیکم جناح فیما اخطأتم به. ولکن ما تعمدت قلوبکم.» یعنی: گناه بلا قصد صادر اولور شی‌ده دگل، بلکه عمداً صادر اولور شی‌ده اولور. «رفع عن امتی الخطأ والنسیان وما استکرهوا علیه یعنی: خطا،

نسیان کبی قصد یوق ایکن، یاخود اکراه کبی قصد فاسد ایکن صادر اولور فعللره سوزلره شرعا اعتبار یوقدر.

هر اش‌ده هر سوزده قصد معتبر اولدیغنه کوره، شریعت اسلامیه نائملرڭ ناسیلرڭ سکرانڭ جاهلڭ، بیوك شادلق یا بیوك غضب سببیله خطا ایدر آدملرڭ، مرض تأثیریله لساننه یوقبار سوزلر کلور خسته‌لرڭ سوزلرینه هیچ بر حکمی ترتیب ایتمه‌مشدر. قصدڭ اعتبارینه کوره قران کریم «انك لرسول الله» سوزنده منافقلری تکذیب ایتمشدر. «وبعولتهن احق بردهن فی ذلك ان ارادوا اصلاحا» آیت کریمه‌سی رجعتڭ مشروعیتنده قصد اصلاحی شرط ایتمشدر. «ولا تمسکوهن ضرارا لتعتدوا» آیت کریمه‌سی، ظلم، اعتدا قصدیله رجعتڭ بطلاننه، معتبر دگللگنه اشاره ایتمشدر.

قصد ـ افعالڭ صحتنه بطلاننه مداردر. افعالڭ حلیتی حرمتی فاعلڭ قصدینه تابعدر.

قصد تأثیریله ـ عقدلره ترتب ایدر حقوقڭ مرجعی‌ده مختلف اولور: وکیل عقدلری انشا ایدر ایکن موکل نامندن انشایی قصد ایدر ایسه، عقدڭ حقوقی عموماً موکله راجع اولوب، موکلی قصد ایتمز ایسه، حقوقڭ همه‌سی وکیلڭ اوزینه مقصور اولور.

عقدلرڭ انعقادی‌ده عاقدڭ قصدینه تبعیت ایدر: عقدلری انشا ده استعمال قیلنور صیغه‌لردن زمان حاضری اراده ایدر ایسه، عقدلر فی الحال منعقد اولوب، استقبالی اراده ایدر ایسه، عقد اولماز بالکز وعد اولور.

اسبابڭ سببلگی‌ده ـ انسانڭ قصدینه توقف ایدر: مباحلرڭ برینه استیلا ایدر ایکن تملکی قصد ایدر ایسه، استیلا ـ سبب ملك اولور؛ تملکی قصد ایتمه‌مش ایسه، سبب ملك اولماز. یولده بولنمش لقطه‌یی تملك قصدیله آلور ایسه، غاصب حکمنده اولوب، هلاك اولاجق ایسه ضامن اولور؛ صاحبنه اعاده ایتمك قصدیله آلور ایسه، النده امانت اولور، بلا تعدی هلاك اولور ایسه، ضمان

واجب اولماز. ـ بر صیده قورشون آتوبده انسانه اصابت ایدر ایسه، قصاص واجب اولماز؛ آتار ایکن انسانی قصد ایتمش ایسه، قصاص واجب اولور.

قصد قاعده‌سی شریعت اسلامیه‌ده، استثناسی یوق درجه‌ده، کلی‌در. بعض استثنا کبی شیلر وار ایسه‌ده، فی الحقیقه استثنا دگلدر. کله‌جكده «امور خفیه‌ده ظاهری علامتلری ضرورت حکمیله معتبردر» قاعده‌سنده بز انشاءالله بونی بیان ایدرز.

(۳) هر بر عقدده مقصد ومعنی معتبر اولوب، تعبیرڭ خصوصیتی معتبر دگلدر.

شو قاعده بیع، اجاره کبی معامله‌لرده؛ یمین طلاق کبی انشالرده جاریدر. مثلا: «ثمنی قایتاروب ویردکده مالمی قایتاروب آلمق شرطیله سڭا صاتدم» دیسه، شو معامله بیع اولمایوب، رهن قبیلندن اولور.

مشتری بائعه «ثمنی ویرنجه یه قدر فلان مالی الڭده طوت» دیسه او مال بائعڭ النده رهن اولور، لفظڭ افاده‌سی کبی ودیعه اولماز.

«بیڭ درهم مقابلنده شو مالی سڭا هبه ایتدم» دیسه، شو عقد ـ بیع اولوب، هبه اولماز.

«شو خانه‌می هر آی یوز درهم مقابلنده سڭا عاریه ایتدم» دیسه عاریت سوزینه اعتبار قیلنمایوب، قصدڭ دلالتنه کوره، عقد ـ اجاره اولور.

مال صاحبی ـ همه فائده‌یی مضاربه شرط ایتسه، مال ـ مضارب النده قرض اولور؛ بالعکس، همه فائده مال صاحبنه شرط قیلنسه، مضارب النده مال ـ بضاعه حکمنده قالور.

مقصد ـ معلوم اولور صورتلرده تسمیه مخالفتی معتبر اولماز. درهم دینار کبی مثلیاتی عاریت اسمیله بر آدمه ویرسه، عاریت اولماز، قرض اولور.

شو قاعده يمينىده شاملدر. يمينده يالكز لفظ معتبر دگل، بلكه مقصد هم غرض معتبردر. يمينده عمومى بر لفظى ذكر ايدوب، عمومك يالكز بعض فردلرينى اراده ايدر ايسه، ارادهسى معتبر اولورده، باشقه فردلرله حانث اولماز. «شو مالى اون درهمه صاتمام» ديسهده، اون يا اوندن كم بها ايله صاتار ايسه، حانث اولور؛ زياده ايله صاتار ايسه حانث اولماز. زيرا يميندن باعثك غرضى زياده ايدى. اما مشترى «او مالى اون درهمه آلمام» ديسه، اون ايله هم اوندن زياده ايله حانث اولور، اوندن كم ايله حانث اولماز. زيرا مشترى غرضى نقصان ايدى.

«اون درهمه صاتمام» عبارهسيله يمين صورتنده سكز درهمه صاتار ايسه، مذهب حنفىده حانث اولماز. زيرا سبب حنث «اون درهمه صاتمق» ايمش. سكز درهمه صاتمق صورتنده سبب حنث بولنمايور. بويله توجيه، غالباً، بر اشتباهدر. زيرا «لا ابيعه بعشرة» عبارهسى زيادهده حقيقتدر. شو يمينه وفا ايچون زياده لازمدر. زياده ايتمز ايسه، حانث اولور.

(٣) شك سببيله يقين زائل اولماز.

يعنى: صوڭ كلمش شك سببيله، اوّلده وار يقينڭ حكمى زائل اولماز.

شو قاعده بر جهتدن طبيعى قاعدهدر، زيرا شك — يقينه نسبتله ضعيفدر؛ ضعيف قوىيه غلبه ايدهمز، طبيعتڭ قانونى شودر. بوڭا كورهده ضعيفڭ هجوميله قوينڭ اثرى، يعنى شكڭ عروضيله يقينڭ حكمى زائل اولماز.

شو قاعده طبيعى اولديغى قدر — شريعت اسلاميهدهده هر بابده معتبر بيوك بر قاعدهدر. متعدد كليات، حسابى يوق جزئيات او قاعدهيه متفرعدر. كلياتى بوندن صوڭ ذكر ايدرز، ايضاح قصديله بر قاچ جزئياتىده سرد ايدهيك:

عيب سببيله مشترى عقدى فسخ ايده بيلور. لكن عيبڭ عيبلگى محقق دگل ايسه، اويله مشكوك عيب سببيله، انعقادى محقق بيع فسخ قيلنهماز.

انسان تعدى قيلوب بر مالى تلف ايدر ايسه، ضامن اولور. لكن تعدى وجودى مشكوك اولور ايسه، اويله مشكوك تعدى قطعاً ثابت برائتڭ اثرينى ازاله ايدهمز.

«گمانمه كوره، فلان آدمدن آلاجغم يوق كبيدر» ديدكدن صوڭ، بينه اقامت قيلوب، آلهجق بر قدر بورجى اثبات ايدر ايسه مقبول اولور. آراده عارض اولمش شكڭ اعتبارى قالماز.

اهل علم شو قاعدهيى «اليقين لا يزول بالشك» عبارهسيله تعبير ايتمشلر، بز شو عبارهء مأثورهيه احتراماً ترجمهده «شك سببيله يقين زائل اولماز» ديدك. يوقسه قاعدهيى دها عمومى دها موجز عباره ايله افاده ممكندر. او موجز عبارهيى دوردنجى قاعده قيلارق بوراده ذكر ايتمگى مناسب كوردك.

(٤) شك معتبر دگلدر.

مشكوك شيلرڭ هر برى الغا قيلنور يقين حاصل اولماينچه حادثڭ وجوديله حكم قيلنماز: سببڭ وجودى مشكوك ايسه، مسبب مترتب اولماز، سبب قطعاً معدوم حكمنده قالور. شرطڭ وجودى مشكوك ايسه، مشروط موجود اولاماز؛ مانع وجودنده شك وار ايسه، منع مترتب اولماز. مثلا طلاقده شك ايدر ايسه، عصمت نكاح زائل اولماز. وقتڭ دخولنده شك ايدر ايسه، او وقتڭ نمازى واجب اولماز. شك هر خصوصده الغا قيلنور.

لكن الغا مسئلهسنده احياناً تعارض واقع اولور، ايكى شكڭ برينى الغا ديگرينڭ اعتبارينى موجب اولور صورتده. مثلا: نمازڭ صحتنه شرط قيلنمش طهارتده شك واقع اولور ايسه، نمازڭ صحتندهده شك لازم اولوب كلور. شو ايكى شكدن برينى الغا ايدر ايسهك،

دیگرینی قطعا اعتبار ایتمش اولورز. مشکوك حدثی الغا ایدر ایسه‌ك، صحتی مشکوك نمازی اعتبار ایتمش اولورز. مشکوك نمازی الغا ایدر ایسه‌ك، مشکوك حدثی اعتبار ایتمش اولورز. ایکی شکك هر برینی الغا ممکن دگلدر. «شکی الغا» قاعده‌سی قاعده اجماعیه ایسه‌ده، تعارض ضرورتیله فقیهلر او قاعده‌یه برجهتدن مخالفتی التزام ایتمشلر. امام شافعی امام ابوحنیفه حضرتلری کبی فقیهلر حدثده شکی الغا قیلوب، تجدید طهارت، اعاده صلات واجب دگل دیمشلر. امام مالك حضرتلری حدثده شکی اعتبار قیلوب، تجدید طهارت اعادهٔ صلات واجبدر دیمش. شو ایکی نظر هر بری — علمی فقهی دقیق نظردر. لکن مقصدی تحقیق ایتمك ایچون حکم وسیله ده شکی اعتبار ایتمك دها گوزلدر. زیرا مقصدك تحققی، ذمه‌نك مقصد واجبدن برائتی هرجهتدن قطعی اولور. اما وسیله‌ده شکی الغا ایدر ایسه‌ك، اووقت مقصد واجبدن برائت قطعی اولماز. هر ایکی نظر علمی درست نظردر، لکن سنت نبویه‌ده حدثده شکی الغا ایتمك ثابت اولمشدر. تیسیر قاعده‌سنه دها موافق شودر.

(٥) هر حکمك، خلافنه دلیل بولنمادقجه، علی حاله بقاسی اصلدر.

یعنی: ثبوتی محقق حکم، خلافنه دلیل بولنمادقجه، تغییر قیلنماز. «اوّلده نصل ایسه، شوکون او حالده ترك قیلنور.» بوکا استصحاب قاعده‌سی دیرلر. «شو ساعت نصل ایسه، اوّلده‌ده شویله ایدی» دینور. بوکا «تحکیم حال» قاعده‌سی دیرلر. مثلا:

حیاتی معلوم بر آدم غائب اولسه، موتنه قطعی بر دلیل بولنمادقجه، او آدم حی حساب قیلنور. مماللری وارثلرینه تقسیم قیلنماز، حقوقلرینك هیچ بری باطل اولماز. اما مفقودك تفتیش صوکنده موتی ثابت اولور ایسه «حیاتك خلافنه دلیل بولندی» دیمك اولوب، مماللری وارثلرینه تقسیم قیلنور، میته مترتب حکملرك هر بری او وقت مترتب اولور.

مدیون «بورجمی ادا ایتدم» دیو دعوی ایدوب، بورج صاحبی «یوق، ادا ایتمه‌دك» دیسه، سوزی مقبول اولور. زیرا ثبوتی محقق بورجك، اداسنه دلیل بولنمادقجه، بقاسی اصلدر.

شو ساعتده وار بر شیك حدوثنده قدمنده نزاع واقع اولور ایسه، تحکیم حال قاعده‌سیله قدمی یعنی اوّلده وارلغی ثابت اولور.

(٦) هر قدیم علی حاله ترك قیلنور.

یعنی: عمومك منفعتلرینه قانونك حکمنه مخالف اولمایوب، قدیم اولوب کلمش شی، خلافنه دلیل بولنمادقجه، تغییر قیلنماز. وجه‌سز، سببسز آدملرك حقلرینی ابطال ایتمه‌مك قاعده‌سیچون.

(٧) ضرر، قدم حکمیله، ترك قیلنماز.

زیرا قدیمی علی حاله ترك ایتمك انسانلرك حقلرینی محافظه ایچونگنه مشروع ایدی. انسانلرك حقلرینی محافظه قاعده‌سی حکمیله ضرری علی حاله ترك ایتمه‌مك واجب اولور. بوکا کوره شو قاعده هم شرعی هم طبیعی بر قاعده‌در.

(٨) ذمه‌ده برائت اصلدر.

یعنی هیچ بر انسانك ذمه‌سی، دلیل بولنمادقجه، دیگرلرك حقیله مشغول اولماز. مشغولیتی دعوی ایدر آدم، بینه اقامت ایتمه‌دکجه، دعواسی مسموع اولماز.

ذمه برائتی هر بر انسانده بر حق فطریدر. هر بر انسانه، انسانیت صفتیله، طبیعی اولان حریتك بیوك رکنیدر. دلیل بولنمادقجه انسانك ذمه‌سنه بر حق الزام قیلنه‌ماز، جنایت تهمتیله هیچ بر انسان توقیف قیلنه‌ماز.

ذمه‌ده برائت قاعده‌سی هر خصوصده اعتبار قیلنور. بر آدم دیگرك مالینی تلف ایتدکدن صوك، تلف قیلنمش مالك مقدارنده یا قیمتنده اختلاف واقع اولور ایسه، زیاده بلا بینه ثابت اولماز.

بر آدم دیگر آدمدن فلان قدر قرض دعوی ایدر ایسه، سوزی بلابینه مقبول اولماز، زیرا انسانڭ قرضدن برائتی اصلدر. اما قرض دعوی ایدوب، بینه ایله اثبات ایدر ایسه، او وقت اشتغال ذمه ثابت اولور.

هر حالده اشتغال ذمه ــ دلیل‌سز بینه‌سز ثابت اولماز.

(٩) اصلی دگل، عارض اولور، شیلرده اصل ــ عدمدر.

وصفلرڭ بعضلری اصلی اولور، اویله وصفلرده اصل ــ وجوددر. بعضلری عارض اولور، اویله وصفلرده اصل ــ عدمدر.

مثلا: صاتون آلنمش بر آتی «عیبی وار ایدی» دعواسیله رد ایده‌جك آدم صاتو ساعتنده عیبڭ وجودینی بینه ایله اثبات ایده‌مز ایسه، بیعی فسخ ایتدره‌مز. زیرا صحت مرض کبی حاللر اصلی اولمایوب، عارض اولور شیلردر؛ صاتو ساعتنده عدملری اصلدر. او ساعتده وجودلرینی دعوی ایدن آدم بینه ایله اثبات ایتمیه محتاج اولور.

مضاربه‌ده فائده اولوب اولمادیغنده اختلاف ایدرلر ایسه، اشیای عارضه‌دن اولمق جهتیله، فائده‌ده اصل ــ عدمدر. مال صاحبی فائده وجودینی اثبات ایده بیلور ایسه، سوزی مقبول اولور. یوق ایسه، یوق.

بر کیمسه دیگر بر آدمه «بن سندن بیك درهم غصب ایدوب، تجارت ایتدم‌ده بشیوز درهم فائده ایتدم. بیك درهمکی آل. فائده‌سی بنم‌در» دیدکده او آدم «یوق، بیك درهمی بن سکا تجارت ایچون ویرمش ایدم. فائده‌ده بن‌ده شریکم.» دیسه، سوز ــ او آدمڭ سوزی اولور. زیرا قبض قیلنمش مالده غصب ایتمه‌مك اصلدر.

(١٠) بر زمانده ثبوتی محقق شیئڭ، خلافنه دلیل بولنمادقجه، بقاسیله حکم قیلنور.

شو قاعده استصحاب قاعده‌سیدر. مثلا: زمانلرڭ برنده بر مالڭ بر آدمه مملوکیتی ثابت اولور ایسه،

بیع یاهبه کبی ملکی ازاله ایدر سببلرڭ بری بولنمادقجه، او مال قانون نظرنده همان او آدمڭ ملکی حساب قیلنور.

فقیهلر مفقودڭ مسئله‌لرینی‌ده شو قاعده‌یه تفریع ایتمشلر: «مفقود حی‌در بناء علیه مالی وارثلرینه تقسیم قیلنماز؛ خاتونی ایکنجی بر آدمه کیده‌مز» دیمشلر. یوم ولادتدن اعتباراً طوقسان یا یوز یکرمی سنه مروری صوڭنده مفقودڭ موتیله حکم قیلنورده ترکه‌سی وارثلرینه تقسیم قیلنوب، خاتون او مدتدن اعتباراً عدت وفاتی صاقلار؛ یکرمی یاشنده غائب اولمش مفقودڭ خاتونی لااقل یتمش سنه محبوس قالورده صوڭره اره کیدر دیمشلر. حنفیلرڭ مذهبی شودر. لکن شریعت اسلامیه حکمتی علوینی بویله قاسی حکملری ابا ایدر: خلیفه عمر زماننده صحابه‌لرڭ سکوتیله قبول قیلنمش حکم عادل‌ده اویله حکملری ابطال ایدر. خلیفه عمر حضرتلری مفقودی تفتیش ایتدرمش، بولنمادقدن صوڭ خاتونی ایکنجی آدمه ویرمش. نکاحدن صوڭ مفقود قایتمش. خلیفه حضرتلری او آدمی خاتونی ایله مهر آراسنده تخییر ایتمش.

صحابه‌لرڭ حکمی هر بر طرفڭ مصلحتلرینی تماماً رعایه اساسنه مبنیدر: خاتونی معلقه حکمنده ایتمه‌مك ایچون، اجل تفتیش انقضاسی صوڭنده نکاحنه حاکم اذن ویرور. مفقودڭ حقلرینی هدر ایتمه‌مك ایچون ظهوری صوڭنده تخییر قیلنور. استرسه ایکنجی زوجدن تفریق ایتدروب خاتونی آلور، استرسه ویرلمش مهرینی استرداد ایدر.

(١١) هر حادث، زمن حدوثڭ تعیيننه دلالت ایدر قطعی بر دلیل بولنمادقجه، اڭ قریب زمانلرڭ برینه اضافه قیلنور.

شو قاعده متیقن ایله عمل ایتمك اساسنه مبنیدر. بر حادثڭ زمن حدوثنده اختلاف واقع اولور ایسه، مثلا «ایکی عاقدڭ بری» مدت خیارده عقدی فسخ ایتدم. فسخم درستدر «ایکنجی‌سی» مدت

مروردن صوك فسخ ایتدك. فسخك درست دگلدر »دیر ایسه، ایكنجی‌سینك سوزی معتبر اولور. زیرا عاقدلرك اختلافی زماننه الك قریب زمان—مدت خیار انقضاسندن صوك اولان زماندر. اما اولگی‌سی فسخك مدت خیارده وقوعنه بر بینه عادله اقامت ایدر ایسه، بینه‌سی معتبر اولور.

خاتون »زوجم بنی مرض موتنده طلاق ایتدی، بن وارثم« دیو دعوی ایتدكده، وارثلر »یوق، حال صحت‌ده طلاق ایتمش ایدی، سن وارثلك‌دن چیقدك« دیسه‌لر، سوز خاتونك سوزی اولور، طلاق الك قریب زمانلرك برینه اسناد قیلنوب، قبیل موتده طلاق ایتمش حكمنده قیلنور. بوڭا كوره خاتون وارث اولور.

صبی ایله وصی اختلاف قیلوب، صبی »وقت بیعك‌ده بالغ ایدم. بیعك صحیح دگلدر« وصی—»صغیر ایدك، ولایتم باقی ایدی. بوڭا كوره بیعم صحیح‌در« دیسه، بیع اقرب اوقاته اضافه قیلنوب، صبی سوزی معتبر اولور.

(١٢) كلام‌ده اصل—حقیقتدر.

یعنی: كلامك حقیقی معناسی ممكن ایكن مجازی معناسی اراده قیلنماز.

بر لفظ حقیقت ایله مجاز آراسنده دائر اولور ایسه، مجاز اعتباردن ساقط اولوب، حقیقت مراد اولور. لكن حقیقیلك مجازیلك عرفك اختلافیله مختلف‌در. بر عرف‌ده حقیقت اولان معنی ایكنجی بر عرف‌ده مجاز اولا بیلور. بناء علیه شو قاعده اعمال قیلنور ایكن قائلك عرفی هر حال‌ده معتبر اولور.

»شو مالمی اولادمه وقف ایتدم. فلان مالمی فلانك ولدینه وصیت ایتدم« دیسه، قائلك عرفنده »ولد« كلمه‌سنك حقیقی معناسی‌نه اولور ایسه، او معنی مراد اولور.

(١٣) تصریح مقابلنده حالك یا عرفك دلالتنه اعتبار یوقدر.

یعنی: صریح نهی وار ایكن، دلالت حال ایله مأذونیتك حكمی ساقط اولور. مثلا: بر انسان مالكك اذنیله خانه‌یه كروب، میدانده طورر قدحله صو ایچر ایكن، الندن اوقدح دوشوب قیرلسه، ضمان لازم اولماز. زیرا صو ایچوده او آدم حالك دلالتیله مأذوندر. لكن صاحب خانه »زنهار اوقدحه طوقونما« دیو نهی ایتسه، حالك دلالتیله مأذونیت حكمی اعتباردن ساقط اولور. بوندن صوك آلوب‌ده او قدحی خطأ كسر ایدر ایسه، ضامن اولور.

تعارض صورتنده تصریحی دلالته تقدیم—دلالتك حكمیله عملدن قیلدر. اما دلالت ایله حكم ثابت اولدقدن صوك تعارض واقع اولور ایسه، تصریح اعتبار قیلنماز. عقدده، ایجابدن صوك قبولدن مقدم —اعراضه دلالت ایده‌جك بر سوز یا بر اش بولنور ایسه، ایجاب باطل اولور، بوندن صوك »قبول ایتدم« سوز ینه اعتبار قالماز.

اجنبی بر آدمك ماللرینی صاتار ایكن مال صاحبی بیلسه، صوڭره پاره‌لری طلب ایتسه، شو طلب، حالك دلالتیله بیعی اجازه دیمك اولور. بوندن صوك «او بیعی فسخ ایتدم» دیسه، شو صراحتی معتبر اولماز.

(١٤) قانونك حكمی، شارعك نصی خلافنده، قضا نافذ، اجتهاد صحیح اولماز.

یعنی: قوه قانونیه طرفندن وضع قیلنمش قانونك عملی مدتنده، حاكمك او قانون خلافنده صادر اولمش قضاسی هیچ بر صورتله نافذ اولماز. كذلك، دلیل اولا بیله‌جك بر نصك شارع طرفندن ثبوتی قطعا معلوم ایكن، اوبله نصك خلافنه مجتهدك اجتهادی درست اولماز.

لكن نصك ثبوتنده عدمنده سوز وار ایسه، یاخود ثابت نصك

Научная
КазНЦ РАН
№ 215627

مجتهد اجتهادینه مخالفتی تسلیم قیلنماز ایسه، او وقت مجتهد اوزینك حجه‌سیله اجتهادینی اثبات ایده بیلور.

هر حالده، شو اون دورتنجی قاعده قانونك احترامی، شرعك رأیله منسوخ دگللگی اساسنه مبتنی اولوب، خلاف ممکن دگل بر قاعده اساسیه‌در.

(١٥) شرعاً ثبوتی محقق بر اصل کلی عمومندن استثنا قیلنوب کلمش بر حکم ایکنجی یرلره تعدیه قیلنماز.

کتب اصولده شو قاعده «ما ثبت علی خلاف القیاس لا یعدی» مفهومنده بر عباره ایله افاده قیلنمشدر. شو عباره‌ده «قیاس»دن مراد ایکی معنی‌دن بریدر. ١) بری: تعبدی دگل، بلکه عقل ایله ادراك قیلنه بیلور معنی. ٢) ایکنجی‌سی: اصل عمومی. «علی خلاف القیاس» دیمك: یا تعبدی، یا اصل عمومیدن مستثنی دیمکدر.

فقیهلرك او عباره‌دن مقصدلرینی بیان ایچون، بن تفسیر طریقیله ترجمه قیلوب، «اصل کلیدن استثنا قیلنمش حکم ایکنجی یرلره تعدیه قیلنماز» عباره‌سیله قاعده‌یی بیان ایتدم.

مثلا: «رضاسی یوق ایکن هیچ کمك ملکی النمن آلنماز» قاعده شرعیه‌سندن ـ صاتلمش بر خانه‌یی مشتریدن حق شفعه ایله جبراً آلمق بر مصلحت اقتضاسیله استثنا قیلنمشدر. حق شفعه ایله خانه‌یی آلمق جوازینه قیاساً ـ خانه بدلنده دیگر بر عوض طلب ایتمك جائز اولماز. زیرا خانه کبی شیلرده حق شفعه بر اصل کلی عمومنه مخالف اولارق کلمشدر.

(١٦) اجتهاد ـ اجتهادی نقض ایتمز.

شو عباره‌یی، اهل علمك افاده‌لرینه احتراماً، محافظه ایتدك. یوقسه، عباره ظاهرنجه دگلدر. او عباره‌دن فقیهلرك مقصدلری: «بر حادثه‌ده

همه شرطلرینی جامع بر اجتهاد موجبنچه بر حکم تنفیذ قیلنور ایسه، ایکنجی بر اجتهاد ایله او حکم نقض قیلنماز.»

اسلام فقیهلری طرفندن وضع اولنمش شو قاعده عالم مدنیتك قانونلرنده‌ده قبول قیلنمشدر. اسکی قانونلرك بری موجبنجه تنفیذ قیلنمش حکم یکی قانونلرك هیچ بریله نقض قیلنمایور.

شو قاعده محکمه حکملرینك قرارینه ضرر ویرمه‌مك، همده قانون منسوخ دگل ایکن عملنه خلل کتورمه‌مك ملاحظه سیله شریعت اسلامیه طرفندن قبول قیلنمشدر.

شو قدر واردرکه مصلحت عمومیه اقتضاسیله اجتهاد نقض قیلنور ایسه، عمومك مصلحتنه مناف حکمی‌ده البته نقض قیلنور.

عصر حاضرده محکمه‌لرده قانون مساعده‌سیله اجرا قیلنور استیناف بزم شو قاعده‌مزه مخالف دگلدر. زیرا استیناف حکمی تنفیذدن قبلدر.

(١٧) مشقت تیسیری جلب ایدر.

شو قاعده شرع شریفك اك بیوك محسناتلرندن بری اولوب «ما جعل علیکم فی الدین من حرج» آیت جامعه‌سیله، صحیح بخاری‌ده صحابی ابو هریره حضرتلری لساننده حدیث مرفوع اولمق صفتیله روایت قیلنمش «ان الدین یسر» سنت قطعیه‌سیله ثابت اولمش، بونك اوزرینه برکه‌سی محدود دگل، فروعی محصور دگل بر قاعده اساسیه‌در.

بر حکم‌ده آغرلق ظاهر اولاجق بااولور ایسه، او آغرلغی دفع ایتمك ایچون شریعت البته بر چاره تعیین ایدر.

مثلا: «معدومی صاتمق جائز دگلدر» حکمنه، صاتیلاجق شیلرك وجودندن قبل پاره‌لری یوق انسانلر ایچون بر قدر آغرلق وارلغنه کوره، اویله انسانلرك مصلحتلرینی ملاحظه قیلوب، شریعت «بیع سلمی» یعنی نقد پاره ایله مال نسیئه صاتمقی تجویز ایتمشدر.

نکاح رفعی ممکن دگل بر عقد مؤبد قیلنسه ایدی، محبتلری یوق ایکن زوجیت اوزرنده قالو عائله‌جه حسابسز مشقتلرك وجودینه

سبب اولاجقنه كوره، شريعت اسلاميه طلاق البته مشروع ايتمشدر.

كتب فقهيه‌ده‌بيان قيلنمش احكامك اكثرى شو قاعده اوزرينه متفرعدر. عقدلرك هر برنده خيارلرك مشروعيتى، خياردن عارى عقدلرك لزومى، حواله، وكاله، وصايا كبى بابلرك هر برى شو قاعده‌دن تفريع قيلنمشدر.

(١٨) حكم‌ده بر قدر طارلق ظاهر اولور ايسه، يولى وار ايكن، توسيع قيلنور.

مثلا: صبيلرك هر بر اشلريله وصيلرى مسئول اولسه‌لار ايدى، وصى بيوك ضرر بيوك طارلق كورر ايدى. بوڭا كوره‌ده صبيلرك اتلافلرينه مترتب اولاجق ضمان صبيلرك اوز ماللرندن ادا قيلنوب، ماللرى يوق ايسه، بيسرلرينه قدر انتظار قيلنور، ضمان وصيلرك ذمه‌لرينه هيچ بر وقت الزام قيلنماز.

شو قاعده كتب فقهيه‌ده «الامر اذاضاق اتسع، واذا اتسع ضاق» عباره‌سيله‌ده ذكر قيلنمشدر. اختصار قيلنور ايسه «كل ما تجاوز فى حده ينقلب الى ضده» ديمك ممكن‌در. يعنى: «حديني تجاوز ايدن هر بر شى–ضدينه منقلب اولور» بر حكم طارلغى ايجاب ايدر ايسه، توسيع قيلنور. ضرر اولور قدر وسعتى ايجاب ايدر ايسه، ضررى دفع ايتمك قصديله تحديد قيلنور. هر حال‌ده، عمومك مصلحتى شريعت اسلاميه قاعده‌لرينك الڭ معتبر اساسيدر.

(١٩) ضرر، ابتدا طريقيله‌ده مقابله طريقيله‌ده، هيچ بر وقت جائز دگلدر.

شو قاعده «لا ضرر ولا ضرار» سنت قطعيه‌سنك تفسيريدر. قران كريمده محصور دگل آيتلرك دلالتيله ثابتدر. «ولا تمسكوهن ضراراً لتعتدوا» – «ولا تضاروهن لتضيقوا عليهن» – «لا تضار والدة بولدها» – «ولا يضار كاتب ولا شهيد» نصوصلريله – اموال، اعراضه،

نفوسه اعتدادن منع ايدر عموملر ايله – ظلمدن مطلقا نهى ايدر متعدد آيتلرك قطعى دلالتلريله شريعت اسلاميه ضررى منع ايتمشدر.

كله‌جك‌ده عقوبت، جزا قاعده‌لرينى بيان ايدر ايكن انشاءالله شو حقيقتى بر قدردها زياده‌ايضاح ايدرز. شمدى شو قدر سويله‌مك ممكن‌دركه جنايتلره قانونك حكميله جزا تعيين ايتمك مسئله‌سى شو قاعده‌مزه مخالف دگلدر. ممكن قدر مثليت رعايه قيلنوب. عدالت دائره‌سنده ايكن حدود، تعزيرلرك قاعده‌يه مخالفتلرى يوقدر. جزايى حدودى شو قاعده‌دن استثنا خيالنده اولمق بيهوده بر عبثدر.

ضمانلرڭ اكثرى شو قاعده‌يه متفرعدر. بر انسان اذن يوق ايكن ديگرك مالنه تعدى ايدرسه، ضامن اولور. بر آدم ظلماً ديگرك مالنه تعدى ايتمش ايسه، «بڭا ظلم ايتدى، بن‌ده اوچمى آلايم» بهانه‌سيله مظلوم ظالمك مالنه تعدى ايده‌مز. ايدر ايسه، ضامن اولور. زيرا ضرر ايدنه ضررله مقابله ايتمك شرعاً جائز دگلدر. بر آدم آلدانوب برندن بوزوق آقچه آلسه «بڭا ويرديلر، بن‌ده ويره‌يم» ديمك جائز اولماز.

شو قاعده مباح فعللرڭ على الاطلاق جوازينى‌ده تقييد ايدر. مباح جائزدر، لكن ديگرلره ضرر بولنمامق شرطيله. مباح‌ده مأذونيت سلامت شرطيله مقيد در.

(٢٠) ضرر – ازاله قيلنور.

قاعده – واسع بر قاعده‌در. كتب فقهيه‌ده بيان قيلنمش خيار نوعلرينك هر برى، سفيهلرى مجنونلرى معاملاتدن، جاهل طبيبلرى صنعتدن حجر ايتمك، شفعه، تضمينات، هيئت اجتماعيه‌ده فسادى منع ايتمك ملاحظه‌سيله وضع قيلنه‌جق قانونلر، امور عموميه اداره‌سيچون نصب قيلنور واليلر حاكملر، همه‌سى شو قاعده اهميتى اوزرينه بنا قيلنمشدر.

(٢١) ضرورت ساعتلرنده حرمت قالماز.

يعنى بر حرامى ضرورت ايجاب ايدر ايسه، ياخود وجودى

شرعا مطلوب بر مصلحت دعوت ایدر ایسه. او وقت حرامك حرمتی ممنوعیتی مرفوع اولور. زیرا ضرورتی اقامت شرعاً معتبردر. مصلحت ضروریه‌یی تحصیل یولنده بر مفسده التزام قیلنور ایسه، او مفسده مفسده‌لك‌دن چیقار.

مثلا: دیگرلرك ماللرینه ال اوزاتمق قطعا حرامدر. لكن ظالمك اكراهیله بر انسان برمالی اتلاف ایدر ایسه، گناهلی اولماز. مالك ضمانی اتلاف ایدنك ذمه‌سنه دگل اكراه ایدنك ذمه‌سنه اولور. برآدم هجوم ایدر دوه‌یی، اوز جانینی تخلیص ایتمك ضرورتیله قتل ایدر ایسه، جنایت ایتمش حكمنده اولماز. آچلق‌دن اولمك درجه‌سنه كلمش برانسان، ضمانی التزام ایتمك شرطیله، دیگرك مالندن برقدر شی آلوب اكل ایده بیلور.

شو قاعده عمومندن بر قدر شیلر مستثنی‌در. مثلا: اكراه سببیله دیگر انسانی قتل ایتمك، اعضالرندن برینی تلف ایتمك، انسانك حرمی عصمتنه تعدی ایتمك هیچ برصورتله جائز اولماز. زیرا هیچ برانسانك جانی اعضاسی عفتی حرمتی—اكراه قیلنمش انسانك جانندن دون دگلدر.

(٢٢) ضرورت اقتضاسیله ثابت شیلر—یالگز ضرورت قدریله تقدیر قیلنور.

مثلا: آچلق‌دن اولمك ضرورتیله انسان دیگرك مالندن آلوب یه‌جك ایسه، یالگز جان صاقلار قدر اكل ایده بیلور. یوقسه، آچلق بهانه‌سیله دها زیاده‌یی اكل ایده‌مز.

(٢٣) بر عذر ایچون تجویز قیلنمش شی — او عذرك زوالیله باطل اولور.

مثلا: صبی‌لك سفیهلك عذریله مالكی اوز مالنه تصرفدن منع ایتمك تجویز قیلنمشدر. عذرك زوالیله او منعك جوازی باطل‌اولور.

خانه‌یی تعمیر ایتمك عذریله اوزینك حاجتلرینی ادا ایتمك ایچون عمومی طریقك برطرفینی اشغال ایده بیلور، لكن تعمیر تمام اولور دقیقه‌ده تخلیه ایتمك شرطیله. برعیب عذریله مستأجر عقد اجاره‌یی فسخ ایده‌جك ایسه جائزدر، لكن موجر فسخدن قبل اوعیبی ازاله ایتمیه موفق اولور ایسه، مستأجرك حق فسخی قالماز.

(٢٤) مانع زائل اولدقده ممنوع عودت ایدر.

مثلا: مشتری النده مبیع‌ده بر عیب حادث اولدقدن صوڭ، مبیعك قدیم بر عیبی ظاهر اولور ایسه، عیب حادث—مانع رد اولور. لكن مانع اولان شو عیب حادث زائل اولور ایسه، عیب قدیم سببیله مشتری او مبیعی رد ایده بیلور.

ملك دعواسنه تناقض مانعدر. لكن خصمك اقراریله، یاخود دعوی‌ده تناقض وقوعنه بر معذرت ظهوریله تناقض زائل اولور ایسه، ملك دعواسی صحتی اوزرنده قالور.

جبراً عقد قیلنمش بیع اكراه سببیله نافذ دگل ایسه‌ده، اكراهك زوالی صوڭنده مالك اجازه ایدرسه نافذ اولور.

عقد فاسدله صاتون آلنمش یرده مشتری بنا انشا ایدر ایسه، عقدك فسادی بهانه‌سیله بائع بیعی فسخ ایتدره‌مز زیرا بنا هدم قیلنه‌جق ایسه، مال بیهوده ضائع اولمش اولوب، مشتری متضرراولور. لكن بنا اوز اوزینه منهدم اولسه، یاخود مشتری او بنایی هدم ایتسه، مانع فسخ زوالنه كوره، بائع عقدی فسخ ایتدره بیلور،

(٢٥) ضرر اوز مثلیله ازاله قیلنماز.

یعنی بر ضرری دفع یا رفع ایتمك قصدیله او ضررك مثلنه ارتكاب جائز اولماز. مثلا: دیگرلرك تجارتلرینه ضرر ایدر بهانه‌سیله هیچ بر آدم تجارتدن منع قیلنماز. شركت سببیله كله بیله‌جك ضرری

رفع ایتمك ایچون ـ شریکلردن یالگز بر بنك دعواسنه بناءً ـ ضرری وار تقسیم ارتکاب اولنماز.

(۲٦) عمومی بر ضرری دفع ایتمك ایچون خصوصی بر ضرر التزام قیلنه بیلور.

مثلا: دوالرینك ضررندن انسانلری صاقلامق ایچون، جاهل آدم طبیبلکدن منع قیلنور. حیله‌سیله انسانلره ضرر ویرمه‌سون ایچون، حیله‌کار مفتی ـ مفتیلکدن عزل اولنور.

مال یا جان تلف اولا بیلمك ضررندن انسانلری صاقلامق ایچون ـ عمومی یول اوزرنده انهدامی قریب خانه‌لری دیوارلری جبراً هدم ایتدرمك جائز اولور. صاتوچیلر مالّلرینك بهالرینی آرتدروب، جماعته ضرر ویرمه‌سونلر ایچون، بازار مالّلرینك هر برینه اوزینه کوره بها تعیین ایتمك جائز اولور. جماعتی آچلق بلاسندن خلاص ایتمك ایچون، آچلق سنه‌لرنده آنبارلرده صاقلانور آشلقلاری جماعته جبراً صاتدرمق لازم اولور. جماعتك آشلقلره احتیاجی شدید ایکن، آشلقلری باشقه شهرلره چیقارمقدن منع ایتمك حقی حاکمك النده اولور. شهر ایچنده یا جوارنده بنا قیلنمش یا قیلنه‌جق فابریقه‌لارك زاوودلارك عموم جماعته برر جهتدن ضررلری اثبات قیلنور ایسه، او وقت او زاوودلاری او فابریقه‌لاری شهردن چیقارتمق یا منع ایتدرمك حقی جماعتك اختیارنده اولور.

(۲۷) ضرر اشد ـ ضرر اخف ایله ازاله قیلنور.

یعنی: بر ضرری دفع ایتمك ایچون، او ضرردن بر قدر خفیف ایکنچی بر ضرر التزام قیلنه بیلور.

مثلا: صاتون آلنمش یرده مشتری بر خانه بنا ایتدکدن صوڭ، شفیع شفعه دعوی ایدر ایسه، بورا ده ایکی ضرر اجتماع ایدر:

خانه‌یی قلع ایتدرمك ضرری، مشتری ایچون بدلی یوق ضرردر. خانه‌یی مدعی‌یه جبراً صاتمق ضرری. لکن شو ضرر شفیع ایچون بدلی وار ضرردر: ویرمش پاره‌سی مقابلنده لا اقل بر خانه‌یه مالك اولور. بدل مقابلنده اولان ضرر بلا بدل اولان ضرردن، البته، اهوندر.

بر خانه‌ده شریکلردن برینك حصه‌سی، تقسیم صورتنده انتفاع ممکن اولماز درجه‌ده آز اولوب‌ده، حصه‌سی زیاده اولان شریك تقسیمی دعوی ایدر ایسه خانه البته تقسیم قیلنور. حصه‌سی آز اولان شریکی دیگرك مالیله انتفاعدن محروم ایتمك ضرری اعتباره آلنماز. انسانی اوز ملکیله انتفاعدن محروم ایتمك ضررینی دفع ایچون او ضرر التزام قیلنور.

بر آدمك الندن بوز صوملق انجوسی یره دوشوب‌ده، دیگر آدمك بر صوملق طاوغی او انجویی یوتسه، انجو صاحبی بر صوم ویروب او طاوغی آلا بیلور.

(۲۸) ایکی مفسده تعارض ایدر ایسه، خفیفی اختیار قیلنور.

یعنی: بری شدید، بری خفیف ایکی مفسده تعارض ایدر ایسه، شدیدینه ارتکاب ایتمك اصلا جائز اولماز. هر حالده «ایکی شرك اهونی آلنور» زیرا شرلره ارتکاب یالگز ضرورت حکمیله اولوب، زیاده حقنده ضرورت یوقدر.

(۲۹) دفع مفسده جلب مصلحتدن مقدمدر.

یعنی: اوزی قدر بر مفسده‌یی ایجاب ایده‌جك مصلحتی اشلمك جائز اولماز.

مثلا: بر آدم مال مشترکده اوزینه فائده‌سی شریکنه ضرری وار هیچ بر شی احداث ایده‌مز. مشترك بر خانه‌یی تعمیر ایتمك ایچون، شریکك اذنی اولمادقجه، هدم ایده‌مز.

علی‌العموم: هیچ بر انسان اوزینه بر مصلحت تحصیل ایتمك ملاحظه‌سیله، برر جهتدن ایکنجی برآدمه ضرر ویره بیلور شیلردن هیچ برینه ارتکاب ایده‌مز. بر انسان اوز ملکنده بر بنا انشا ایدر ایسه، باشقه‌سی «شو بنالکدن بکا ضرر وار، سن بورا ده بنا ایتمه!» دیه‌جك ایسه سوزی مسموع اولماز. زیرا بر آدمك مصلحتی ایچون باشقه‌لرینك ضررلری هیچ بر وجهدن شرعاً تحمل قیلنه‌ماز.

لکن مصلحت هم منفعت، مقابلنده اولان مفسده‌دن بیوك اولور ایسه، او وقت او مصلحتی تحصیل ایتمك داعیه‌سیله مفسده‌یی ارتکاب جائز، احیاناً واجب اولور.

مثلا: معصوم بر جانی ظالمك الندن صاقلامق قصدیله یا ایکی آرایی اصلاح ایتمك امیدیله، یالان سوزلرك برینی سویله‌مك فائده ایده بیلور ایسه، او وقت یالان‌سویله‌مك شرعا البته مطلوب اولور.

آل عمران سوره‌سنده (١٢) نجی، الانفال سوره‌سنك (٤٣-٤٤)نجی آیتلرك دلالتلرینه کوره «هیئت اجتماعیه‌جه اهمیتی وار بر مصلحتی تحصیل‌—برکذب سویله‌میه توقف ایدر ایسه، تعریض یولنك سوز سویله‌مك هر وقت جائز اولور.»

(٣٠) ضرر، ممکن قدر، دفع اولنور.

تعدی ایله یا بلا تعدی اتلاف قیلنمش شیلرك ضمانی شو قاعده‌دن تفرع ایدر. مثلا: بر آدم، غصب، ودیعت، عاریت طریقیله النده وار بر مالی، قصداً یا من غیر قصد اتلاف ایدر ایسه، یاخود یولده کیدرکن آیاغیله برآدمك مالنه بر قدر ضرر ویرور ایسه، یا ایسه «شو مال بنمگی‌در» گمانیله دیگر آدمك مالنه ضرر کتورسه، کذلك برآدمك ایته‌گی اوزرینه اوطوروب‌ده صاحبی قالقار ایکن کیومی یرتلسه، بونك کبی صورتلرك هر برنده ضمان واجب اولور.

بر خانه‌دن دیگر خانه حرمنه طوغری قارار بر پنجره

آچدرماмق؛ قویو یاخود بر صو یولی‌نك یاقیننده کنیف براقماق کبی مسئله‌لرك همه‌سی شوقانوندن تفرع ایدر.

(٣١) حاجت، عمومی اولسون خصوصی اولسون، ضرورت حکمنده‌در.

ضرورت حقنده ذکر اولنمش حکم حاجت حقنده‌ده جاری اولور.

مثلا: «پاره‌کی قایتاروب ویرر ایکن، مالمی قایتاروب آلمق شرطیله سکا شو مالمی‌صاتدم» عقدی جائز اولماмق لازم کبی ایسه‌ده، حاجت عمومیه اقتضاسیله تجویز قیلنمشدر.

کذلك «شو شیلردن یالکز برینی آلاجغم؛ تعیین ایتمك اختیاری بن‌ده اولور» عقدی مبیعك مجهولیتنه کوره جائز اولماмق لازم ایسه‌ده، انسانلرك صوراشوب بیلشمگه احتیاجلرینه کوره تجویز قیلنمشدر.

(٣٢) اضطرار، حق غیری ابطال ایتمز.

آچ قالدق‌ده دیگرك ایکمگندن بر قدر ییمك، آچلق مجبوریتیله، جائز ایسه‌ده، شو مجبوریت حکمیله غیرك حقی باطل اولمایور. بلکه ایکمگك قیمتی ییمش آدمك ذمه‌سنده واجب قالور.

٢١نجی ماده‌یه کوره، ضرورت انسانی یالکز مواخذه‌دن خلاص ایدر. اما ضماندن خلاص ایتمز.

بر آدم اوزینه هجوم ایتمش دوه‌یی، خلاص اولمق ایچون، قتل ایدیورسه، جنایت ایتمش اولماز. لکن ضمان ذمه‌سنه واجب اولور.

محدود بر مدت گزمك ایچون بر قایق اجاره‌یه آلنسه، گزر ایکن صو اورتاسنده مدت تمام اولسه، ساحله کلنجه‌یه قدر اجاره مدتی‌البته ضرورت حکمیله ممتد اولور. لکن‌بونکله قایقجی‌حقی باطل اولماز. آرتق کچمش مدت ایچون اجر مثل ویرمك لازم اولور.

(٣٣) آلماسی ممنوع شیلرنك ویرمه‌سی‌ده ممنوعدر.

مثلا: رشوت آلمق حرام ایسه، رشوت ویرمك‌ده حرام اولور. بناءً علیه صبی حقنده اولان بر دعوی‌ایچون وصی حاکملرنك بیرینه رشوت ویرور ایسه ضامن اولور.

(٣٤) فعلی ممنوع شیلری طلب‌ده ممنوعدر.

خیانت، غصب، سرقت ایتمك، یالان یره شهادت ویرمك کبی ممنوع شیلری طلب ایتمك‌ده ممنوعدر.

شو قاعده‌دن یالگز یمین ایتدرمك مسئله‌سی، ضرورت حکمیله، مستثنا اولمشدر. مثلا: یالان یره یمین ایتمك حرام ایسه‌ده، برحق دعوایی انکار ایدن آدمدن یمین طلب ایتمك ممنوع دگلدر.

(٣٥) عرفلر، عادتلر احکام شرعیه‌یی اثبات ایتمك خصوصنده دلیل کبی اعتبار قیلنه بیلور.

یعنی نصوص شرعیه‌یه قطعی صورتده مخالف دگل عرف هم عادت بر حکمی اثبات خصوصنده دلیل اولا بیلور.

نصوص شرعیه‌ده حکمی کلمه‌مش حادثه‌لرنك حکملرینی تعیین ایتمك ایچون، هیئت اجتماعیه‌ده معتبر اولان عرفلره عادتلره مراجعت قیلنوب، عادت نصل ایسه، او حادثه‌لرنك شریعت نظرنده حکمی‌ده اویله اولور. بوگا کوره حاکملره هیئت اجتماعیه‌ده معتبر عرفلری بیلمك لازم اولمشدر. زیرا احکامك کوبی عادتلر اوزرینه بنا قیلنور.

بیع، اجاره کبی عقدلرده ویریله‌جك پاره‌لرنك جنسلرینی مدتلرینی تعیین ایتمك مسئله‌سی؛ یالالانمش اشچیلر ایچون اش ساعتلرینی تقدیر ایتمك خصوصی؛ یوك طاشو ایچون بر حیوان اجاره‌یه آلنور ایکن یوگك مقداری ذکر اولنمامش ایسه، مقدارینی تحدید ایتمك مسئله‌سی؛ عاریتلری ودیعتلری قایتارور ایچون رعایه‌سی معتبر

شیلرنك هر بری؛ مطلق صورتده عقد قیلنمش مضاربه‌ده اوز مالللرینی قوشوب قوشماق حکملری؛ بونك کبی مسئله‌لرنك هر بری هیئت اجتماعیه‌ده معتبر عادتلره عرفلره موافق صورتده حل قیلنور.

(٣٦) استعمال قبولی واجب بر حجه‌در.

یعنی: نکاح، هبه، بیع کبی عقدلرده، طلاق شهادت، وصیت کبی اشلرنك هر برنده هر ملتك اوز لساننده استعمال قیلنور کلمه‌لر – آلو، اشلنو کبی خصوصلرده اوزلری آراسنده معتبر عرفلر شریعت نظرنده قبولی البته واجب بر حجه کبی اولور.

شریعت اسلامیه انسانلرنك بر آرایه طوپلانمش فکرلرینه عصمت رنگی ویروب، احتراماً اجماعی بر حجت ایتدیگی کبی، انسانلرنك سالم وجدانلری طرفندن بلا انکار قبول قیلنمش استعماللرینی عرفلرینی‌ده، حیاتلرنده اوزلرینك مصلحتلرینه عائد اولور ایسه، بلا تغییر بر حجه کبی اقرار ایدر.

(٣٧) عادت‌ده ممکن دگل شی – حقیقت‌ده ممکن دگل شی کبیدر.

مثلا: فقیرلگی معلوم بر آدم «بندن قرض آلمش یا غصب ایتمش ایدی» کبی بر سبب بیان ایدوب، دیگر بر آدمدن بیوك مال دعوی ایدر ایسه، دعواسی مسموع اولماز.

«فلان آدمدن شو قدر قرض آلدم» دیو بر قطعه سند ویردکدن صوگره اقرارندن رجوع ایدر ایسه، رجوعی مقبول اولمایوب اقراریله مؤاخذه قیلنور. زیرا بر آدمك دیگرلر ایچون یالان صورتده اقراری عادت‌ده ممکن دگلدر.

(٣٨) زمانك اختلافیله حکملر مختلف اولا بیلور.

زمان کتدکجه انسانلرنك احتیاجلری حاللری عرفلری عادتلری

البته اختلاف ایده‌جگنه کوره، انسانلرڭ مصلحتلری ایچون وضع اولنه‌جق حکملرده بالضروره مختلف اولور.

لکن قاتڭ مالڭ عرضڭ نسبڭ عصمتی، خیانتڭ ظلمڭ خمرڭ حرمتی کبی احکام کلیه، مصلحتلری زمانڭ اختلافیله مختلف اولمادیغنه کوره، هیچ بر وقت مختلف اولمازلار.

انسانلرڭ هیئت اجتماعیه‌ده حیاتلرینه عائد هر بر مسئله‌ده مصلحتی اعتبار ایتمك شریعت اسلامیه نظرنده اڭ زیاده معتبر بر اصل کلی‌در. حکمڭ دوامی یا تبدلی یالـڭز مصلحتڭ او حکمدن حصولنه عدم حصولنه وابسته اولور.

(٣٩) عادتڭ دلالتیله حقیقی معنی ترك قیلنور.

بر کلمه یا بر ترکیب حقیقی معنالرنده هیچ بر وقت استعمال اولنماز ایسه، البته او صورتلرده حقیقی معنایی اراده ایتمك اصلا جائز اولماز. مثلا بر آدم خادمنه «فانری یاق!» دیسه، خادم‌ده حقیقی معناسیله عمل ایدوب، فانارڭ اوزینی یاقسه، ضمانی واجب اولور. کلی عادتڭ قطعی صورتده دلالتیله بورا ده حقیقی معنی البته ترك قیلنمشدر.

بر کلمه یا بر ترکیب حقیقی معنالرنده استعمال اولنوب‌ده، مجازی معنالرنده استعمالی عادتڭ دلالتیله زیاده‌رك اولور ایسه، او صورتلرده حقیقی معنالری ترك قیلنوب، مجازی معنالری اراده قیلنور.

مثلا: اقراری تعلیق باطلدر. «فلان یره وارر ایسه‌م، سڭا شو قدر ویره‌جگم واردر.» دیسه، ذمه‌سنه بر شی‌ده لازم اولماز. لکن «فلان آیڭ ابتداسی کلور ایسه، سڭا فلان قدر ویره‌جگم واردر.» دیسه، شو سوز حقیقی معناسیله اقرار اولوب باطل اولمق لازم ایسه‌ده عادتڭ دلالتیله شو سوز اقراری تعلیق دگل، بلکه کله‌جك کونلرڭ برنده ادا قیلنه‌جق دینی اقراردر.

بر قاچ آدم حضورنده «وفات ایدرسه‌م، فلان آدمه فلان قدر بورجم واردر.» دیسه، شو سوز حقیقی معناسیله اقراری موته تعلیق‌در

لکن عادتڭ دلالتیله شو سوز اقراری تعلیق اولمایوب، بلکه وارثلر دینی انکار ایتمه‌سونلر ایچون، اشهاددر. کرك صاغ قالسون کرك وفات ایتسون او مبلغی فلان آدمه ویرمك لازم اولور. «بن وفات ایدر ایسه‌م، ذمه‌ڭده وار آلاجغمدن سن بری سن» دیسه، شو سوز، حقیقی معناسیله ابرایی تعلیق اولوب، باطل اولمق لازم کبی ایسه‌ده، عادتڭ دلالتیله وصیت معناسنه حمل قیلنور.

(٤٠) عادت یالـڭز یا مطرد یا غالب اولدقده معتبر اولور.

یوقاری‌ده شرعاً معتبرلـگی بیان قیلنمش عادت اصلا تخلف ایتمز یاخود اکثریاً تخلف ایتمز عادت اولور ایسه، معتبر اولا بیلور. یوقسه وقوعی قلیل عادت حقیقی معنایی ترك ایتدرمز

(٤١) احکامده یالـڭز امور غالبه اعتبار قیلنور. نادر احتماللر اعتباره آلنماز.

مثلا سن بلوغ، سن اهلیت، مدت حیات کبی شیلرده انسانلرڭ هر بری بر درجه‌ده دگل ایسه‌ده، استقرا ایله ثابت اولمش اغلبیت اعتباره آلنوب، قانونلر عمومی صورتده وضع قیلنور: «فلان قدر یاشه کلدکده صبی بالغ اولور.» ــ «فلان قدر یاشه یتدکده انسان حقوق مدنیه‌سینه اهل اولور.» ــ «ولادتندن اعتباراً فلان قدر یاشه ایرشدکده مفقودڭ موتیله حکم قیلنور.» کبی کلیه‌لرڭ هر بری استقرا نتیجه‌سنده ثابت اولمش امور غالبه اوزرینه بنا قیلنمشلاردر.

مفقود مسئله‌سنده بزم فقیهلرڭ بعضلری طوقسان یاشی اعتبار ایدوب، ولادتی کوننده اعتباراً طوقسان یاشی تکمیل ایتمش مفقودڭ موتی ثابت کبی اولورده ترکه‌سی وارثلرینه تقسیم قیلنور دیمشدر. شو حکم شرعی هم اغلبی دگل ایسه‌ده، تیقن ایچون اولیه دیمشلر.

(٤٢) عرف‌ده معروف شی ـ شرط قیلنمش کبیدر.

مثلا: خانه‌یی صاتار ایکن، او بلده عرفنده خانه متعلقاتنه نصل شیلر داخل ایسه، من غیر ذکر عقد تحتنه داخل اولور. خدمت ایچون عقدده اجر ذکر اولنمامش ایسه، شو قاعده‌یه کوره، اجر مثل قطعاً لازم اولور. بر آدم ایکنجی بر آدمك ماللیل فائده‌لنسه، اگرده او مال اجرت بدلنده فائده‌لنمك ایچون تعیین قیلنمش ایسه، اجر مثل لازم اولور؛ دگل ایسه، اجر لازم اولماز. خدمت ایدن آدمك نفقه‌سی او بلدك عرفنه کوره، یا کندوسنه یاخود مستأجره لازم اولور. انتفاع ایچون آلنمش عاریتك انتفاعك زمانی، مکانی، مقداری عرفله تعیین قیلنور. ویره‌سیه ویرلمش پاره‌لرك ادا کونلری تعیین اولنمامش ایسه، تجارت عالمنده معروف اولان مدتله تحدید قیلنور.

(٤٣) تجارت عالمنده معروف شی ـ شرط قیلنمش کبیدر.

معامله‌ده ذکر قیلنمامش ایسه‌ده، اویله شیلری ایفا ایتمك البته واجب اولور.

عقدلرده ویریله‌جك شیلرك مدتلری، معامله‌ده جاری پاره‌لرك جنسلری کبی شیلرده بازارلرك عادتی معتبر اولور.

وکیل موکلكماللرینی صاتوب‌ده، پاره‌لری بر آدم واسطه‌سیله کوندورمش ایسه، او آدم قاچوب، پاره‌لر موکله تسلیم قیلنمامش صورتده وکیلك مسئولیتی دکللگی او بلدك عرفیله تعیین قیلنور: اوزلوینه امانتی معلوم بر آدم النده پاره‌لری کوندورمك بازار عالمنده معروف ایسه، وکیل مسئول اولماز؛ دگل ایسه، مسئول اولوب، پاره‌لری ضامن اولور.

(٤٤) عرف ایله تعیین ـ نص ایله تعیین کبیدر.

عاریت شیلرله انتفاعك زمانی، مکانی، مقداری عرفله تعیین قیلنمش ایسه، مخالفت ایتمك جائز اولماز، عقدلرك برینه بر آدم

مطلق صورتده توکیل قیلنور ایسه، ضرردن خالی صورتلره محمول اولور. نه‌ایچون اولاجقنه دائر بر سوز سویله‌میوب، دکان یا خانه اجاره‌یه آلور ایسه، صحیح اولوب، کیفیت استعمالی عرفله تعیین اولنور. خانه بناسنه ضرر کتوره بیله‌جك اشلره، مالکك رضاسی اولمادقجه، ارتکاب ایده‌مز.

(٤٥) بر مانع بر مقتضی تعارض ایدرلر ایسه مانع تقدیم قیلنور

شو قاعده‌دن معامله‌ده حسابی یوق مسئله متفرع اولور:

١) بورج مقابلنده محبوس بر مالی، بورج ایه‌سنك رضاسی اولمادقجه، صاحبی صاتار ایسه، نافذ اولماز. زیرا بوراده مالك، صاحبنه مملوکلگی عقدك جوازینی مقتضی اولور ایسه‌ده، بورج مقابلنده محبوسلگی عقدك نفوذینی مانعدر.

٢) اجاره‌یه ویرلمش بر مالی صاتار ایسه، بیع نافذ اولور، لکن مدتك انقضاسندن قبل، مستأجرك الندن او مالی مشتری آلاماز.

٣) مشترك مالك بر حصه‌سی صاحبی طرفندن شریکلرك برینه اجاره‌یه ویریله بیلور ایسه‌ده، دیگر آدملره اجاره‌یه ویریله‌مز. لکن مشترك مالدن انتفاع نوبتله اولور ایسه، اوز نوبتنده اجاره‌یه ویره بیلور.

٤) بری معلوم بری تفصیلا معلوم دگل ایکی مالی بر عقدده صاتار ایسه، عقد هیچ برنده صحیح اولماز. زیرا برینك معلوملگی عقدك جوازینی مقتضی، دیگرینك مجهوللگی عقدك جوازینی مانعدر.

٥) فراشنده یاتار بر مریض «شو مال فلان وارثمله فلانكدر» دیسه، هر بری شو اقراری تصدیق‌ده ایتسه‌لر، وارثك اقرارك جوازینی مانع، اجنبیلك اقرارك جوازینی مقتضی اولدقلارینه کوره مانعك حکمی تقدیم قیلنوب، شو اقرار هیچ بری حقنده صحیح اولماز.

٦) حاکم اوز بالاسیله بر اجنبی لهنه حکم ایتسه، حکم باطل اولور.

(٤٦) وجودده تابع-حكمده تابع اولور.

خانه‌یی صاتوده همه ضرور متعلقاتی، حیوانی صاتوده قارننده وار بالاسی، بر یری صاتوده یورر ایچون لازم اولاجق یول، آلودن مقصده نظراً مبیع‌دن انفکاکی ممکن دگل شیلر، شوقاعده‌یه بناءً، عقد بیع تحتنه البته داخل اولورلار.
عموماً: عرف بلده‌ده مبیعك اطلاقی تحتنه مندرج شیلر، مبیع‌دن استفاده ایده بیلمك ایچون لازم اولاجق متعلقات، مبیعك اوزینه طوتاش تابعلر عقد بیع تحتنه بلا ذکر داخل اولورلار.

(٤٧) وجودده تابع اولور شیلره-علی حده حکم ویریلمز.

مثلا: حیوانك قارننده وار بالاسی آیروجه صاتلماز. همه اولنمش حیوانك قارننده‌گی بالاسی استثنا قیلنسه، استثنا باطل اولور. بش غرام‌در دیو-بر آلماس طاش بیلك روبل بدلنه صاتلوب‌ده بش یاریم غرام چیقسه، زیاده‌سی مشتری‌نك اولور، بائع بیعی فسخ ایتدیرمك حقنه مالك اولماز.

شو قاعده‌دن بر قدر استثنالرده واردر: ١) معقول برسبب بیان ایدوب، جنین ایچون بر قدر مال اقرار ایدر ایسه درست اولور. ٢) ولادتندن اوّل وفات ایتمش پدرینه جنین وارث اولور. ٣) آلاجقی نقود خالصه اولوب‌ده، مغشوش نقدلره راضی اولارق خالصلك حقینی اسقاط ایدر ایسه، درست اولور. خالصلك یورجك صفتی تابعی اولمق جهتیله علی حده اسقاطك جائز دگللگی لازم کبی ایسه‌ده.

(٤٨) بر مالی ملکلنمش آدم او مالك همه ضروریاتلرینی مالك اولور.

مثلا: خانه‌یی صاتون آلمش آدم یورو ایچون لازم اولاجق طریقی مالك اولور.

(٤٩) متبوع ساقط اولور ایسه، تابع ساقط اولور.

اصیل بورجدن ابرا قیلنور ایسه، کفیلده بری اولور. موکلك جنونی یا فوتی سببیله وکیل منعزل اولور. زیرا متبوع اولان موکلك حق تصرفی قالمادی، بالضروره وکیلکده حق تصرفی قالماز.

(٥٠) ساقط-عودت ایتمز.

یعنی: سقوطی ممکن بر حق اسقاط قیلنور ایسه، تکرار قایتماز.
مثلا: آلاجق‌دن مدیونی ابرا یاخود آلاجقی مدیونه هبه ایدر ایسه، دین او ساعت ساقط اولوب، تکرار عودتی ممکن اولماز. بر دعوی‌ده صلح همه حقوقی اسقاط طریقیله اولور ایسه، او صلحی فسخ ایتمك اصلا ممکن اولماز. بر آدم دیگر بر آدمی حقندن ابرا ایدر ایسه، آرتق او حقی ابداً دعوی ایده‌مز. صاتوچی پاره‌یی قبض قیلودن قبل، مبیعی مشتری‌یه تسلیم ایدر ایسه، پاره ایچون حبس ایتمك قصدیله، مبیعی استرداد ایده‌مز. ثلث مالدن زیاده وصیتی وارث بر دفعه اجازت ایدرسه، صوگره اوکونوب دونه‌جك اولور ایسه، اجازت باطل اولماز.

(٥١) بر شی باطل اولدقده ضمننده‌گی شی‌ده باطل اولور.

مثلا: بر آدم بر مالی صاتوب، پاره‌یی قبض ایتسه، پاره‌یه متعلق دعوالرك هر برندن بائعی مشتری ابرا ایتسه، عاقبت، دیگرك مالی اولمق سببیله مبیع ضبط قیلنسه، عقد بیع باطل اولوب، ضمننده‌گی ابرا دخی باطل اولور.

ایکی آدم دعوی صوگنده صلح عقد ایدوب، بری دیگرینی ابرا ایتسه، یاخود مدعی علیه اقرار قیلوب « مال آنگدر» دیسه، حتی اقراری یا ابرایی تأکید یولنده سند ویرسه‌لر، بوندن صوك

صلحك بطلانى سببلرك بريله ظاهر اولسه، صلح ضمننده‌كى ابرا باطل اولور. طالبك دعواسنه خلل كلمز، تكرار دعوى ايدرسه حقى وار.

بر آدم «قاتمى يوز بيك روبل بدلنه سكا صاتدم» ديسه، مشترى بدلى ويروب او آدمى قتل ايدر ايسه، قصاص لازم اولور. زيرا قتل ايتمكه اذن-بيعك بطلانى ضمننده باطل اولور.

(٥٢) اصلى ايفا ايتمك ممكن اولماز ايسه، بدلى ايفا قيلنور.

يعنى الك اوّل اصلى ايفا ايتمك لازمدر. اصلى ايفا ممكن ايكن هيچ بر وقت بدل ايفا اولنه‌ماز. لكن اصلك ايفاسى ممكن اولماسه، انسانلرك حقلرينى ضائع ايتمه‌مك ايچون، ضرورت اقتضاسيله البته بدلى ايفا قيلنور. مثلا:

غصب اولنمش مال موجود ايسه، اوزى؛ دگل ايسه قيمتى ادا قيلنور. امانت طريقيله ويرلمش شى موجود ايسه اوزى، تلف قيلنمش ايسه، بدلى تسليم قيلنور. آيك اوّلگى كوننده بر آى مدتله اجاره عقد قيلنسه، او آيك انقضاسيله مدت تمام اولور. ولو آى يگرمى طوقزدن كاسه‌ده. اما آيك بر قدرى كچدكدن صوك اجاره عقد قيلنسه، بوراده اصلى ايفا ايتمك ممكن دگللگى سببيله، آى بدلنده تام اوتوز كون آلنور.

(٥٣) بالذات جائز دگل شى-بالتبع جائز اولابيلور.

مثلا: آلنمش شيلرى قبض ايتمك ايچون آلوجى صاتوجى‌نك اوزينى وكيل ايتسه، شو توكيل جائز اولماز. زيرا بر آدم‌ده هم تسليم ايتمك هم قبول ايتمك صفتلرى مجتمع اولاماز. بوكا كوره، اگرده آلنمش شيلر بائع النده تلف اولسه، ضرر مشترى حسابنه دگل، بائع حسابنه اولور. لكن اگرده مشترى «آشلغى حاضرله. شو چواللره قوى» ديه‌رك چواللرى صاتوجى النه ويرسه، صاتوجى‌ده

آشلغى وزن ايدوب، چواللره قويسه، مشترى طرفندن قبض درست اولور. شو صورتده آشلق هلاك اولور ايسه، بائع حسابندن دگل، مشترى حسابندن اولور.

اوّلگى صورت‌ده قصداً واقع اولمق جهتله توكيل جائز اولمامش ايسه‌ده، اخيرگى صورت‌ده «حاضرله. چواللره قوى» امرينه تبعاً توكيل جائز اولمشدر.

صاتلمش آشلقلارى مشترى امريله بائع طحن ايتسه، شو صورتده‌ده قبض ثابت اولور.

شو قاعده ديگر بر تعبير ايله‌ده افاده قيلنه بيلور: «قصدى شيلرده رعايه‌سى لازم شرطلرى ضمنى شيلرده رعايه ايتمك هر وقت لازم اولماز.»

(٥٤) ابتداده جائز دگل شى-بقاده جائز اولابيلور.

مثلا: قبض ممكن اولمامق جهتيله، بر حصه شائعه‌يى هبه ايتمك جائز دگلدر. لكن هبه قيلنمش بر مالك حصه شائعه‌سنه بر مستحق چيقوب‌ده، ضبط ايتسه، هبه باطل اولماز، بلكه قالمش حصه موهوب لهك اولور.

بالگز بر خانه‌سى‌گنه وار بر مريض او خانه‌يى اجنبى بر آدمه هبه هم تسليم ايتدكدن صوك وفات ايدوب، وارثلر هبه‌يه اجازه ويرمزلرسه، ايكى اولوش‌ده هبه باطل اولور ايسه‌ده، قالمش بر ثلث‌ده هبه باطل اولماز.

بر مالى صاتو حقنده توكيل قيلنمش آدم او مالى صاتوده ايكنجى بر آدمى اوزى وكيل ايده‌مز. لكن بر فضولى او مالى صاتار ايسه، وكيل اجازه ويرسه، اجازه‌سى درست اولوب، بيع معتبر اولور.

(٥٥) بقا-ابتدادن اسهلدر.

الده يوق مالى بيع ايتمك جائز دگلدر. لكن بر انسان النده وار حيوانى بيع ايتدكدن صوك او حيوان قاچسه، بيع باطل اولماز.

خانه‌ده بر حصه شائعه‌یی اجاره‌یه ویرمك جائز دگلدر. لکن اجاره صوڭنده شیوع طاری اولور ایسه، عقد اجاره باطل اولماز.

(٥٦) تبرع مملوکیتی یالڭز قبض ایله افاده ایدر.

یعنی: فی‌الحال مجانا ویریله‌جك بر مالك آلاجق انسانه مملوکیتی ایچون، او انسانك قبضی شرطدر. هبه ایتمش آدم او انسانك قبضندن قبل وفات ایتسه هبه باطل اولور. هبه ایتمش آدم قبض‌دن قبل رجوع‌ده ایده‌بیلور.

(٥٧) ولایت حسبیله تصرف ـ فائده وجودینه توقف ایدر.

یعنی: امام، قاضی، ولی، وصی، قیم کبی ولایتلرك ـ اوزلرینك اللرینه شرعك امانتیله تسلیم اولنمش حقوق‌ده تصرفلری بر فائده‌یی بر مصلحتی متضمن اولورلار ایسه، جائز اولوب، فائده‌سی مصلحتی یوق، تصرف هیچ بر وقت جائز اولماز.

مثلا: امام، یا قاضی «فلان آدمك یا بیت المالك مالینی هلاك ایت!» دیسه، اذنی، امری قانون نظرنده معتبر اولماز. هلاك ایدرلر ایسه، اوزلرینه‌ده ضمان واجب اولور. ـ حاکم یاولی یتیملركماللرنده وقفلرده فائده‌سی یوق بر اش‌ده تصرف ایده‌جك اولسه‌لار جائز اولماز، او تصرفدن بر ضرر چیقه قالسه، تصرف ایدنلره ضمان واجب اولور. ـ بر دیوار عامه یولنه طوغری منهدم اولابیلور درجه‌ده مائل اولوب‌ده، او دیوارك نقضی یا اصلاحی ایچون صاحبنه ضرورتدن زیاده مهلت حاکم طرفندن ویرلسه، مدتك انقضاسندن قبل، دیوار منهدم اولوب، بر آدمك یا جانته یا مالنه بر ضرر کتورسه، دیوارك صاحبی ضامن اولور. حاکم طرفندن ویرلمش مهلت ضمانی رفع ایده‌مز. زیرا لزومندن زیاده مهلت عمومك فائده‌سنه مخالفدر. ـ حاکم یاولی صغیرك مالندن بر پاره‌یی‌ده هبه طریقیله دیگرلره

ویره‌مز. بر صبی‌نك دعواسنده ـ صبی‌یه ضرر اولمامق شرطیله ـ ولیسی صلح عقد ایده بیلور. لکن صلح عقد ایتمکده صبی ایچون بر ضرر اولابیلور ایسه، ولی صلح ایده‌مز.

علی العموم: بر آدمك ولایت حسبیله دیگر بر آدم حقنده تصرفی یالڭز بر مصلحت وجودی تقدیرنده‌گنه جائز اولا بیلور هیچ بر آدمك فائده‌سز تصرفی دیگر آدم حقنده لازم اولماز.

آتالرك بالالر حقنده تصرفلری ـ شفقت مرحمت اساسلرینه تاسیس اولنمش ولایت اعتباریله‌در. آتا، قانون طبیعی حکمیله، البته اوز بالاسنه شفقتله معامله ایدر. بوڭا کوره‌ده، آتا اوز بالاسی حقنده بر تصرف‌ده بولنسه، غالباً او تصرف بالا ایچون بر مصلحتی البته متضمن اولور.

لکن آتا تصرفی اوز بالاسنك فائده‌سنه مصلحتنه قطعی صورتده مخالف ایسه، اویله تصرفی آرتق شریعت مقدسه تنفیذ ایتمز. آتانك تصرف‌ده مصلحت محدودیله، یاخود، بالا رضاسیله تحدید قیلنور.

بناءً علیه: رضاسی اولمادقجه جبراً بر قزی آتاسی تزویج ایدر ایسه، عقد نافذ اولماز.

(٥٨) خصوصی ولایت ـ عمومی ولایتدن اقوا در.

مثلا: وقف ماللرینه عائد مسئله‌لرده متولی ولایتی ـ وقف مالنك خصوصیتی یوق حاکمك ولایتندن اقوا در. وقفك متولی‌سی، ناظری وار ایکن ـ وقف ماللرنده حاکم تصرف ایده‌مز.

وقف ماللرینی حاکم بر آدمه، متولی دیگر آدمه اجاره‌یه ویرسه، حاکمك اجاره‌سی معتبر اولماز. ـ خیانتی ظاهر اولمامش ایکن، واقف طرفندن نصب اولنمش ناظری حاکم عزل ایده‌مز.

یتیمك وصی‌سی وار ایکن، یتیمك ماللرنده حاکم تصرف ایده‌مز. لکن وقفك یا یتیمك ماللرنده ضرری وار تصرفدن حاکم ناظرلری‌ده،

ولیلری‌ده منع ایده بیلور. خیانتلری ثابت اولور ایسه، عزل ایده بیلوب، امین هم مستقیم آدملری تعیین ایده بیلور.

(٥٩) سوز-صحتی ممکن ایکن-اهمال اولنماز.

یعنی: بر سوزی بر معنایه حمل ایدوب درستله‌مك ممکن اولور ایسه، او سوز اهمال اولنمایوب، معناسیله دائماً عمل قیلنور. مثلا: بر آدم «شو مالمی بالامه وقف ایتدم» دیمش ایسه، اگرده صلبی بالاسی وار ایسه، وقف او بالایه مخصوص قالور. اگرده صلبی بالاسی اولمایوب‌ده، بالالرینك بالالری وار ایسه، کلامی اهمال ایتمه‌مك ایچون وقف بالالرینك بالالرینه اولور. زیرا بر مجازی معنایه حمل ایدوب، کلامی درستله‌مك بوراده ممکندر.

(٦٠) حقیقی معنی متعذر اولور ایسه، کلام-مجازه حمل اولنور.

مثلا: «شو آغاچی ییمه‌م» دیسه، ییمشلرینه محمول اولور.

(٦١) برسوز-اعمالی ممکن اولمازسه-اهمال اولنور.

یعنی: بر سوزی-حقیقی یا مجازی معنالرندن برینه حمل ایدوب، درستله‌مك ممکن اولماز ایسه، اویله سوز اهمال قیلنور؛ بوقسه تقدیر یا ادراج طریقلریله درستله‌مك تکلفلری التزام اولنماز. والا دنیاده هیچ بر فاسد تصرف قالماز ایدی. اویله یوللر فتح اولنه‌جق ایسه، انسانلرك معامله‌لرنده امنیت بیله قالماز ایدی.

(٦٢) «متجزی دگل شیلرك جزٔلری ذکر اولنسه تمامی ذکر اولنمش کبی اولور.»

مثلا: «شو آدمك ثلثنه کفیل اولدم.» دیسه کفالت صحیح اولوب، «شو آدمه کفیل اولدم» دیمش کبی اولور. — «شو خانه تصفنده شفعه‌یی ترك ایدم» دیسه، شفعه تمامیله ساقط اولور.

(٦٣) هر مطلق علی اطلاقه جاری اولور. (تقییدینه دلالت ایدر بر دلیل بولنمادقجه.)

یعنی: قیدسز ذکر اولنمش بر سوز یا بر جمله اوزینك فردلرندن برینه تخصیص قیلنمایوب، هر بر فردینی احتمال طوتار حالنده ترك قیلنور. اما افرادندن برینه تخصیص ایده‌جك بر عباره یا بر قرینه بولنور ایسه، او وقت مطلق او بر فردینه تخصیص قیلنور.

مثلا: بر آدم «شو مالمی صات!» دیسه، وکیل آز یا چوق بهالرك هر بریله او مالی بیع ایده بیلور. لکن «فلان قدر بها ایله صات!» دیه‌رك ثمننی تعیین ایدر ایسه، تعیین قیلنمش ثمندن دون بها ایله وکیل او مالی بیع ایده‌مز.

کذلك بر آدم-وصفلرینی بیان ایتمه‌یوب مطلق بر عباره ایله «بنم ایچون بر آت صاتون آل» دیسه، بوراده صاتون آلنه‌جق آتك قیدلرینه دلالت ایده بیلور بر سوز یوق ایسه‌ده، صاتون آلنه‌جق آتك جنسی بهاسی موکلك حالنه مقصدینه کوره تعیین قیلنور. وکیل مثلا دورت بش بیك روبللك آتی صاتون آلامایوب، موکلك حالنه مقصدینه مناسب بر بها ایله‌گنه اشترا ایده بیلور.

دیگر معامله‌لرده شو ایکی مثال کبیدر. مطلق صورتده ذکر اولنمش سوز، حال یا عرف یاخود بر عباره بولنمادقجه، افرادندن برینه هیچ بر وقت تخصیص قیلنماز.

(٦٤) حاضرده وصف لغو اولوب، غائب‌ده معتبر اولور.

یعنی: مجلس عقدده حاضر اولوب‌ده اشاره ایله تعیین قیلنمش شیلرده تعریف ایچون ذکر اولنمش وصف اعتباردن ساقط اولوب، عقدده بالکز اشاره ایله تعیین معتبر اولور. ذکر اولنمش وصفك عدمی عقدك صحتنه ضرر ویرمز. مثلا: آق دگل بر حیوانه اشاره قیلوب، «شو آق حیوانی فلان قدر درهم مقابلنده سکا صاتدم» دیسه،

ایجاب درست اولوب، آق تعبیری لغو اولور. اما میدان‌ده حاضر دگل قارا بر حیوانی اراده قیلوب «فلان آق حیوانمی سکا صاتدم» دیسه، آقلق وصفی معتبر اولوب، عقد بیع لازم اولماز، مشتری حیوانك آق دگل بهانه‌سیله عقد بیعی فسخ ایده بیلور.

هر حال‌ده اشاره ایله تعیین کفایه هم معتبردر کفایه‌در: یعنی اشاره ایله تعیین اولنمش ایسه، تعریف وتوصیفه حاجت قالماز. معتبردر: یعنی «شو ساعتی سکا صاتدم» دیسه او ساعتی عیناً ویرمك لازم اولور. بدلنده او جنسدن دیگر بر ساعتی ویره‌مز.

لکن اشاره ایله تسمیه جنس‌ده مختلف اولور ایسه، او وقت اشاره دگل، تسمیه معتبر اولور. مثلا: عادی بر طاشه اشاره ایدوب «شو آلماسی سکا صاتدم» دیسه، مشتری طاشی آلماس خیال ایدوب آلسه، بیع باطل اولور. اما طاشك آلماس دگللگی معلوم اولاطوروب ده، مشتری بیله‌رك آلسه، عقدی فسخ ایتدرمك‌ده مشتری‌نك اختیاری قالماز.

(٦٥) سؤال جواب‌ده اعاده قیلنمش کبی اعتبار قیلنور.

یعنی: بر سوز اوز باشینه تمام اولور حال‌ده دگل ایگن، اولگی بر کلامه جواب صورتنده ذکر اولنور ایسه، او جواب‌ده اولگی کلام اعاده قیلنمش کبی اعتبار قیلنوب، او کلام‌ده هر نه وار ایسه، همه‌سی جواب‌ده معتبر اولور.

مثلا: بر آدم «شو خانه‌می فلان قدر پاره مقابلنده سکا اجاره‌یه ویردم. اما او خانه‌می فلان قدر بها بدلنده سکا صاتدم» دیدکده، مخاطب جواب‌ده «یارار» دیسه هم بیع هم اجاره منعقد اولور. بر آدم فراش‌ده یاتار بر مریضه «ثلث مالگی وصیت ایدوب، تنفذینه بنی وصی ایتدگمی؟» دیدك‌ده، مریض «ایتدم» دیسه شو جوابله ایکی شی- یعنی هم ثلث مالی وصیت، هم وصی تعیین ایتمك ثابت اولور.

جواب اولمق صفتیله سویلنمش سوز اوز باشینه تمام اولور حال‌ده دگل ایسه، قاعده شودر. اما جواب اولوب‌ده اوز باشینه تمام اولابیلور بر حال‌ده اولور ایسه، او تقدیرده سؤال‌ده وار قیدلری جواب‌ده اعتبار ایتمك لازم اولماز.

(٦٦) ساکته سوز اسناد اولنماز. لکن معرض حاجت‌ده سکوت بیان حکمنده اولور.

شو قاعده‌ده ایکی جمله واردر.

بری: «ساکته سوز اسناد اولنماز.» جمله‌سیدر. یعنی بر معین حادثه‌ده سوز سویله‌مه‌مش انسانی سوز سویله‌مش انسان حکمنده اعتبار قیلنماز. مثلا: بر آدم بر مالك صاحبنه «سنك فلان مالگی فلان صاتدی» دیدك‌ده اوْ مالك صاحبی سکوت ایدر ایسه، شو سکوتی اجازه حکمنده اولماز. کذلك بر انسان دیگر بر انسانك اجاره‌یه ویرلمك ایچون تعیین قیلنمامش خانه‌سنده اوطورسه، خانه صاحبی سکوت ایدر ایسه، او خانه‌یی اجاره‌یه ویرمش حکمنده اولماز. بناءً علیه اوطوران آدمدن کچمش مدت ایچون اجرت طلب ایده‌مز.

حاکم وصی‌سی یوق بر صبی یا مجنونك بیع وشرالرینی کوروب‌ده سکوت ایدر ایسه، او حاکمك سکوتی تجارتلرینه اذن ویرمك حکمنده اولماز.

بر آدم اوزینك مرض موتنده بر قدر انسانلری دعوت ایدوب، «بنم هیچ بر کیمسه‌یه ویره‌جگم یوقدر» سوزینی سویلدك‌دن صوکره وفات ایتسه، او سوز سویلنور ایکن حاضر اولوب‌ده سکوت ایتمش انسانلرك بری «او آدمك بکا شو قدر ویره‌جگی وار ایدی» دیو دعوی ایدوب، بینه عادله ایله اثبات ایتسه، دعواسی مقبول اولور. اوّل‌ده سکوتی «بنم هیچ بر کیمسه‌یه ویره‌جگم یوقدر» سوزینی تصدیق حکمنده اولماز.

قاعده‌ده مذكور ایكی جمله‌دن ایكنجی‌سی: «لكن معرض حاجت‌ده سكوت بیان حكمنده اولور» جمله‌سیدر. شو جمله ساكته سوز اسناد قیلنور بعض مسائل فقهیه‌یی علی وجه الاجمال احاطه ایدر.

مثاللری:

١) ثمنی قبضدن قبل، بائع مبیعی حبس ایده بیلور. لكن ثمنی تسلیم ایتمه‌مش مشتری مبیعی قبض ایدر ایكن، بائع بیله طوروب سكوت ایتسه، شو سكوتی «رخصت ایتدم، قبض ایت» سوزی حكمنده اولوب، بوڭا كوره حق حبسی اسقاط ایتمش اولور.

٢) بر آدم بر مالی صاتون آلاجق اولدق‌ده دیگر بر آدم «او مالك عیبی واردر» سوزیله مشتری‌یی تنبیه قبلا طوروب، مشتری سكوت ایدر ایسه، سكوتی «مالك عیبنه راضی‌یم» سوزی حكمنده اولوب، بوندن صوڭ او مالی صاتون آلور ایسه، آرتق خیار عیبی قالماز.

٣) بر آدم خانه‌ده یا غصب یا عاریت طریقیله اوطورمق‌ده ایكن، خانه صاحبی «یا فلان قدر بدل مقابلنده خانمده اوطور، یاخود چیق» دیسه، او آدم سكوت ایدوب خانه‌ده اوطورسه، سكوتی «راضی اولدم، او بدل مقابلنده خانه‌ڭی اجاره‌یه آلدم» سوزی حكمنده اولور.

٤) بر اجیر «سنك ویردگك یوز درهم اجرته قناعت ایتمزم، بوندن صوڭ ایكی یوز ایت» دیسه، صاحبی سكوت ایدر ایسه، سكوتی «یارار، بوندن صوڭ اجرتك ایكی یوز درهم اولور» دیمك حكمنده اولور.

٥) راهن رهنی بیع ایدر ایكن، مرتهن كوروب‌ده سكوت ایدر ایسه، «مرتهنك سكوتی «راضی‌یم، صات» سوزی كبی اولوب رهن باطل اولور. مرتهن رهنی بیع ایدر ایكن، راهنك سكوتی «یارار، صات‌ده حقڭی بدلدن استیفا ایت» دیمك كبی اولور.

٦) آلاجق انسان هبه‌یی آلور ایكن ویرمش انسان سكوت ایدرسه، سكوتی «رخصت ایتدم، آل» دیمك حكمنده اولور.

٧) بورج صاحبی «آلاجغمی سڭا هبه ایتدم» دیدك‌ده مدیون سكوت ایدر ایسه، سكوتی «رحمت، احسانڭی قبول ایتدم» سوزی حكمنده اولور.

٨) بر آدم «شو مالمی سنك اللك‌ده امانت ایتدم، صاقلا» دیمش ایكن، مخاطب سكوت ایدر ایسه، سكوتی «قبول ایتدم» مالك بن‌ده ودیعه اولور» سوزی كبی اولوب، ضائع اولور ایسه ضامن اولور.

٩) عقلی وار بر بالایی آلیش ویرش ایدر ایكن، ولی‌سی كوروب‌ده منع ایتمزسه، «اذن ویردم، آلیش ویرش ایت» دیمش كبی اولور.

١٠) بیعك انعقادینه واقف ایكن، شفیعك سكوتی «حقمی اسقاط ایتدم» دیمك كبی اولور.

١١) «فلان اش‌ده سنی وكیل ایتدم» سوزی سویلنور ایكن مخاطب سكوت ایدر ایسه، سكوتی «وكالتی قبول ایتدم» دیمك حكمنده اولور.

١٢) بر آدم «شو مال سنڭدر» دیو اقرار ایدر ایكن مخاطبك سكوتی «بلی بنمدر» معناسنده اولور.

١٣) بر آدم شو عرصه بنمگی‌در دیه‌رك، صاتسه، مشتری او عرصه‌ده خانه‌لر بنا ایدوب بر مدت تصرف ایتمش ایكن، دیگر بر آدم بونی كوروب‌ده بلا عذر سكوت ایدر ایسه، سكوتی «او عرصه بنم مالم دگلدر» سوزینی سویله‌مك حكمنده قالوب، بوندن صوڭ او عرصه‌یی دعوی ایدر ایسه، دعواسی مسموع اولماز.

لكن بر مالك صاحبی معلوم ایكن، بیع ساعتنده صاحبك سكوتی اذن معناسنده یاخود حق دعوایی اسقاط حكمنده اولماز.

(٦٧) وجودینه اطلاع عسیر شیلرك ظاهری دلیللری او شیلرك مقامنه قائم اولور.

مثلا: هر بر عقده وجودی شرط اولان رضا امور قلبیه‌دن اولوب،

وجودینه اطلاع عسیر اولدیغنه کوره، لسان‌ده جاری اولور ایجاب قبول کبی شیلر رضا مقامنه قائم اولوب، ایجاب قبول بولندق‌ده عقد منعقد اولور.

بر آدم عقدده ایجاب ایتدکدن صوکره دیگربنك قبولندن قبل، اعراضه دلالت ایدر بر قول یاخود بر فعل ایقاع ایدر ایسه، ایجاب باطل اولور. او قول یا او فعل اعراضك ظاهری دلیلی اولوب، مقامنه قائم اولور.

مشتری صاتون آلنمش حیوانك عیبنه اطلاع صوكنده تداوی ایتسه، خیاری ساقط اولور. زیرا عیبك وجودینه رضاسی امور قلبیه‌دن اولوب، ظاهری دلیل اولان تداوی رضا مقامنه قائم قیلنور.

بر آدم لقطه‌یی تملك قصدیله آلور ایسه، غاصب؛ صاحبنه ویرمك قصدیله آلور ایسه امین اولور. لکن قاصدك قصدی خفیدر. آلور ایکن اشهاد ایدوب، آلدقدن صوكره غلبه‌لك یرلره اعلان ایتدرر ایسه، لقطه او آدمك النده امانت، یوقسه غصب اولور.

دعوی بابنده بینه‌لرك اکثری‌ده شو قاعده اوزرینه متفرعدر. مثلا: «فلان مال فلانك ملکیدر» کبی دعوی‌ده شاهدك شهادتی اکثریاً یالکز «ثبوت ید» کبی ظاهری دلیللره‌گنه مستند قالور. اگر «ثبوت ید» ایله شهادت جائز اولماسه ایدی، باب شهادت تماماً قاپانور ایدی. زیرا شاهد، بیع وشرا کبی اسباب ملکی معاینه ایله بیلور ایسه‌ده، شاهد قاشنده بائعك حق ملکی یالکز «ثبوت ید» ایله‌گنه معلوم اولور.

عقوبات بابی‌ده شو قاعده‌یه متفرع اولور.

مثلا: قصاصك ثبوتی ایچون قاتل‌ده قصدك تحققی لازمدر. لکن قصد هر حال‌ده امور باطنه‌دندر. بوکا کوره اجزای بدنی تفریق یاخود روحی ازاله ایده‌بیله جك شیلره ارتکابی قصد مقامنه قائم اولور.

(٦٨) غائبدن کتاب ـ حاضردن خطاب کبی‌در.

یعنی لسان ایله ادا قیلنور معامله‌لرك عقدلرك هر بری ـ یازو ایله‌ده ادا قیلنه بیلور. لسان ایله عقدی جائز بیع ـ یازو ایله‌ده عقد قیلنه بیلور.

لکن کتابك معتبرلگی ایچون مستبین هم مرسوم اولمق شرطدر.

مستبین: یعنی اوقونور حال‌ده اولمق.

مرسوم: یعنی زمانك عرفنه عادتنه موافق طریقله یازلمش اولمق. مثلا: زمانك عرفنه کوره یالکز امضا کافی ایسه، امضالنمش اولمق؛ یالکز امضا کافی اولمایوب مهرده لازم ایسه، هم امضالنمش هم مهرلنمش اولمق.

مستبین هم مرسوم کتاب ـ حیله‌دن تزویردن طهارتی معلوم اولور ایسه، قطعی حجه‌لر کبی معتبر بر حجه اولور.

(٦٩) تلسزك، مقصودینی افاده ایده بیلور قدر، اشاره‌سی ـ لسان ایله بیان کبیدر.

یعنی لسان ایله ادا قیلنه بیلور معامله‌لرك هر بری ـ تلسز حقنده اشاره‌سیله ادا قیلنه بیلور. تلسزك اشاره‌سی معامله خصوصنده لسان ایله بیان مقامنه قائم اولور.

تلسزك اشاره‌لری طبیعی صورتده ایکی نوع اولور. بری انکارینه دلالت ایدر. باشی عرضاً تحریك ایتمك کبی. دیگری اقرارینه قبولنه دلالت ایدر؛ باشی طولا ایکمك کبی. بعض اشاره‌لری اصطلاحی اولور، اوزی یا آشناسی آکلار. او وقت ترجمانك عدالتی امانتی شرطدر.

زمانمزده تلسزلره کتابت هم‌ده مخصوص بر لغت تعلیم اولنور. تلسزلرك او کتابلری او لغتلری البته هر حکم‌ده تماماً لسان کبیدر.

شو قاعدەیە كورە اشارە بالكز تلسزدن مقبولدر. اما ناطق آدمك اشارەسی بیان حكمندە دگلدر. بناءً علیه «فلانك سندن فلان قدر آلاجغی وارمیدر؟» سؤالنە جواب اولارق باشیلە اشارە ایتسە اقرار حكمندە اولماز.

تلسزك اشارەسی معاملات خصوصندە بیان حكمندەدر دیدك. اما حدود حقندە اشارەسی معتبر دگلدر.

(٧٠) ترجمانك سوزی هر خصوصدە مقبولدر.

حاكم مدعیلرك دعوالرینی شاهدلرك شهادتلرینی بر ترجمان واسطەسیلە ترجمە ایتدرسە، او ترجمە ـ مدعیلرك شاهدلرك بالذات بیانلری كبی مقبول اولور. لكن لسانلری معرفتدە ترجمانك مهارتی هم‌دە امانت وعدالتی شرطدر.

(٧١) خطاسی ظاهر اولمش ظنلرە اعتبار یوقدر.

بر آدم «بورجم واردر» ظنیلە دیگر بر آدمە بر قدر پارە تسلیم ایتدكدن صوڭ بورج یوقلغی ظاهر اولسە، ویرلمش پارەیی قایتاروب آلا بیلور.

«بورج ذمەدە باقیدر» گمانیلە كفیل بورجی ادا ایتدكدن صوڭ اصیلك اوّلدە ایفاسی ظاهر اولسە، ویرلمش پارەیی كفیل استرداد ایدە بیلور.

بر آدم بر خانەیی موقوفدر گمان ایدوب، ناظر اولمق صفتیلە او خانەیی اجارەیە ویرسە، صوڭرە او خانەنڭ او آدمە میراثلگی ظاهر اولوب وقفك بطلانی متبین اولسە، اجارە فسخ اولنماز. زیرا او خانە اصلدە او آدمك ملكی اولمقلە اجارە صحیح اولوب «موقوفدر» گمانینە اعتبار اولماز.

بر آدم دیگر آدمدن بر حق دعوی ایدوب، عاقبت بر قدر مال اوزرینە صلح ایتمەرك او مالی آلدقدن صوڭرە حقك یوقلغی ظاهر اولور ایسە، آلنمش مال صاحبنە اعادە قیلنور.

بر آدم «شو مال بنمدر» گمانیلە دیگرك بر مالینی اتلاف ایدر ایسە، ضمانی واجب اولور. اولگی گمانی ضمانی اسقاط ایدەمز.

دعوی‌دە استیناف مسئلەلری عموماً شو قاعدەیە مبنیدر. بر دعوی‌دە محكمە طرفندن ویرلمش حكمك اصول مشروعەیە موافق دگللگی ظاهر اولور ایسە، دعوی استیناف قیلنور. خطاسی ظاهر حكم اقرار قیلنماز.

اون درهم ویرەجگی وار آدم «ویرەجگم اون ایكی درهمدر» ظنیلە بورج صاحبنە اون ایكی درهم ویرسە، او ایكی درهم آلمش آدمك الندە امانت حكمندە اولور.

(٧٢) سندە مستند احتمال ـ حجیتی ابطال ایدر.

بر آدم مرض موتندە وارثلردن برینە ویرەجگی وارلغینی اقرار ایتسە، شو اقرار حجە اولاماز. زیرا دیگر ورثەدن مال قاچرمق احتمالی بوراده بر دلیلە مستنددر.

(٧٣) توهمە اعتبار یوقدر.

توهم ایلە بر حكم شرعی ثابت اولماز، قطعاً ثابت بر شی امر موهوم سببیلە تأخیر قیلنماز.

افلاس حالندە وفات ایدن آدمكماللری بیع قیلنوب، حاصل اولمش ثمنلر غریملرە تقسیم قیلنور. ایكنجی بر غریمك ظهوری احتمال بهانەسیلە تقسیم تأخیر قیلنماز.

بر خانەنڭ بری غائب بری حاضر ایكی شفیعی بولنوب، حاضر اولان شفیع تمام شفعەیی دعوی هم اثبات ایدر ایسە، شفعەنڭ

تمامی حاضرڭ حقی اولور. غائب اولان شفیع کلورده طلب ایدر ایکنده، حاضرڭ حقی تأخیر قیلنماز.

ایکی آراده بر قدر مدت آلیش ویریش جاری اولوب، صوڭره حساب کوردکلرنده بری دیگرینه «شو قدر ویره‌جگم قالدی» سندینی ویرسه، سند ویرن آدم «احتمال، حسابمزده غلط واقع اولمشدر؛ تکرار باشدن حساب ایتمه‌دکجه او مبلغی سڭا ویره‌مم» دیه‌مز.

بورجی یوق بر آدم وصیت ایدر ایسه، «احتمال همه ترکه‌یی استغراق ایدر قدر دینی بولنور» توهمیله وصیتڭ تنفیذی تأخیر قیلنماز.

بر آدمڭ قاتللگی قطعی بر قرینه ایله ثابت اولور ایسه، «قتیل، احتمال اوزینی اوزی قتل ایتمشدر» کبی توهملر ایله قاتلڭ جنایتی عفو قیلنماز.

(٧٤) برهان ـ مشاهده کبیدر.

یعنی محکمه حضورنده برهان ایله ثابت شیلر ـ مشاهده ایله ثابت شیلر قدر معتبر اولور. مثلا دعوی‌ده شهادت عادله ایله ثابت بورج ـ اقرار ایله ثابت بورج کبیدر.

(٧٥) بینه ـ مدعی وظیفه‌سی اولوب: یمین ـ منکرڭ وظیفه‌سیدر.

شو قاعده ـ سنن بیهقی‌ده ابن عباس حضرتلری واسطه‌سیله روایت قیلنمش «البینة علی المدعی، والیمین علی من انکر» سنت صحیحه‌سنڭ ترجمه‌سیدر. یعنی: انسانلرڭ قوری دعوالری مقبول اولسه ایدی، او وقت ماللرده جانلرده امان قالماز ایدی. قوری دعوی هیچ بر وقت مسموع اولماز. دعوی ایده‌جك آدم بینه اقامت ایدر؛ اوز حقوقندن مدافعه ایده‌جك آدم، لازم اولور ایسه، یمین ایدر.

شو قاعده‌یی گوزل صورتده آڭلامق ایچون، مدعی کیم؟ منکر کیم؟ دعوی‌ده بینه کیم‌دن طلب اولنور؛ یمین کیمه عرض قیلنور؟ بیلمك ضروردر.

مشهور تعریفلره کوره، مدعی: «حضور حاکم‌ده دیگر بر آدمدن بر حق معلومی طلب ایدن» کیمسه‌در.

لکن شو تعریف هر وقت درست اولا بیلور تعریف دگلدر. زیرا بر حق معلومی طلب ایدن آدم هر وقت مدعی اولماز، احیاناً مدعی علیه اولور. مثلا:

١) بالغ اولمش یتیم ـ وصی‌سی النده اولان اوزینڭ مالینی طلب ایدر ایکن، وصی «مالڭی سڭا ویرمش ایدم» دیسه بوراده طلب ایدن یتیم مدعی علیه اولوب، مطلوب هم منکر اولان وصی ـ مدعی اولور.

٢) بر مالی امانت صورتیله حفظ ایتمك ایچون شاهدلر حضورنده بر آدمه ویرمش انسان آلمش آدمدن «امانتمی ایندی بڭا قایتار» دیه دعوی ایدوب، او آدم «امانتڭی سڭا قایتارمش ایدم» دیسه بوراده امانتی طلب ایدن آدم مدعی علیه، امـا انکار ایدن آدم مدعی اولور.

بونڭ کبی مثاللر دها واردر. بوڭا کوره «مدعی: بر حق معلومی حاکمڭ حضورنده طلب ایدن آدمدر» دیمك هر صورتده درست اولاماز.

شو مهم مسئله‌ده محترم فقیهلرمز مدعی‌یی تعریف ایچون ایکی غایت گوزل افاده یازمشلار:

بری:

مدعی ـ اصلڭ عرفڭ خلافینی دعوی ایدن آدم. خلاف ظاهری دعوی ایتدیگنه کوره‌ده، بینه‌یی اقامت ایتمك مدعی وظیفه‌سی اولور.

مدعی علیه ـ سوزی اصل عرفه موافق اولان آدمدر. سوزی ظاهر حاله موافقلگنه کوره‌ده، بینه اقامت ایتمك مدعی علیه اوزرینه واجب اولماز. شو تعریفلره بناءً اولگی مثالده‌گی یتیم مدعی علیه اولوب، وصی مدعی اولور.

تعریف‌ده فقیهلردن منقول ایکنجی افاده: «المدعی من اذا سکت ترك وسکوته. والمدعی علیه من لا یخلی اذا سکت.» یعنی:

مدعی ــ دعوایی ترکده اختیاری وار طرف.

مدعی‌علیه ــ دعوایی ترکده اختیاری یوق طرف.

شو ایکی تعریفك بریله حضور حاکم‌ده مدعی اولان انسان بر حق معلومی دعوی ایدر ایسه، دعوایی اثبات ایچون بر بینه اقامت ایتمك لازم اولور.

شو کلیه‌دن بر قاچ صورت ضرورت حکمیله استثنا قیلنمشدر:

١) لعان‌ده زوج مدعی ایسه‌ده، بینه لازم دگل؛ بلکه زوجك یمینلری کافیدر.

٢) قسامه‌ده. ــ قاتل معلوم دگل ایکن، قتیلك اولیاسی «شو آدمی فلان آدملرك بری قتل ایتمشدر» دیه دعوی ایدرلرسه، ولیلره دعوالرینی اثبات ایچون بینه لازم کلمه‌یوب، متهم آدملره یمین الزام قیلنور.

٣) امینلك ایله معروف انسانلر امانت‌طریقیله‌اللرینه ویرلمش شیلرك تلف اولدقلارینی دعوی ایدرلر ایسه، دعوالرینه بینه لازم اولماز. امین انسانلر امانتی قبولدن امتناع ایتمه‌سونلر ایچون، شریعت اسلامیه امین انسانلردن بینه طلب ایتمه‌یور.

٤) شاهدلرك عدالتلرینی مجروحیتلرینی یاخود محکمه اشلرینه عائد دیگر شیلری حاکم دعوی‌ایدر ایسه، دعواسنه بینه طلب قیلنمایور.

٥) غاصب «غصب قیلنمش مال الم‌ده تلف اولدی» دیسه شو دعواسنه بینه اقامت ایتمك لازم اولمایوب، غاصبك یمینی کفایه ایدر.

مدعی بر حق معلومی بر آدم‌دن طلب ایدوب‌ده، بینه‌دن عاجز ایکن او آدم انکار ایدر ایسه، قاعده‌مزه کوره انکار ایدن آدم اوزرینه یمین متوجه اولور.

«منکره یمین متوجه اولور» سوزی‌ده کلی دگلدر. بلکه بر قاچ مستثنی‌لری واردر:

منکره یمینك توجهی ایچون دعوی‌ده صورت صحت، یعنی عرفك عادتك شهادتیله دعوانك امکانی لازمدر. مثلا: هیچ بر صورتله آرالرنده اختلاط یوق بر آدم، ایکنجی بر آدمدن فلان قدر مالی دعوی ایدر ایسه، بینه‌سی وار ایسه، دعوی مسموع اولابیلور. یوق ایسه، منکره یمین متوجه اولماز. شریف کریم انسانلری اسافل طاقمی راحت‌سز ایتمه‌سون ایچون.

کذلك، عداوت اقتضاسیله اقامت اولنمامش دعوی اولمق لازمدر. بر دعوی‌ده عداوت شائبه‌سی وار ایسه، او وقت مدعی‌دن بینه عادله طلب قیلنور. اقامت ایدر ایسه، گوزل. یوق، اقامت ایده‌مز ایسه، منکره یمین عرض قیلنماز.

(٧٦) بینه خلاف ظاهری اثبات ایچون؛ یمین ظاهری ابقا ایچوندر.

انسانك سوزی ظاهر حاله موافق اولور ایسه، بینه‌یه احتیاج قالماز. اما ظاهر حاله مخالف ایسه، اشته بینه‌یه احتیاج او وقت اولور.

اصل هم ظاهر اولان شیلر: الده اولانك مملوکیتی، ذمه‌لرك برائتی، عارض شیلرك عدمی، هر حادثك الڭ قریب وقتنه اضافه‌سی کبی شیلر.

خلاف اصل: بر آدمك النده اولان مالك دیگر بر آدمه مملوکیتی، ذمه‌لرك مشغولیتی، عارض شیلرك وجودی، حادثك ابعد ازمانه اضافه‌سی کبی شیلر.

بر آدم «شو مالمی سڭا صبی ایکن صاتدم، نافذ دگلدر، قایتار» دیسه، مخاطب «صاتار ایکن بالغ ایدڭ، عقد نافذ ایدی، قایتارمام» دیسه، بینه‌یی مخاطب اقامت ایدر. زیرا اصل عدم بلوغدر.

بر آدم «مالمی سڭا اکراهله صاتمش ایدم، قایتار» دیه دعوی ایدر ایکن، مشتری «یوق، اکراهله دگل، اختیارڭله ایدی» دیسه، بینه مشتری‌یه دگل، بائع اوزرینه لازم اولور. زیرا عقد ایدر

ایكن اصل ـ اختیاردر، اكراه بعضاً عارض اولور خلاف اصل بر وصفدر.

غاصب «مال المده تلف اولدی، بدلینی ویره‌یم» دیسه، تلف اولمق خلاف اصل اولدیغنه كوره، غاصبك سوزی بلابینه قبول قیلنماز. مال صاحبی تلفی انكار ایدرسه، حاكم غاصبی، تلف اولمامش ایسه اعاده ایتدرر قدر مدت حبس یا بر جزا تعیین ایدر. بوندن صوڭ مال ظاهر اولماسه، بدل ایله حكم ایدر.

بر آدم «فلاندن فلان قدر آلاجغم وار» دیسه دعواسی بلابینه قبول قیلنماز. زیرا ذمه‌ده مشغولیت خلاف اصلدر. «ویره‌جگم یوق» دیه انكار ایدر ایسه، سوزینه بینه لازم دگل، یمینی كفایه‌در.

(٧٧) بینه ـ حجت متعدیه؛ اقرار ـ حجت قاصره‌در.

یعنی اقرار ایله ثابت اولان حكم یالڭز مقر حقنده معتبر اولوب، دیگرلر حقنده او حكمك اهمیتی اولماز. اما بینه ایله ثابت حكم عموم نـاس حقنده معتبر اولوب، بر حكم بینه‌سیله حاكمك حضورنده بر انسان حقنده ثابت اولسه، او حكم دیگر انسانلر حقنده ده ثابت اولمش اولور.

مثاللر:

بر آدم «میتدن فلان قدر آلاجغم وار» دیه دعوی ایدوب، بینه ایله اثبات ایدرسه، او دین همه ورثه حقنده ثابت اولور. بینه‌سی بولنمایوب‌ده یالڭز بعض وارثلرك اقراریله ثابت اولور ایسه، او وقت او دین دیگر ورثه حقنده ثابت اولامایوب، یالڭز اقرار ایدنلرك حقنه مقصور اولور.

مشترك بر مالی شریكلرك بری دیگرینك امریله صاتدقدن صوڭ، امر ایدن شریك «تمام ثمنی قبض ایتدك» دیسه، مشتری امر ایدنك حصه‌سندن بری اولور، اما بیع ایدنك حصه‌سندن بری اولماز.

بر كیمسه بر شخص‌دن بر بدل مقابلنده بر مالی صاتون آلدقدن صوڭ، دیگر بر انسان «او مال بنمدر» دیه دعوی ایدوب، بینه

ایله اثبات ایده‌رك، او مالی ضبط ایدر ایسه، مشتری ثمنی بائع‌دن استرداد ایدر. اما او انسانك دعواسی بینه ایله ثابت اولمایوب، یالڭز مشترینك اقراریله ثابت اولور ایسه، ثمنی بائع‌دن استرداد ایده‌مز.

مشتری النده حیوان طوغدردقدن صوڭ، بر آدم «او حیوان بنم ایدی» دیه دعوی ایدوب، بینه ایله اثبات ایدر ایسه، حیوان بالاسیله برابر او آدمك اولور. اما بینه ایله اولمایوب، یالڭز مشتری اقراریله اولور ایسه، بالاسی حیوانه تابع اولماز.

خانه‌یی اجاره‌یه ویرن انسان «خانه بنم دگل، فلانڭدر» دیسه، شو اقرار درست اولور ایسه‌ده، مستأجر حقنده اهمیتی اولمایوب، عقد اجاره فسخ قیلنمش اولماز.

بر آدم «فلانك فلان شخص اوزرنده وار بورجنه كفیلم» دیدك‌ده، او بورجك مقداری بینه ایله ثابت اولور ایسه، مقدارك تمامنه كفیل ضامن اولور. اگرده بورجك مقداری بینه ایله ثابت اولمایوب، یالڭز او شخصك اقراریله ثابت اولور ایسه، زیاده هیچ بر حال‌ده كفیله تجاوز ایتمز.

بر آدم بر عقاری بیع ایتدكدن صوڭ «او عقاری فلاندن غصب ایتمش ایدم» دیسه، او فلان «درست، او عقار بنم ایدی» دیه اقرار ایدر ایسه، شو اقرار مشتری حقنده حكم‌سز قالور.

راهن «رهن فلانك مالیدر» دیسه، شو اقرار مرتهن حقنده حكم‌سز قالور.

بر آدم «فلانله برابر فلانی قتل ایتمش ایدك» دیسه، شو اقراری بینه‌سیله اثبات ایتمه‌دكجه فلانك قتل‌ده شركتی ثابت اولماز.

(٧٨) انسان اوز اقراریله مواخذه قیلنور.

یعنی: بر قرینه دلالتیله تكذیب قیلنمامش اقرار ـ انسانك اوزی حقنده بینه كبی معتبر اولور. بوڭا كوره:

انسان بر دفعه «فلان آدمه فلان قدر ویره‌جگم واردر» دیه اقرار ایدر ایسه، «صوکره یوق، خطا ایتمشم، ویره‌جگم یوقدر» دیه‌مز.

مشتری «مبیع‌ده عیب قدیم وار ایدی» دیه دعوی ایدوب، بائع اقرار ایدر ایسه، شو اقراره بناءً مشتری مبیعی رد ایده بیلور.

(٧٩) «شهادت، تناقضك ظهوریله، باطل اولور، لکن حکم نقض قیلنماز.»

تناقض — حاکم حضورنده شاهدلرك رجوعیدر. یعنی شاهدلر رجوع ایدر ایسه، شهادت باطل اولور، لکن او شهادته بنا قیلنمش حکم نقض قیلنماز.

شو قاعده سادات حنفیه‌یه مخصوص بر قاعده‌در. اما اهل علمك اکثری «بینه باطل اولور ایسه، حکم البته نقض قیلنور» دیمش. حاکمك حکمی — حرامی حلال، حلالی حرام ایده‌مز. باطل بر بینه اوزرینه بنا قیلنمش حکم البته باطل اولور. اهل علم شو قاعده‌یی همه حقوق‌ده اجرا ایدوب، قضا بالباطل هیچ بر صورتده نافذ اولماز دیمشلر. اما سادات حنفیه قضا بالباطل اموال‌ده نافذ اولماسه‌ده، نکاح طلاق کبی عائله مسئله‌لرنده نافذ اولور دیمش‌لر. بوکا لعان قصه‌سیله هم‌ده خلیفه امام علی حضرتلرینك «شاهداك زوجاك» سوزیله استدلال ایتمشلر.

شو مسئله‌ده، شبهه یوق، صواب اکثریت طرفنده اولوب سادات حنفیه سوزی — نظری هم عملی جهتلردن — مقبول اولاماز.

نظری جهتدن اولاماز: زیرا دلیللرنده شایان اعتبار بر دلیل بولنماز، اما خلافنه، او سوزك بطلاننه دلالت ایدر متعدد دلیللر واردر. عملی جهتدن مقبول اولاماز: زیرا قضا بالباطل عائله مسئله لرنده نافذ اولاجق اولور ایسه، او وقت هیئت اجتماعیه‌ده عائله‌لر هجوملرك هر برینه هدف اولابیلوب، اهل غرض الده اهل شرفك حجاب شرفی هتك قیلنه بیلور.

(٨٠) اصل ثابت دگل ایکن، احیاناً فرع ثابت اولابیلور.

مثلا: بر آدم «فلانك فلان انسانه شو قدر بورجی واردر، بن کفیلم» دیسه، اصل «بنم ویره‌جگم یوق» دیه انکار ایدر ایسه‌ده، دائنك دعواسی صوکنده اوبورجی ادا ایتمك کفیل اوزرینه واجب اولور.

شو مثال «اقرار حجت قاصره‌در» قاعده‌سنده‌ده متفرعدر.

کفیلك اقراری اوزی حقنده نافذ اولوب، اصیل حقنده معتبر اولماز.

(٨١) شرطك ثبوتی ساعتنده معلق ثابت اولوب، او ساعتدن قبل معدوم اولور.

تعلیق: بر حکمی ایکنجی بر شیئك وجودینه توقف ایدر صورتده ربط ایتمکدر. او شی — شرط تسمیه قیلنوب، حکم — جزا تسمیه قیلنور.

شرطك فی‌الحال وجودی معلوم ایسه، جزاده فی‌الحال واقع اولوب، تعلیق من حیث المعنی تنجیز اولور. شرطك فی‌الحال وجودی معلوم دگل ایسه، تعلیق شو صورتده حقیقی تعلیق اولوب، شرط نه‌وقت ثابت اولاجق ایسه، تعلیق قیلنمش حکم‌ده او ساعت واقع اولور.

مثلا:

بر آدم اوز ملکی اولان عقاره اشاره قیلوب «اگر شو عقار بنم ملکم اولور ایسه، وقف ایتدم» دیسه وقف صحیح اولور.

بر آدم «آلاجقی فلان آدم ویرمزسه اداسنه بن کفیلم» دیسه، ویرمه‌مه‌سی نه‌وقت ثابت اولور ایسه، او ساعت کفیللك ثابت اولور. لکن او ساعتدن مقدم ثابت اولماز.

بر آدم «اگر فلان کونه قدر او کیمسه‌یی سکا کتوروب تسلیم ایده‌مز ایسه‌م نه قدر بورجی وار ایسه‌ده ضامنم» دیوب‌ده، قدرتی وار ایکن او کیمسه‌یی او کون تسلیم ایتمز ایسه یاخود تسلیمدن قبل او کیمسه وفات ایتسه ضامن اولور.

بر آدم «سکا آلاجغی او کیمسه آلتی آیه قدر ویره‌مز ایسه،

بن ضامنم» دیسه، شو تعلیق صحیح اولور. او مدت طرفنده ویرەمز ایسه ضامن اولور.

شرطلره تعلیقی قبول مسئلەسنه نسبتله حقائق شرعیه دورت نوع اولور.

١) شرطیده تعلیقیده قبول ایدر. طلاق، عتاق کبی. «سنی آزاد ایتدم، یوز درهم ویرمك شرطیله» دیسەده شوڭا اتفاق ایدرلر ایسه، بوراده عتق فی‌الحال واقع اولوب، یوز درهم آزاد قیلنمش آدمك ذمەسنه لازم اولور. «یوز درهم ویرسەڭ، سنی آزاد ایدرم» دیسه، بوراده عتق معلق اولور، نه وقت یوز درهمی ویرسه، او ساعت آزاد اولور.

٢) شرطیده تعلیقیده قبول ایتمز. اعتقاد، ایمان کبی.

«اسلامی قبول ایدرم، خمر ایچمیه مساعده شرطیله» دیسه، کوڭلرڭ برنده اسلامیتی قبول ایدر ایسەده، خمرڭ شربنه شرعا مساعده ویرلمز.

«قرانی ترجمه ایدرلر ایسه، بن اسلامیتی قبول ایدرم» دیسەده، اهل همتك بری قرانی غایت گوزل صورتده ترجمه ایتسه، تعلیق ایدن آدم «ایندی مسلم اولدی!» دینلمز.

٣) شرطی قبول ایدر، لکن تعلیقی قبول ایتمز. بیع کبی. «سڭا شو مالمی صاتدم، رهن ویرمك، یا کفیل کوسترمك شرطیله» دیسه، بوراده عقد فی‌الحال منعقد اولوب، رهن ویرمك یا کفیل کوسترمك مشتری‌یه واجب اولور.

اما بیع ـ تعلیقی قابل دگلدر. „فلان اش وجوده کلور ایسه، سڭا شو مالمی صاتارم“ دیسه، شرطڭ وقوعی تقدیرنده‌ده بیع منعقد اولماز. زیرا ملکڭ انتقالی مالکڭ رضاسنه توقف ایدر. رضا یالڭز جزم ایله اولور. تعلیق صورتنده جزم بولنماز.

٤) تعلیقی قبول ایدر، لکن شرطی قبول ایتمز. عبادات کبی. „غائبم قایتار ایسه، بر هفته روزه طوتارم“ دیسه، شو تعلیق درست

اولوب، غائبڭ رجوعی صوڭنده بر هفته روزه لازم اولور. «باریم کون اولمق شرطیله، روزه طوتارم» دیسه، بوراده شرط باطل اولور، شروع ایدر ایسه بر کون تمام ایدر.

معاملاته عائد انشالرڭ قایسیلری تعلیقی قابل، قایسیلری قابل دگل مسئلەسنده اهل علم آراسنده غایت بیوك اختلاف واردر. کتب فقهیەده تفصیلاتیله بیان قیلنمشدر. بز اوز فکرمزی کله‌جك قاعده‌لرڭ برنده بیان ایدرز، انشاءالله.

(٨٣) شرط، ممکن قدر، رعایه قیلنور.

یعنی نظر قانونده جائز اولوب، بر قدر اهمیتی وار شرطلر ـ ممکن قدر رعایه قیلنور. مثاللر:

١) ثمنی قبض ایتمك شرطیله صاتار ایسه، مبیعی حبس ایده بیلور.

٢) رهن یا کفیل ویرمك شرطیله صاتدقده، مشتری شرطی وفا ایتمز ایسه، بائع بیعی فسخ ایده بیلور.

٣) مبیعڭ بعض فائده‌لریله فائده‌لنه طوروب، صوڭره قایتارمق شرطیله مشتری صاتون آلسه، شو شرط رعایه قیلنور.

٤) کرك انتفاع کرك عمل اوزرینه اجاره عقد قیلندقده، اجرتی تقدیم ایتمك شرط قیلنور ایسه، مقدماً ویرمك لازم اولور، علی العموم اجرتی تعجیل تأجیل حقنده عاقدلر هر نه شرط ایدرلر ایسەده، شرطلری تماميله رعایه ایتمك لازم اولور.

٥) امانت براقور ایکن امانتڭ صاحبی فائده‌سی وار، اجراسی ممکن شرطلری ذکر ایدر ایسه، او شرطلری رعایه ایتمك لازم اولور. لکن „یانغین واقع اولور ایسەده، امانتمی بورادن نقل ایتمه“ کبی فائده‌سی یوق شرطلری رعایه لازم اولماز.

٦) مضاربەده مالك صاحبی طرفندن کوسترلمش قیدلری شرطلری رعایه ایتمك البته لازم اولور.

٧) آلاجق آدم «ویره‌جگنی معلوم مدتلره تقسیم قیلوب، هر بر حصه‌یی معین ساعتنده ویره‌سن. اگر بر حصه‌یی معین ساعتنده ویره‌مز ایسه‌ك، او ساعت بورجك همه‌سی حلول ایدر» دیسه، شرطی معتبر اولور. بر حصه‌یی ساعتنده ویره‌مز ایسه، بورج حلول ایتمش اولور.

٨) واقف فائده‌سی وار، نظر شریعت‌ده جائز نه قدر شیلری شرط ایدر ایسه‌ده، رعایه ایتمك البته لازم اولور.

قاعده‌ده «اهمیتی وار شرطلر» دیدك. اگرده شرطلرك فائده‌سی یوق ایسه، اویله شرطلر لغو اولور. مثلا «فلان آدمه صاتماماق شرطیله» بائع بر مالی صاتار ایسه، عقد درست اولور، لکن شرط لغو اولوب، او شرطك رعایه‌سی مشتری‌یه لازم اولماز.

قاعده‌ده «نظر قانون‌ده جائز» دیدك. اگر نظر قانون‌ده جائز اولماسه یا شرط باطل اولوب، عقد درست قالور، یا عقدك اوزیده باطل اولور.

مثلا: ضمان اولماماق شرطیله رهن ایدرسه، رهن جائز اولور، عدم ضمان باطل اولور. اما شریکلرك برینه «مقطوعاً فلان قدر درهم» ویرمك شرطیله شرکت عقد قیلنسه، عقدك اوزی باطل اولور.

(٨٣) وعد، تعلیق لباسیله ظاهر اولور ایسه، لازم اولور.

وعد معلق دگل مطلق صورتده ذکر اولنور ایسه، وفاسی انسانیت مروت اقتضاسیله واجب اولور ایسه‌ده «وعدالکریم کدین الغریم» قانون نظرنده واجب اولماز. اما وعد تعلیق صورتنده ذکر اولنور ایسه، شرطك ثبوتی ساعتنده قانون نظرنده‌ده واجب اولور. مثلا «سن شو مالگی فلان آدمه صات. اگر ثمنی ویره‌مز ایسه بن ویرورم» دیسه، مال صاحبی شو سوزه اعتماد ایدوب، صاتدقدن صوڭ مشتری ثمنی ویره‌مزسه، وعد ایدن ضامن اولور.

بر آدم «بنم شو قدر ویره‌جگمی سن ادا ایت» دیدك‌ده دیگر

بر آدم «یارار، ویرورم» عباره‌سیله جواب ویرسه، قانون نظرنده جبر قیلنماز.

(٨٤) خراج ـ ضمان مقابلنده‌در.

شو قاعده «الخراج بالضمان» سنت جامعه‌سنك تفسیریدر.

العباس بن الحسن بن عبیدالله العلوی حضرتلری گویا شو سنت جامعه‌دن اقتباس قیلوب، «من کان کُلُّه لك کان کَلُّه علیك» دیمشدر. شو سوز بلاغتی جودتی نه قدر بیوك ایسه‌ده، موجزلگی عمومیتی سنت نبویه قدر اولامامشدر. زیرا معناسی: «همه فائده‌سی سڭا اولان آدمك مؤنتی‌ده سنك اوزرڭده اولور» دیمکدر. شو معنی سنت نبویه احاطه‌سنه نسبتله غایت طاردر.

خراج = بر شیدن، نصل شی اولور ایسه‌ده، چیقار فائده: حیوانك سوتی، بالاسی، اجاره‌سندن آلنور پاره‌لر؛ خانه‌دن عقاردن آلنور فائده‌لر.

عموماً: هر بر مالدن حاصل اولابیلور منفعتلر خراجدر.

ضمان = بر شی باقی ایکن لازم اولور مصاریفی، تلف اولور ایکن خساری کیمك حسابنه عائد ایسه، او شی او آدمك ضماننده اولور.

«شو حیوان فلانك ضماننده‌در» دیمك ـ حیاتی ایچون لازم اولور نفقه فلانك ذمه‌سنده اولوب، تلف اولور ایسه خساری فلانك حسابنه عائد اولور دیمكدر.

«شو خانه فلانك ضماننده‌در» سوزینك معناسی ـ شو خانه‌یی تعمیر ایچون لازم اولاجق مصاریف، خراب اولور ایسه کله‌جك ضرر فلانك حسابندن اولور دیمکدر.

«بو شی بنم ضمانمده‌در» دیمك ـ همه مسئولیتی بڭا عائددر، نفقه‌سی بنم ذمه‌مده‌در، ضرری خساری بنم حسابمدن اولور دیمکدر.

ـ خراجك ضمانك معنالری معلوم اولور ایسه، «خراج ضمان مقابلنده‌در» قاعده‌سنك معناسی‌ده معلوم اولور: یعنی بر شیئك نفقه‌سی خساری کیمه عائد اولور ایسه، او شیدن حاصل اولور فائده‌لرك همه‌سی او آدمك ملکی اولور.

«الخراج بالضمان» سنت جامعه‌سی «الغنم بالغرم» سنت جامعه‌سیله بر معنی‌ده اولوب، موجز، فروعی غایت چوق، مبارك ایكی قاعده‌در. معاملاتك اكثرنده حكمی جاریدر. مثاللر:

صانعلرك بری، یاننه بر شاگرد آلوب، اشارینی یاریم اجرتیله او شاگرددن كوردرسه جائز اولور. اجرتك نصفنه او شاگرد عملیله، استاد ــ عملی ضمان وتعهدیله مستحق اولور.

٢) عیبنه مطلع اولمایوب، بر حیوانی صاتون آلدقدن صوڭ بر قدر مدت او حیوانی قوللانوب، عاقبت، عیبنه مطلع اولور ایسه، خیار عیب قاعده‌سیله رد ایده بیلور. بر قدر مدت او حیوانی استعمالی ایچون مشتریدن بائع اجرت طلب ایده‌مز. زیرا قایتاردن ایلك او حیوان تلف اولسه ایدی، خساری مشتری حسابنه اولور ایدی. بوڭا كوره فائده‌سی‌ده مشتری‌یه اولور.

صاتلمش شی‌ده عقددن صوڭ قبض‌دن ایلك وجوده كلمش خراجك همه‌سی مشتری ملكی اولور. مثلا حیوان بر بالا طوغدرسه، او بالا مشتری مالی اولور. لكن صاتودن صوڭ آلودن ایلك او حیوان تلف اولور ایسه، ضرری مشتری حسابنه اولمایوب، بائع حسابنه‌در. شو مسئله بزم قاعده‌مزه مخالف كبیدر. زیرا ضمان بائع ذمه‌سنه، اما خراج مشتری كیسه‌سنه عائددر. ضامن اولان آدم خراجی مالك اولمادی. لكن بر قدر ملاحظه قیلنور ایسه، مخالفت یوقلغی ظاهر اولور. چونكه ضمان ــ ملك اثری اولور ایسه خراجك مملوكیتی لازم اولور. اما ضمان ملك اثری اولماسه، او وقت خراج ضمان مقابلنده اولمایوب، ملك مقابلنده اولور. مغصوبك خراجی كبی. مثلا حیوانك غاصب النده حاصل اولان سوتی بالاسی، باغچه‌نك غاصب النده حاصل اولان میوه‌سی مالكك ملكی اولور، مغصوب غاصبك ضماننده ایسه‌ده. زیرا اولگی مثالده بائعك، شو مثالده غاصبك ضمانی ملك اثری دگلدر.

(٨٥) اجرت ایله ضمان مجتمع اولماز.

یعنی بر محل‌ده بر سبب ایله هم اجرت هم ضمان مجتمع اولماز.

ركوب ایچون بر حیوانی، یاخود كیمك ایچون بر لباسی اجاره‌یه آلسه‌ده، تلف ایتسه ضامن اولور. ضمانی ویردیمی، اجرت ساقط اولور.

بر معلوم محله قدر وارمق ایچون بر حیوانی اجاره‌یه آلور ایسه، او محله واصل اولدیمی اجرت لازم اولور. او محلی تجاوز ایده‌مز. تجاوز ایتدیمی ضامن اولور. حیوان صاغ قالسه، تجاوز زمانی ایچون اجرت آلنور. قالماسه حیوانك قیمتی آلنور. لكن تجاوز زمانی ایچون آیروجه اجرت ویرمك لازم اولماز. اما تعیین قیلنمش محله وصول ایچون ویریله‌جك اجرت ساقط اولماز.

(٨٦) ضرر ــ منفعت مقابلنده‌در. (الغرم بالغنم)

یعنی بر شیئك منفعتنه نائل اولان آدم او شیئك ضررینی‌ده تحمل ایدر.

شو قاعده (٨٤) نجی قاعده‌نك عكسیدر، ضمان ــ خراج مقابلنده دیمكدر. فائده كیمه اولور ایسه، ضرری او تحمل ایدر.

عقد بیع سندینی تحریر ایتدرمك اجرتی مشتری‌یه عائددر. چونكه سندك همه منفعتی مشتری‌یه مخصوص‌در.

بر ملك مشتركی تعمیر ایتدرمك شریكلرك حصه‌لرینه كوره اولور. زیرا انتفاع حصه‌لرینه كوره‌در.

تكالیف سلطانیه اگر نفوسی محافظه ایچون اولور ایسه، عدد رؤوس اعتباریله تقسیم قیلنوب، خاتونلر صبیلر توزیع دفترینه ادخال قیلنماز؛ اگر املاكی محافظه ایچون اولور ایسه، مقدار ملك اعتباریله تقسیم قیلنوب، مالكی وارلارك هر بری، ار، خاتون صبی دفتر توزیعه ادخال قیلنور. منفعت عمومی اولدیغنه كوره، غرامت‌ده عمومیدر.

ایکی صغیر آراسنده مشترك بر عقار تعمیره محتاج اولوب، علی حاله بقاسی ضرر ویره بیله‌جك ایکن، وصیلرك بری تعمیردن امتناع ایده‌جك اولور ایسه، جبر قیلنور. زیرا تعمیرك منفعتی ایکی طرفك هر برینه عائددر. مضرتی‌ده هر برینه تحمیل قیلنور.

بر وقفك حاصلاتی الك ابتدا عمارتنه صرف قیلنور. واقف شرط ایتسه‌ده، ایتمه‌سه‌ده. موقوف‌له وقفك منفعتنه نائل اولدی. ضررینه‌ده متحمل اولور.

اولیاسی یوق قتیلك دیتی بیت الماله وضع قیلنور. بیوك یولده بر قتیل بولنوب، قاتلی معلوم اولماسه، دیتی ورثه‌سنه بیت المالدن ویرلور. شو ضرر اوّلگی منفعت مقابلنده اولور.

عاقله دیتی شو قاعده‌یه بناً تحمل ایدر.

(۸۷) کلفت نعمته، نعمت کلفته کوره اولور.

لقیطك نفقه‌سی تربیه‌سی بیت المال اوزرنده‌در. وفات ایدر ایسه، ترکه‌سی‌ده بیت الماله عائد اولور. بیت المال لقیط طرفندن ترکه نعمتنه مقابل کلفتلرینی تحمل ایدر.

(۸۸) هر فعلك حکمی فاعلنه اضافه قیلنور. اکراه ایتمه‌دکجه آمرینه اضافه قیلنماز.

„سن فلانك مالینی اتلاف ایت" دیدك‌ده مخاطب اتلاف ایدر ایسه، ضمان مخاطبك ذمه‌سنه واجب اولور؛ آمرك ذمه‌سنه دگل.

شو قاعده قران کریم‌ده „ولا تزر وازرة وزر اخری" — „کل امری‌ء بما کسب رهین" — „کل نفس بما کسبت رهینة" کبی متعدد آیتلرده بیان قیلنوب، حیات انسان‌ده عقوبات ضمان بابلرنده اساس اعتبار قیلنمش بر قاعده اوّلبه‌در.

(۸۹) مباشر ایله متسبب مجتمع اولور ایسه، حکم مباشره اضافه قیلنور.

بر فعلك مباشری اوبله آدمدرکه او فعل ایله او آدم آراسنده ایکنجی بر مختارك فعلی تخلل ایتمز. مثلا: بر آدم قویی قازر. ایکنجی بری یولدن کیدر ایکن غفلتله او قویی‌یه دوشر، تلف اولور. قویی قازمش آدم شو مثالده تلفك مباشری اولدی. اما او قویی‌یه دیگر بری اوز الیله بر حیوانی القا ایدوب، تلف ایدر ایسه، القا ایدن آدم تلفك مباشری اولوب، قویی قازمش آدم تلفك متسببی اولور.

شو قاعده‌مزه کوره، تلف اولمش حیوانك ضمانی القا ایدن آدم ذمه‌سنه لازم اولور، زیرا تلفك مباشریدر. قویی قازمش آدم ذمه‌سنه دگل، زیرا یالگز متسببدر. اما قازلمش قویی‌یه حیوان اوزی دوشر ایسه، حیوانك ضمانی قازمش آدم ذمه‌سنه لازم اولور، زیرا مباشردر.

بر آدم دیگرك مالنه دلالت ایدوب، اوغورلانسه، ضمان اوغری‌یه لازم اولور، دلالت ایدنه دگل. زیرا اوغری مباشر، دلالت ایدن متسببدر.

بر آدم آغورك قاپوسینی آچسه‌ده، دیگر بری اوراده وار آتی اوغورلاسه، ضمان اوغری‌یه اولور، زیرا مباشر اودر. اما بر آدم قاپویی آچدقدن صوڭ، حیوان اوزی قاچسه‌ده، غائب اولسه، ضمان قاپویی آچمش آدمه لازم اولور.

بر آدم الده حفظی واجب امانته دلالت ایدوب، اوغریدن اوغرلانسه، بوراده ضمان دلالت ایدنه الزام قیلنور. متسبب اولمق جنایتیله دگل، بلکه امانته ودیعه‌یه قصداً تعدی ایدوب، حفظده قصور کوسترمك جهتیله.

(٩٠) جواز شرعی ضمانه منافیدر.

یعنی: نظر شریعتده جائز بر اشدن زیان چیقسه اویله زیانی هیچ بر آدم ضامن اولماز.

هر بر انسانه اوز ملکنده قویی قازمق جائزدر. قانونك شو مساعده‌سندن استفاده ایدوب، انسان اوز ملکنده قویی حفر ایتدکدن صوڭ، بریننك حیوانی او قویی‌یه دوشوب، تلف اولور ایسه، قویی قازمش انسان او حیوانی ضامن اولماز.

مستأجرك الده عادتدن خارج دگل قدر حرکت یا یوك ایله حیوان تلف اولور ایسه، ضمان لازم اولماز. زیرا معتاد قدر حرکت یا یوك شرعاً جائزدر.

بر آدم پاره‌لرینی امانت صفتیله آشناسنه براقوب غائب اولور ایسه، نفقه‌سی او آدمك ذمه‌سنده اولان دیگر بر آدم نفقه خصوصنده حکم حاکمه مراجعت ایدوب، حاکم او پاره‌لردن نفقه تقدیر ایتدکدن صوڭ، آشناسی امانت پاره‌لردن نفقه یولنه صرف ایتسه ضمان لازم اولماز.

صاقلامش آدم امینی الده امانتی صاحبنه اعاده ایتدیرر ایکن امانت تلف اولسه، ضمان لازم کلمز. زیرا امیننك الده امانت کوندورمك شرعاً جائزدر.

آلمش آدم عاریتی دیگرك الده صاقلانمق ایچون امانت ایله بیلور. امانت دیگرك الده ایکن تلف اولور ایسه، ضمانی واجب اولماز. زیرا عاریتی امانت قیلمق شرعاً جائزدر.

بری «شو طعامدن اختیارك قدر یی» کبی عباره‌لرله طعامی مباح ایدوب، مخاطب او طعامدن تناول ایدر ایسه، بوندن صوڭ صاحبی اکل اولنمش طعام ایچون قیمت طلب ایده‌مز.

مشترك بر خانه‌ده شریکلرك بری اذنسز اقامت ایدوب، قضاءً خانه یانسه، ضمان لازم اولماز. زیرا مال مشترکدن معتاد کیفیتده استفاده شرعا جائزدر.

حق مروری وار بر یولده الده فانوس آلوب کیدر ایکن، آتش دیگر بریننك ملکنه اصابت ایدرك او آدمه بر خسار ترتب ایدر ایسه، فانوس صاحبی ضامن اولماز. زیرا حق مروری وار یولدن کچمك شرعاً جائزدر.

شو قاعده حنفیلره کوره‌در. مالکیلره کوره «مالکك اذنی ضمانی اسقاط ایدر، اما شارعك اذنی ضمانی اسقاط ایتمز».

حنفیلره کوره، شو قاعده یوقاری‌ده مذکور «اضطرار حق غیری ابطال ایتمز» قاعده‌سیله (٣٢) تخصیص اولنور. آچلقدن اولمك درجه‌سنه کلمش بر انسان دیگرك طعامندن تناول ایدر ایسه، جواز شرعی واردر. لکن ضمان ساقط دگل، بلکه طعامك قیمتی لازم اولور. حنفیلره کوره شویله‌در. اما مالکیلر مذهبنده ایکی قول واردر. ١) طعامك قیمتی واجب دگل. زیرا اولمك درجه‌سنه کلمش آدمه طعام ویرمك طعام صاحبنه فرضدر. فرض اولان اش ایچون عوض آلمق جائز دگلدر. ٢) قول مشهور طعامك قیمتی واجبدر. زیرا ضمانی اسقاط ایدن مالکك اذنیدر. اما شارعك اذنی ضمانی دگل یالکز مواخذه‌یی اسقاط ایدر.

حنفیلرك قولنه موافق شو ایکنجی قول معصومیت ملك قاعده اصلیه‌سنه دها زیاده مناسبدر. جان صاقلامق ایچون مالك عصمتی زائل اولاجق ایسه، اولور. لکن بو قدر ایله ضمانك سقوطی لازم دگلدر.

(٩١) مباشر متعمد دگل ایسه‌ده، ضامن اولور.

بر آدم دیگرك بر مالینی کرك قصداً کرك من غیر قصد اتلاف ایدرسه، ضامن اولور.

تیمورجی اوز دکاننده تیموری دوگر ایکن بر کیسه‌ك صاچرایوب، عمومی یولدن کیدر بر آدمك لباسینی احراق ایدر ایسه ضامن اولور.

بر آدم اوز ملکنده سلاح آتسه‌ده بریننك مالنه یا نفسنه اصابت ایدرك تلف ایتسه ضامن اولور.

(٩٢) متسبب ـ متعمد هم متعدی اولمادقجه، ضامن اولماز.

متسببك ضماننده ایكی شرط واردر. بری تعمد، دیگری تعدی. بربنك حیوانی بر آدمدن اوركوبده قاچوب ضائع اولور ایسه، او آدم ضامن اولماز. زیرا اوركوتمكده او آدمك قصدی یوق ایدی. اما او آدم او حیوانی قصداً اوركوتمش ایسه، هم متعمد هم متعدی اولمق سببیله ضامن اولور.

بر آدم اوز برنك اوتلری یاقوبده آتش صاغ وصوله طارالدقدن صوڭ دیگركڭ بر مالینی یاقسه ضمان لازم اولماز. زیرا متعدی دگلدر.

اما یل شدتله اسر ایكن یاقسه‌ده دیگركڭ ملكینی خراب ایتسه، ضامن اولور. زیرا شدتله یل اسر ایكن آتش یاقمق تعدیدر.

عمومی یولده قویی قازوب، او قویی‌یه بر حیوان دوشه‌رك تلف اولسه، ضامن اولور. زیرا عمومی یولده قویی قازمق تعدیدر.

(٩٣) حیواناتڭ جنایتی هدردر.

هدر: یعنی صاحبنه ضمان لازم اولماز.

شو قاعده «العجماء جبار» سنت جامعه‌سنڭ ترجمه‌سیدر. بر محلده حیوان باغلامقه حقلری وار ایكی آدم حیوانلرینی باغلادقلرنده حیوانلرڭ بری دیگرینی تلف ایدر ایسه صاحبنه ضمان لازم اولماز.

بر حیوان بوشانوب بربنك ملكنه كیدوب بر ضرر ایتسه صاحبی ضامن اولماز.

بر آدم بر حیوانی اذنله دیگركڭ ملكنه ادخال ایتدكدن صوڭ حیوان بر ضرر ایتسه صاحبی ضامن اولماز، اذنسز ادخال ایتسه ضامن اولور.

بر آدم بر حیوانی طریق عامه‌یه باشی بوش قیلوب چیقارسه، ضررینی متحمل اولور.

عمومی یولده حیوان طوردرمغه هیچ بر انسانڭ حقی یوقدر. طوردرور ایسه ضررینی ضامن اولور.

سوزر اوكوز، طالار آت كبی ضررلری متعین حیوانلری طریق عامه‌یه باشی بوش حالده چیقارور ایسه، مطلقا ضامن اولور.

(٩٤) غیركڭ ملكنده تصرفله امر ایتمك باطلدر.

امر ایتمك باطلدر: یعنی هیچ بر حكمی یوقدر.

بر آدم «فلانڭ مالینی آل» دیسه‌ده مخاطب آلسه، امركڭ وجودی عدم حكمنده اولوب. مخاطب ضامن اولور. زیرا هر انسانڭ امری بالكز اوز مالنده جاریدر.

بناً علیه «سن امر ایتدكڭده مالنی آلدردڭ» دیه مال صاحبی دعوی ایدر ایسه، دعواسی مسموع اولماز.

اما مأمور «مال آمركڭ مالیدر» گمان ایدوب، اتلاف ایتسه مالك صاحبی آمره رجوع ایدر.

بر آدم «بنم سندن آلاجغمی دیگرزه آت» دیسه‌ده، مخاطب آتسه بورجدن بری اولماز. زیرا آتلمش پاره‌لری قبض ایتمه‌مش ایكن مالك اولمامش، بوڭا كوره‌ده امری ملكنه مصادف بولنمامش اولدقله امری درست دگلدر.

امركڭ بطلانی ـ آمرده ملكڭ یا ولایتڭ یوقلغیله اولور. اگرده آمرده یا ملك یا ولایت بولنور ایسه، او وقت اویله امركڭ حكمی معتبر اولور.

(٩٥) غیركڭ ملكنده اذن یوق ایكن تصرف جائز دگلدر.

شو قاعده جلیله ـ شریعتلركڭ همه‌سنده مقاصد اصلیه‌دن قیلنمق صفتیله معتبر اولوب، هیئت اجتماعیه‌ده الڭ بیوك ضروریاتدن حساب قیلنور ارتفاقلرڭ بری اولان معصومیت ملك، حرمت اموال قاعده اساسیه‌سندن اقتباس قیلنمش بر قاعده‌دركه بوڭا متفرع اولور

احکامك حسابی یوقدر. رخصت یوق ایکن بر آدمك خانه‌سنه هجوم ایتمه‌مك کیرمه‌مك، اذنی یوق ایکن مالنه ال اوزاتمامق، مساعده‌سی یوق ایکن منافعیله انتفاع ایتمه‌مك، اجازه‌سی یوق ایکن صاتمق اجاره‌یه ویرمك کبی عقدلرله تصرف ایتمه‌مك. بویله مهم احکام کلیه شو قاعده جلیله‌یه متفرعدر.

قاعده‌ده «اذنی یوق ایکن» دیمك. اما یا صراحةً یا دلالةً مالکك اذنی وار ایسه، او وقت مأذون آدم اذن ویرن آدمك ملکنده تصرف ایده‌بیلور. صراحةً اذن ویرسه، وکیل اولور. مالکك مصلحتی یولنده سعی ایتمك ایچون دلالةً اولور ایسه، نائب اولور. مثلا اولوم حالنه کلمش خسته دگل بر قویونی میته‌لکدن قورتارمق ایچون ذبح ایتسه ضامن اولماز.

بالا خسته‌لنلدکده آناسی، آنا خسته‌لندکده بالاسی حاجت اولور طعام دوا کبی شیلری خسته مالندن بلا اذن آلابیلور. زیرا خسته‌نك احتیاجی وار طعام ودوایی آلمق ایچون پاره صرف ایتمیه اذن عادت اعتباریله ثابت اولوب، صریح اذن کبی اولور.

شو قاعده ایله (عرفاً تعیین نصاً تعیین کبیدر) قاعده‌سی بری دیگریله تقیید قیلنور.

بر قاچ رفیق برلکده سفر ایدوب، آرالارندن بری وفات اولسه، رفیقلری متوفانك یاننده وار شیلری صاتوب، ثمنندن متوفایی دفن ایتدکدن صوڭ، بقیه‌یی ورثه‌لرینه رد ایده‌بیلورلر. زیرا سفرده رفیق بر عائله اعضالری کبی معامله ایدرلر.

(٩٦) مشروع بر سبب یوق ایکن، دیگرڭ مالندن بر شی آلمق جائز دگلدر.

اویون طریقیله آلمق شو مسئله‌ده جدیتله آلمق کبیدر. غصب، سرقت، رشوت طریقیله آلنمشماللر البته صاحبنه اعاده قیلنور.

علی العموم «اداسی واجب دگل بر مالی دیگره دفع ایتسه، هبه یاصدقه طریقیله اولمامش ایکن، استرداد ایده‌بیلور.»

قاعده‌ده «مشروع بر سبب یوق ایکن» دیمك. اما بیع، شرا صدقه، هبه کبی مشروع سببلر بولنور ایسه، او وقت آلمق جائزدر.

(٩٧) ملکڭ سببلرنده تبدل ذاتنده تبدل کبیدر.

مثلا: بر انسان بر آدمه بر حیوانی هدیه وتسلیم ایتدکدن صوڭ، او آدم اوزینك دوستنه او حیوانی هبه ایدوب، صوڭره دوستندن تکرار او حیوانی صاتون آلسه، آرتق او انسان هبه‌سندن رجوع ایده‌مز. زیرا او آدم او حیوانی اولاً هبه، ثانیاً شرا طریقیله مالك اولوب سبب ملکده اختلاف حیوانك ذاتنده اختلاف کبی اولور.

مال صدقه غنیلره حرامدر. لکن فقیره صدقه قیلنمش مالی فقیر، دوستی اولان بر غنی‌یه هدیه طریقیله ویرر ایسه، غنی او مالدن انتفاع ایده‌بیلور. زیرا سبب ملك تبدلی حسبیله، مالك عینی متبدل اولدی کبی اعتبار قیلنور.

(٩٨) مقصدی وقتندن قبل استعجال ایدن محروم قیلنور.

میراث آلمق ایچون وارث مورثی قتل ایدر ایسه، میراثدن محروم قیلنور. وصیتدن وعد اولنمش حصه‌یی آلمق ایچون، صاحب مالی وصیت آلاجق آدم قتل ایدر ایسه، وصیتدن محروم اولور. فراشده یاتار آدم اوزینك زوجه‌سینی، میراث آلماسون ایچون طلاق ایدوب، زوجه عدتده ایکن، او آدم وفات ایتسه، زوجه میراثی آلور.

(٩٩) اوز طرفندن تمام اولان فعلی نقض یولنده سعی مردود اولور.

بر آدم بر مالی بیع ایتدکدن صوڭ، فسخ ایتدرمك امیدیله «مال بنم دگل ایدی، بیع بیع فضولیدر» دیه دعوی‌ده بولنوب،

مشتری «یوق، سن وکیل ایدكده بیع ایتدك» دیسه، سوز عقدك صحتینی دعوی ایدن مشترینك اولور. زیرا اوزی طرفندن تمام اولمش عقدی ابطال یولنده باثعك سعیی مردوددر.

بر آدم بر مالی بیع ایتدکده مشتریدن آلنه‌جق ثمن ایچون دیگر بر انسان کفیل قیلنسه‌ده، صوڭره او کفیل «مبیع بنم مالمدر» دعواسنده بولنسه دعوی مسموع اولماز. زیرا عقد بیع‌ده کفالت شرط قیلنمش ایسه عقدك تمامی کفالتی کفیلك قبولیله اولورده، اوزی طرفندن تمام اولان عقدی ابطال یولنده کفیل اوزینك دعواسیله سعی ایتمش اولور.

بر آدم بر مالی رهن ایتدکدن صوڭ «او مال فلانڭدر» دیسه، شو اقرار مرتهن حقنده تصدیق قیلنماز. بلکه بورجی ادادن صوڭ او مالی فلانه تسلیم ایدر.

اون ایکی یاش چاماسنده اولوب «بالغ اولدم» دیه آلیش ویرش قیلدقدن صوڭ «صاتار ایکن بالغ دگل ایدم» دعواسیله عقدی فسخ ایتدره‌مز. زیرا اوزینك الده تمام اولمش عقدی نقض ایتمك اولور.

ابن نجیم حضرتلری جمع ایتمش، تورکیا هیئت علمیه‌سی طرفندن ترجمه قیلنمش (٩٩) قاعده بر قدر اصلاح صوڭنده بوراده تمام اولدی. بوندن صوڭ سرد قیلنه‌جق قاعده‌لر فقه هم اصول فقه کتابلرندن جمع قیلندی. انتخاب وظیفه‌سنده وار استطاعتك تمامی صرف قیلوب، مأخذ خصوصنده اڭ معتمد کتابلر اختیار قیلندی.

---

(١٠٠) علت جنس‌ده معتبردر، افرادده دگل.

یعنی: بر شرعی حکمی تعلیل ایچون بیان قیلنه بیلور علتلرڭ او حکمك هر بر فردنده تحققی لازم دگل، جنس‌ده اکثریتله بولنور ایسه کفایه‌در. مثلا: «ایکی طرفڭ بربنه نفع شرط قیلنمش عقد-

نزاعی ایجابنه کوره، فاسددر» دینور ایسه، «نزاعی ایجاب ایتمك» علتسی او عقدڭ هر بر فردنده وجودی لازم اولمایوب، او عقدڭ جنسنده اکثریتله بولنور ایسه، کافیدر. بناً علیه، «فلان صورتده نفع شرط قیلندی، لکن نزاع بولنمادی» دعواسیله او صورت تجویز قیلنه‌ماز.

(١٠١) تلف اولان شیلره اجازت لاحق اولماز.

مبیع تلف اولدقدن صوڭ مالك صاحبی «بیع فضولی‌یی اجازت ایتدم» دیسه اجازتی درست اولماز.

بر آدم بر مالی اتلاف ایتدکدن صوڭ مالك صاحبی «راضی‌یم حقمی اسقاط ایتدم» دیسه‌ده، تضمین ایتدره بیلور.

النده امانت طریقیله صاقلانور پاره‌لری علی، پاره‌لرڭ صاحبندن اذن یوق ایکن، ولی‌یه بورج صورنیله ویرسه‌ده ولی النده او پاره‌لر تلف قیلنسه، پاره صاحبی «بورج ویرمه‌سنه اجازت ایتدم» دیمه‌سیله ضمان ساقط اولمایوب، پاره صاحبی او پاره‌لری استرسه علیدن تضمین ایتدره بیلور.

(١٠٢) اجازت سوزه‌ده اشه‌ده لاحق اولور.

مالی غصب ایتدکدن صوڭ صاحبی اجازت ایتسه، غاصب ضماندن بری اولور.

امانتی ایکنچی آدمه امانت ایتدکدن صوڭ صاحبی اجازت ایتسه، اولگی امین ضماندن بری اولور.

بر مالی غصب ایدوب، دیگر بر انسانه ویرسه‌ده صاحبی اجازت ایتسه، غاصب ضماندن بری اولور.

(١٠٣) معاملات‌ده تمکن قبض کبیدر.

مستأجر انتفاعدن متمکن اولور ایسه، اجرت واجب اولور.

مشتری مبیعی قبض ایتمیه متمکن اولور ایسه، قبض ایتمش کبی

اولور. اجارەیه آلنمش دکان بازارده طورغونلق سببیله قاپانسه، اجرتی ویرمکدن مستأجر امتناع ایدەمز.

(١٠٤) بر غرض شرعی‌یه بناءً تسلیم قیلنمش شی – او غرض باقی اولدقجه استرداد قیلنه‌ماز.

بورجی ادا ایتدرمیه کفیل اولان آدمه، بورج صاحبنه ویرمك ایچون، بورجلی آدم پارەلری ویرسه، آرتق او پارەلری کفیلدن استرداد ایدەمز. زیرا بورجی اوتەمك قصدیله قبض اولنمش پارەلره کفیلك حقی‌ده تعلق ایتدی.

(١٠٥) حجر اولنمش صبی – افعالیله مواخذه قیلنور.

بر بنك مالینی صبی اتلاف ایدر ایسه، اوز مالندن ضمان لازم کلور.

(١٠٦) مقصدی مترتب دگل هر تصرف باطلدر.

کتب فقهیه‌ده بطلانی تفصیلاً بیان قیلنمش عقودلرك بطلانی شو قاعدەیه متفرعدر.

(١٠٧) عقد معاوضەده همده نفعی دافعه عائد معاملەلرده، غرر ضمانی ایجاب ایدر.

بر عرصەیی صاتون آلوب، اوزرنده بنالر انشا ایتدکدن صوڭ مستحق چیقوب او عرصەیی ضبط ایتسه، مشتری بائعدن ثمنی استرداد ایدر همده بنالرك تسلیم کوننده‌گی قیمتلرینی تضمین ایتدرور.

تگرمنجی‌یه طارتدرمق ایچون بغدای کتورمش آدمه «بغدایکی شو سبته قوی» دیدکدن صوڭ، صاحبی بغدایی او سبته قویسەده، سبت تیشوك اولمق سببندن بغدای توگولوب خراب اولسه، تگرمنجی ضامن اولور.

«شو اوغلمه مال صاتڭز، آڭا تجارت ایچون اذن ویردم» دیمەسیله بازار اهلی او بالایه مال صاتسه، عاقبت اوغلی دگللگی میدانه چیقسه صاتلمشماللرك ضمانی او آدم ذمەسنه واجب اولور.

(١٠٨) عقد فاسده حق غیر تعلق ایدر ایسه لازم اولوب، فساد مرتفع اولور.

مشتری فسادی وار عقدله صاتون آلنمش مالی بیع صحیح ایله دیگره صاتار ایسه، حق فسخ قالماز.

(١٠٩) فساد قوی عقدك بر قسمنده بولنور ایسه شائع اولور.

بر عقدده ایکی نرسه جمع ایدوب، صوڭره بری مال بری دگللگی ظاهر اولور ایسه، عقدك بر قسمده فسادی شائع اولور، یعنی دیگر قسمنده سرایت ایدوب، تماماً باطل کبی اولور. ایکی قسمك هر برینه اصابت ایدن ثمن معلوم دگل ایسه، جهالت ایچون. معلوم ایسه، دخلی یوق شی‌ده عقدی قبول ایتمك شرطلغی ایچون.

(١١٠) هر ملت اوز اعتقادیله معامله قیلنور.

مثلا: وجوب عدتی اعتقاد ایتمەین ملتك بری عدت زماننده تزوج ایدر ایسه، نکاح محارمی تجویز ایدر ملتك بری محارمدن بریله نکاح عقد ایدر ایسه، ایکی طرف راضی ایکن، شریعت اسلامیه اویله نکاحلری اقرار ایدر، فسخ ایتمز. او نکاحلره نفقه میراث احصان کبی احکامك هر بری مترتب اولور. علی العموم عائله احکامنده شو «احترام عقیده» قاعدەسی اعتبار قیلنور.

(١١١) بینه‌سی، درستلگنه علامتی، وار خبر بلا بیان قبول قیلنماز.

شو قاعده دعوالرك هر برنده بلا تخلف جاریدر. هیچ بر دعوی

بینه‌یی بیاندن قبل مسموع اولماز. نکاح طلاق کبی عائله مسئله‌لرنده‌ده معتبردر. مثلا ولیلردن بری صغیره‌سی حقنده نکاح سابقی دعوی ایدر ایسه، شو سوزی بینه‌یی بیاندن قبل قبول قیلنماز.

(۱۱۲) اذن مطلق، تهمت یوق ایکن، عرفله تقیید قیلنماز.

مطلق صورتده توکیل قیلنمش وکیل، امین ایکن، نه قدر بها ایله صاتار ایسه‌ده جائزدر. عقد نکاحده وکیل مهری زیاده ایدر ایسه، متهم دگل ایکن، کل مهر واجب اولور.

یتیمك ماللرینی کم بها ایله صاتوده، یتیم ایچون صاتون آلور ایکن زیاده بها ایله آلوده، تهمت احتماله کوره — وصی، آتا، بابا، قاضی طرفندن اوبله عقدلر تجویز قیلنماز.

(۱۱۳) شارعك اذنی مالکك اذنی کبیدر، سلامت شرطیله (۹۰نجی ماده‌یه باق.)

مالکك اذنی ضمانی اسقاط ایدر، شارعك اذنی‌ده اویله‌در.

لکن بزم امام اعظم شو قاعده‌یی سلامت شرطیله تقیید ایدر. شارعك اذنی مالکك اذنی کبیدر سلامت بولنمق شرطیله.

انسانك لهوباتدن منع ایتمیه حقی واردر، لکن «منع ایده‌یم» بهانه‌سیله آلت لهوی کسر ایدر ایسه، ضامن اولور. لقطه‌یی صاحبنه ویرمك قصدیله اشهادسز آلوب‌ده، النده او لقطه تلف اولور ایسه، ضامن اولور. زیرا صاحبنه ویرمك قصدیله لقطه‌یی اخذ ایتمیه شارع اذن ویرمشدر، لکن امام اعظمك رأینه کوره سلامتی‌ده شرط ایتمشدر.

(۱۱٤) تسمیه صحیح اولور ایسه، مقتضاسی معتبر اولماز، دگل ایسه، معتبر اولور.

مثلا: تعیین ایتمه‌یوب، «بر بولك قویون آلورم. هر بری اون درهم مقابلنه اولور» دیسه، قاعده‌مزه کوره شو عقد منعقد

اولماز. زیرا تسمیه صحیح اولمادی‌ده مقتضاسی اولان جهالت معتبر اولوب عقد فاسد اولدی.

اما حاضر اولان بر بولك قویونلره اشاره ایدیب «شو یوز قویونی صاتون آلاجغم. هر بری اون درهمدن اولوب، مجموعی بیك درهم اولور» دیسه، قویونك یوز دگل طوقسان ایکن‌لگی ظاهر اولسه عقد درست اولور. زیرا تسمیه درست ایدی. بوڭا کوره مقتضاسی اولان جهالت معتبر دگلدر.

«فلان آدمه ثلث مالمی، فلانه نصف مالمی وصیت ایتدم» دیسه ایکی‌سی ثلث‌ده اشتراك ایدرلر. زیرا نصفی تسمیه صحیح دگل ایدی‌ده؛ او آدمه وصیت ایدر ایکن گویا هیچ برشی تسمیه ایتمه‌مش یاخود علی التعیین بیك درهم وصیت ایتمش کبی اعتبار قیلندی.

(۱۱۵) محکمه‌ده تهمت معتبردر.

انسان، کم اولور ایسه‌ده، بر اشه ارتکاب ایدوب‌ده، اواش‌ده تهمت متمکن اولور ایسه، حاکم او اشك فسادیله حکم ایدر. مثلا:

صاتوده وکیل صاتیلاجق مالی اوز قریبلرینه صاتار ایسه، بازار بهاسندن کم بها ایله صاتمق تهمتی بوراده متمکن اولدیغنه کوره، حاکم بیعك فسادیله حکم ایده‌بیلور.

یاتاق‌ده یاتور خسته اوزینك خاتوننه «بن صاغ ایکن‌سنی طلاق ایتمش ایدم. عدتك ایندی توکندی» دیسه، خاتوننه شوسوزی تصدیق ایتدکدن صوك وصیت ایتسه‌ده اولسه، خاتونك حقی میراث ایله وصیت‌دن قایوسی اقل ایسه او اولور. زیرا «میراثدن زیاده‌یی وصیت ایله ویرمك» تهمتی بوراده متمکندر.

خسته وارثلرندن برینه بر مالی ایکی اوچ بهاسیله صاتار ایسه‌ده، دیگر وارثلر استرلرسه او بیعی فسخ ایتدره بیلورلر. زیرا ایثار تهمتی بوراده ده واردر.

بر مالی بیع هم تسلیم ایدوب، تسمیه اولنمش ثمنی قبض‌دن قبل بائعك آتاسی یا بالاسی او مالی او ثمندن کم بها ایله صاتون آلاماز. زیرا بوراده ربا تهمتی متمکندر.

اجنبی ایله وارثلردن برینه بورج اقرار ایدوب، اجنبی بورجی تصدیق یالکز شرکتی انکار ایدر ایسه‌ده، اقرار جائز اولماز. زیرا وارثلردن برینه زیاده ویرمك تهمتی بوراده واردر.

(١١٦) هر شیئك حقوقی اصلنه تابعدر.

مثلا: ام ولدك عدتنده همشیره‌سینی نکاحلنمك جائزدر. زیرا عدت ملکك حقیدر. ملك همشیره‌نك نکاحنه مانع دگلدر. ملکك حقوقندن اولان عدت بالطبع مانع اولماز.

(١١٧) ذمه‌یه متعلق حقوق‌ده تقسیم عولی اولوب، عینه متعلق حقوق‌ده نزاعی اولور.

حقوق بعضاً ذمه‌یه متعلق اولورده دیون نـامنده اولور. ویره‌جگی وار انسانك ویره‌جکلری کبی.

بعضاً عینه متعلق اولور: مثلا بر آدمك النده اولان بر حیوانی بینه اقامت ایدوب، ایکی آدم دعوی ایدر ایسه، او ایکی آدمك حقی حیوانك عیننه متعلق اولور. ذو الیدك ذمه‌سنه دگل.

حقوق مجتمع اولوب‌ده، او حقوقی تماميله ایفا ایده‌بیلور قدر مال الده بولنماز ایسه، فقها «حقوق متضایق اولدی، ازدحام ایتدی» تعبیرینی استعمال ایدرلر.

حقوق‌ده ازدحام، تضایق کورنسه، الده وار مال اربابنه تقسیم طریقیله ویرلور.

تقسیم‌ده ایکی اصول واردر: ١) اصول عولیه ٢) اصول نزاعیه.

اصول عولیه: حقوق مخرج مشترکدن آلنوب، تقسیم قیلنه‌جق مال سهامك مجموعنه تقسیم قیلنور. مثلا: برینك حقی کل، دیگرینك

حقی نصف اولور ایسه، مخرج مشترکدن سهامك مجموعی اوچ اولوب، الده وار مال اوچه تقسیم قیلنورده، برینه ایکی ثلث، برینه بر ثلث ویرلور.

اصول نزاعیه: حصه‌لرده نزاعك وجودی اعتبار قیلنوب، نزاع یوق حصه بلا نزاع تسلیم قیلنور. نـزاع وار قدری متنازعلر آراسنده برابر صورتده تقسیم اولنور. مثلا: بری کل، دیگری نصف دعوی ایدر ایسه، بر نصف‌ده نزاع یوق. کل مالی دعوی ایدنه بلانزاع تسلیم قیلنه‌جق. ایکنجی نصف‌ده نزاع وار، هر بری «او نصف بنم‌در» دیر. بوکا کوره علی التساوی تقسیم قیلنورده، برینه دورتدن بر؛ دیگرینه دورتدن اوچ اولور.

تقسیم‌ده نه وقت اصول عولیه، نه وقت اصول نزاعیه معتبر اولور؟ مسئله‌سنده اختلاف واردر. امام ابوحنیفه حضرتلری ذمه‌ده ثابت حقوق‌ده اصول عولیه‌یی، عین‌ده ازدحام ایدن حقوق‌ده اصول نزاعیه‌یی اعتبار ایدر. مثاللر:

ایکی آدم بینه اقـامت ایدوب، بری تمام خانه‌یی، دیگری نصف خانه‌یی دعوی ایدر ایسه، بوراده حقوق خانه‌نك عیننه متعلق اولدیغنه کوره، تقسیم نزاعی اولور. بر نصف‌ده نزاع یوق، تمام خانه‌یی دعوی ایدنه تسلیم قیلنور. ایکنجی نصف‌ده نزاع وار، علی التناصف تقسیم اولنور.

بر آدمه کل مالی، دیگرینه نصف مالی وصیت ایدوب، ورثه اجازت ایتسه، بوراده تقسیم عولی اولور. زیرا حقوق بر مالك عیننه دگل، وصیت ایدنك ذمه‌سنه متعلقدر.

(١١٨) عقدك موجبی رفع قیلنه‌ماز، اما شرطك موجبی رفع قیلنه بیلور.

١) شو کیومی بو گون حاضر ایدر ایسه‌ك، اش حقی بر درهم، ایرنه‌گه قالور ایسه، یارتی درهم.» دیسه، اوّلگی شرط درست

اولور. لكن ايكنجى شرط باطل اولوب، ايرنه‌گه قالور ايسه، اش حقى يارتى درهم اولمايوب، معتاد بها لازم اولور.

٢) «خاتونك وار ايسه، مهر ايكى بيك. يوق ايسه، مهر بر بيك اولور» ديسه، اوّلگى شرط درست اولور. اما ايكنجى شرط، عقدك موجبنى رفع ايتديگنه كوره، درست اولمايوب، خاتونى يوق ايسه، مهر مثل لازم اولور.

«شهرم‌دن چيقارور ايسه‌ك، مهر ايكى يوز، چيقارمز ايسه‌ك، مهر بر يوز» ديسه، اولگى شرط جائز اولوب، ايكنجى‌سى معتبر اولماز.

شو قاعده امام ابوحنيفه حضرتلرينه كوره‌در. اما امام ابويوسف امام محمد حضرتلرينه كوره، عقدك موجبى شرطك موجبى كبيدر. هر برى رفع قيلنه بيلور.

(١١٩) بينه دگل لكن حاكمك حكمى آڭا توقف ايدر سوزده عدد شرط دگل، عدالت شرطدر. (٧٠نجى ماده‌يه باق)

قاضى حضورنده حكم شريعتى بيان ايدر مفتى‌ده، شاهدلرى تزكيه ايدر مزكى‌ده، شهادتى ترجمه ايدر ترجمان‌ده، ولادتدن خبر ويرور قابله‌ده عدد شرط دگل، عدالت كفايه‌در. زيرا او خبرلرك هيچ برى بينه دگل، بوڭا كوره عدد شرط دگل. لكن حاكمك حكمى او خبرلره توقف ايدر، بوڭا كوره عدالت شرط قيلنمشدر.

(١٢٠) صحيح دگل بر فعلك ضمننده‌گى شى صحيح اولابيلور. (٥١نجى ماده‌يه باق.)

مثاللر:

١) حجر قيلنمش صبى الله بر مالى امانت صفتيله ويرسه، صبى او مالى هلاك ايتسه ضامن اولماز. زيرا مالكك صبى‌يه عقد وديعه طريقيله ويرمه‌سى صحيح دگل ايسه‌ده، عقد ضمننده‌گى تسليطى صحيح‌در.

٢) حجر اولنمش صبى‌يه بر مالى صاتسه، صبى او مالى هلاك ايتسه، مالك صاحبى تضمين ايتدره‌مز. زيرا عقد بيع صحيح دگل ايسه‌ده، او عقد ضمننده تسليم هم تسليط معتبردر.

٣) حجر قيلنمش انسانه قرض ويرسه، او انسان او قرضى هلاك ايتسه، ضمانى لازم كلمز. زيرا قرض معتبر دگل ايسه‌ده، تسليمى معتبردر.

٤) بر خاتونى نكاحلنوب سرده بيك درهم، علانيه‌ده ايكى بيك درهم مهر تسميه ايتسه، علانيه تسميه‌سى معتبردر. زيرا شو مثالده عقد سر صحيح اولوب، عقد علانيه صحيح دگل ايسه‌ده، او عقد علانيه ضمننده‌گى تسميه صحيح اولا بيلور.

٥) بر آدمك وفاتندن صوڭ، ديگر ايكى آدم كلوب «مرحوم بندن بورج آلوب شو مالى بڭا رهن ايتمش ايدى» ديه دعوى ايدوب، هر برى بينه اقامت ايتسه، بينه‌لرى مقبول اولورده، او مال بورجلرينى ادا ايچون صاتلور. زيرا مشاع‌ده رهن صحيح دگل ايسه‌ده، رهنك ضمننه شو مثالده تابع اولان بيع فى الدين صحيح اولور.

٦) اوزينه بالالفى ممكن دگل عبدينه اشاره ايدوب «شو آدم بنم اوغلمدر» ديه دعوى ايدر ايسه، عتق ثابت اولور. شو دعواسيله نسب ثابت اولاماز ايسه‌ده، لكن نسبك ثبوتنه تابع اولان عتق ثابت اولا بيلور.

(١٢١) اوز باشنه حكمى وار شى-تابع اولا بيلور.

ايكى جهتلى جده وارث اولور ايسه، جهتلرك برى ديگرينه تابع اولوب، جده يالڭز بر ميراثى آلور.

بر آدم بيك درهمى «فائده اورتاق اولور» شرطيله مضاربه‌يه ويرسه عامل تجارتدن بيك درهم فائده كوستردكدن صوڭ، صاحب مال «فائده‌دن بر ثلث سنك اولور، نصل استرسه‌ك اويله حركت

ایت» دیەرك دها بر بیك ویروبدە، عامل شو صوڭ ویرلمش بیڭدن بشیوزی اوّلکی بیڭە قوشوب، بر قدر فائدە صوڭدە بر قدر ضرر کورسە، ضرر حاصل اولمش فائدەدن حساب قیلنور. زیرا ایکی عقد بر جنسدن اولوب، ایکی مال بر آدمڭ اولدیغنە کورە، ایکنجی دفعەدە ویرلمش بیڭ اولکی بیڭە تابع اولوردە ضرر فائدەدن حساب قیلنور.

شو مسئلەدە امام محمدڭ رأینە کورە، ضرر اولکی فائدە ایلە ایکنجی بیڭڭ رأسندن اولور. زیرا ایکی عقدڭ هر بری اوز باشنە قائمدر، هر برینڭ اوز باشنە حکمی واردر، بری دیگرینە تابع دگلدر. بناءً علیە ایکنجی دفعە تجارتدن حاصل اولان ضرر اوّلکی مضاربە عقدیلە ایکنجی مضاربە عقدینە تقسیم قیلنوب، اولکی مضاربە حصەسنە ایرشن ضرر فائدەدن، ایکنجی مضاربە حصەسنە دوشن ضرر رأس مالدن حساب قیلنور.

ایکی خاتونڭ سوتی، برندن بر، ایکنجیدن طوقز جزء اولمق شرطیلە، قوشلوب بر یاش بالایە ایمزلسە، بر جزء طوقز جزء سوتە تابع حکمندە قالوب، طوقز جزء صاحبی خاتون آنا اولور. امام محمد رأینە کورە هر بری آنا اولوب، هر بری حرام اولور. زیرا سوتلر اوز باشنە قالسەلار هر بری حرام ایدر ایدی.

(١٢٢) عقد موقوفڭ تمامندن قبل ظهور ایدن عارض ـ عقد ساعتندە موجود کبیدر.

او عارض عقد ساعتندە موجود اولدقدە نصل حکم ترتب ایدەجك اولور ایسە، عقدڭ تمامندن قبل ظهوریلەدە او حکم ترتب ایدر. مثاللر:

١) بر خاتونی بلا اذن تزوج ایتدکدە، عقددن صوڭ اجازەدن قبل، عدت اعتراض ایتسە، عقد بوغالور. خاتونڭ اجازەسیدە، ویرەجك ایسە، عملسز قالور.

٢) وکیل بر مالی اوز قیمتیلە اوچ کون خیار شرط مقاولەسیلە صاتسە، صوکرە او مال اوزرینە بر قدر مالی دها زیادە ایتسە، شو زیادە عقد ساعتندە موجود کبی اعتبار قیلنوب، وکیلڭ خیاری باقی اولور.

٣) صغیرڭ بر مالینی اوچ کون خیار ایلە صاتسە، اوچ کونڭ انقضاسندن قبل، صغیر بالغ اولسە، شو بلوغ عقد ساعتندە موجود کبی اعتبار قیلنوب، اجازە صغیرڭ الندە اولور.

(١٢٣) حکمدە انتظار جائزدر.

١) نا ابد خیار شرطیلە صاتسە، عقد توقف ایدوب طورر: اگر شرعاً تجویز اولنمش مدت اثناسندە او شرطی اسقاط ایدر ایسە، عقد صحتە منقلب اولور. یوق ایسە، یوق.

٢) تکوجی‌یە بر کیوم ویروب، «بونی تورکیا موداسنجە تکسەڭ، اجرتڭ فلان قدر، عربی قاصوندە تکسەڭ، فلان قدر اولور» دیسە، شو عقدڭ صحتی عملڭ ظهورینە منتظر قالور.

٣) «شو قویونلرڭ بر ثلثی فلان جهتە وصیتدر» دیدکدن صوڭ ایکی ثلثی هلاك اولسە، قالمش بر ثلثدە وصیت تقرر ایدر. اولدە شیوع صفتیلە واقع اولمش وصیتڭ تعینی منتظر اولوب طوردی.

٤) بورجی قبض ایتمیە بر آدمی توکیل ایدوب، «بورجمی اوفاقلاب دگل یکبارە آل» دیسە، وکیل ویرەجگی وار آدملە مسامحە یولندە معاملە ایدوب، بورجی اوفاقلاب قبض ایتمیە راضی اولسە، عقد وکالتە مخالفت ایتمش اولورمی یوقمی مسئلەسندە جواب توقف ایدر: اگر اوفاقلاب آلوبدە جمیع دینی قبض ایدە بیلسە، مخالف اولمامش اولور. ایدەمز ایسە، مخالفت ایتمش اولور.

(١٢٤) صوڭ کلمش ـ اول وار کبی دگلدر.

١) بر حیوانی صاتسە، عقدڭ تمامندن صوڭ قبضدن ایلك حیوان قاچسە، عقد باطل اولماز

٢) بیع سلم طریقیله صاتلمش شی آراده منقطع اولسه، بیع منتقض اولماز.

٣) اجاره‌یه یاخود رهنه ویرلمش مالده شیوع طاری اولسه، اجاره هم رهن منتقض اولماز.

(١٢٥) یر یوزی بر یورتدر.

یعنی معامله‌لرك هر برنده، اموالك عصمتی، دمك حرمتی کبی شیلرده، دولت مملکت اختلافلرینك تأثیری یوقدر. امواله، معامله احکامنه عائد خصوصلارده سادات حنفیه دارلری بر قاچ قسمه تقسیم ایتمشلر ایسه‌ده، شریعت اسلامیه نظرنده، اموال، دما، حقوق فی نفسها مقدس اولدیغنه کوره، یر یوزی بر دار بر یورت حکمنده اولمق البته لازمدر.

انسانك مالنده قاننده عرضنده عصمت، دار اعتباریله دگل، فی ذاته‌در. «شو یرده بر انسانی قتل ایدر ایسه، قصاص واجب، لکن او انسانی فلان یرده قتل ایدر ایسه، قصاص واجب دگل» تفرقه‌سی شریعت اسلامیه حکمی اولاماز.

بر دولت طرفندن وضع قیلنمش قانونلرنك حکمی او دولتك مملکتی حدودنده محصور قالور. حدود ملکیه‌سندن طیش یرلرده او قانونلرك حکمی جاری اولماز. زیرا اجرا ایتمك قوه اجرائیه قوه تنفیذیه سلطه‌سیله‌در، لکن هیچ بر دولتك اوزینك حدودندن خارج یرده سلطه‌سی یوقدر.

اما بز، شریعت اسلامیه‌نك عمومیتنه کوره، «یر یوزی بر داردر» دیدك. شو عمومیت قضا تنفیذ جهتیله دگل، فتوی جهتیله‌در.

شریعت اسلامیه فتوی جهتیله عمومیدر، قانونلرك، علی‌الخصوص قوانین جزائیه‌لرك مملکت حدودنده انحصاری یالگز قضا، هم تنفیذ جهتیله‌در.

(١٢٦) عادت‌ده ممکن دگل طریقله حکم شرعی ثابت اولماز.

مثاللر:

یاشلرینه نسبتله آتالق اوغللق ممکن دگل ایکن، زید اوغللغی سبب کوستروب، عمرو ترکه‌سندن میراث دعوی ایدر ایسه، دعواسی مسموع اولماز.

عادت حکمیله ممکن دگل بر مدت ظرفنده عدتك انقضاسینی دعوی ایدوب، بر خاتون تزوج ایتمگی قصد ایدر ایسه، سوزینه اعتبار قیلنماز.

عادت‌ده ممکن دگل طریقله نسب ثابت اولماز. عقدك انعقادی، فراشك یالگز صحتی نسبك ثبوتنه کافی دگلدر. بلکه علی العاده اجتماعك تحققی، تلقیحك وقوعنه امکان بولنه بیلور کیفیت‌ده تقاربك وجودی شرطدر.

یکرمی‌دن زیاده صحابی روایتیله تواتر درجه‌سنه کلمش، نسبك ثبوتنه بر اساس متین اولمق صفتیله همه امت طرفندن قبول قیلنمش «الولد للفراش» سنت قطعیه‌سی ــ بر آدمك تحت نکاحنده اولان بر خاتوندن طوغمش بر بالایی «شو بالا ــ بنم بالامدر» دیمرك فضیحتی خیانتی علناً سویله‌مك جسارتیله قیلنه بیله‌جك دعوالرك یوللرینی باغلامق ایچون، شارع اکبر حضرتلرینك لسان تشریعلرنده سویلنمشدر. ــ لکن شو سنت قطعیه‌ده «یالگز عقدك صحتیله، یاخود زوجك یالگز وصالدن تمکنیله نسب ثابت اولور» معناسنه دلالت ایده بیلور بر شی یوقدر. شارع «الولد للنکاح» یاخود «الولد للزوج» دیمه‌مش، بلکه ایکی زوجك علی العاده وصاللرینه دلالت ایدر «الولد للفراش» دیمش. عادی صورتده اجتماع محقق اولمازسه، او وقت عرف لسان‌ده خاتونه فراش اطلاق قیلنماز.

(١٢٧) بر معين جهتدن واجب اش ـ نصل جهتله ادا قيلنور ايسه‌ده، اوجهتدن حساب قيلنور.

امانتی صاحبنه «بونی سكا هبه ايتدم» سوزيله ويرسه، هبه اولمايوب، امانتی صاحبنه قايتارمش اولور.
غاصب مغصوبی «بونی سكا هديه ايتدم» عباره‌سيله ويرسه، مالی مالكنه قايتارمش اولور. هر ايكی صورتده ضمان واجب اولماز.
مهری قبض‌دن قبل زوجنه هبه ايتدكدن صوك زوج بنادن قبل زوجه‌يی طلاق ايتسه، نصف مهری زوج زوجه‌دن طلب ايده‌مز. زيرا هبه طريقيله كل مهری ويرمك ضمننده مهرك نصفی‌ده اعاده قيلنمش ايدی.
ويره‌جگی وار انسان بورج صاحبنه، جهتی تعيين ايتمه‌يوب، بر قدر مال ويرسه، ويرلمش قدری بورجدن حساب قيلنور.

(١٢٨) منفعت هر حكم‌ده عين كبيدر.

تقويم‌ده ضمان‌ده تمليك‌ده عقده، منفعت ـ عين حكمنده‌در.
١) بر داری غصب ايدوب، بر قدر مدت اقامت ايدر ايسه، ياخود اجاره‌يه ويرلمك ايچون حاضرلنمش خانه‌يی غصب ايدوب‌ده، خانه‌نك معطل بقاسنه سبب اولور ايسه، اجرتی ضامن اولور.
٢) حصه شائعه‌يی اجاره‌يه ويرمك جائزدر. بيعك جوازی كبی.

(١٢٩) حق ـ رقبه‌ده ثابت اولور ايسه، حادثه سرايت ايدر، دگل ايسه ايتمز.

رهن قيلنمش حيوان‌دن مرتهن النده بر بالا حادث اولسه، بالا رهن اولمق صفتيله مرتهنك النده محبوس اولورمی؟ قاعده‌مزه كوره، بالا رهن اولور. چونكه مرتهنك حقی حيوانك رقبه‌سنه متعلق ايدی. بوكا كوره، بالاسنده‌ده سرايت ايدر.

غصب اولنمش حيوانك غاصب النده حادث اولمش بالاسی ـ امانتمی؟ غصب‌می؟ قاعده‌مزه كوره ـ بالا، غصب دگل، امانتدر. هلاك اولور ايسه، ضمان واجب اولماز. زيرا حق ـ حيوانك رقبه‌سنه متعلق دگل، حيوانك هلاكی تقديرنده حق ضمان ـ قيمته متعلقدر.

(١٣٠) بيعك جوازی ضمانه تابعدر.

يعنی: اتلاف تقديرنده مضمون اولاجق شيلری بيع جائزدر.
برلری اصلاح ايچون، اوچاقلاری ياقمق ايچون استعمال قيلنور سرگينلری، نجاستله بويالمش بولاشمش مايلری، ايلنمه‌مش تيربلری، همده عاقدلره كوره قيمتی وار شيلری بيع جائز اولور.
«جواز بيع» ك معناسی ـ جبراً فسخ اولنه‌ماز، آلنمش ثمن بائعه حلال ملك اولور ديمكدر.
اما «دفع مفسده» قاعده‌سيله عمل ايدوب هيئت حاكمه ـ هيئت اجتماعيه‌چه ضرری معلوم شيلری منع ايدر ايسه، شريعت اسلاميه نظرنده البته مطلوبدر. مسكراتی، انسانك بدننه ضرری وار طعاملری، انسانك عطالتنه بطالتنه سبب اولور شيلری، فتنه‌ده استعمال قيلنه بيلور آلتلری منع ايدرسه، حقی واردر.

(١٣١) حكم شريعته مناقض اولاجق هر بر اش باطلدر.

شو قاعده عموميه‌يه كوره، وظيفه‌دن قاچمق قصديله ارتكاب قيلنمش هر بر حيله، نكاح تحليل كبی حكم شريعتی ابطال قصديله قيلنمش هر بر عقد، باطل اولور.
مثلا: زكات‌دن قاچمق آرزوسيله حولك تمامندن قبل همه مالينی هبه ايدر ايسه، هبه‌سی باطل اولور، زكات ساقط اولماز.

(١٣٢) بر اش ایکی اصلدن شبه آلور ایسه، او اشی ایکی جهته تقسیم ممکن ایکن، هر بر شبه معتبر اولور.

زیرا یالگز بر شبه معتبر اولور ایسه، او وقت ایکنجی اصلی تماماً اهمال ایتمك لازم اولوب کلور ایدی. مثاللر:

١) ثواب شرطیله یعنی مقابلنده بر شی آلمق شرطیله هبه. شو هبه بر جهتدن هبه‌یه، بر جهتدن‌ده بیعه مشابهتی واردر. ابتدا انتها جهتیله ایکی‌یه تقسیمی‌ده ممکندر. بوڭا کوره، هر بر شبه معتبر اولا بیلور.

ابتداده هبه مشابهتی اعتبار قیلنوب، بلا قبض صحیح اولمامق، تسلیمنه اجبار قیلنمامق، شیوع ایله باطل اولمق کبی حکملر ترتب ایدر.

انتهاده بیع مشابهتی اعتبار قیلنوب، حق شفعه جاری اولمق، عیبی ظاهر اولور ایسه رد قیلنه بیلمك کبی حکملر ترتب ایدر.

٢) قبض صوڭنده اقاله. اقاله‌ده هم بیع هم فسخ شبهی واردر. شو ایکی شبهی ایکی جهتدن اعتبار ایتمك امکاننه کوره، عاقدلر حقنده فسخ حکمنده قیلنوب، دیگرلر حقنده بیع حکمنده قیلنور. بوڭا کوره‌ده اقاله‌ده حق شفعه جاری اولور.

(١٣٣) ظاهر حال استحقاقی دفع ایدر، اما استحقاقی اثبات‌ده بینه اولاماز.

١) بر آدمك النده‌گی مالی دیگر بر آدم دعوی ایدر ایسه، ظاهر حال یعنی «او مالك ذوالید النده بولنماسی» دعوی ایدنك استحقاقینی دفع ایدر. مدعی بینه اقامت ایتمه‌دکجه دعوی مسموع اولماز مال ذوالیدك اولور قالور.

٢) بر خانه صاتلور ایکن، جارلرك بری شفعه دعوی ایدر ایسه، النده اولان عقارك مملوکیتنه بینه اقامت ایتمادکجه دعواسی

مسموع اولماز. ظاهر حال یعنی «عقارك الده بولنمق» حالی استحقاقی اثبات‌ده بینه اولاماز.

(١٣٤) دعوی‌ده مقصود معتبردر، ظاهر دگل.

شو قاعده، دعوی‌ده بینه اقامت ایتمك کیمك وظیفه‌سیدر؟ سوالنه جواب اولور.

امانتی ویرمش آدم آلمش آدمه «قایتار امانتمی!» دیدکده آلمش آدم «قایتارمش ایدم» دیسه، ظاهر حال‌ده مدعی اولور، لکن «قایتارمش ایدم» سوزندن مقصودینه نظراً مدعی علیه اولور. چونکه شو سوزیله ضمانی انکار ایدر.

(١٣٥) حال، دلالت‌ده، قال کبیدر. (٤٢نجی ماده‌یه باق)

یعنی حالك اقتضاسیله معلوم اولان هر بر شی ـ لسان بیانیله تعیین اولنمش شی کبیدر.

(١٣٦) صوڭك کلمش اجازه اول‌ده وار وکالت کبیدر.

موقوف عقدلرك اجازه صوڭنده نفوذلری شو قاعده‌یه مبنی‌در.

(١٣٧) هر آدمك کلامی اوز عرفنه محمول اولور.

زیرا هر انسان اوز مقصدینی اوز عرفیله تعبیر ایدر. اراده قیلنمامش مقصدی متکلمه الزام ایتمه‌مك شریعتك وظیفه‌سیدر. قران کریمی، سنت نبویه‌یی تفسیر ایدر ایکن، عصر رسالتدن صوڭ حادث اولمش عرفلری اعتباره آلمامق ضرورتی‌ده شو قاعده‌یه متفرعدر.

(١٣٨) نقل‌ده رضا شرط، اسقاط‌ده شرط دگل.

انسان اوز حقوقنده اوز ملکنده تصرف ایدر ایسه، تصرفی یا نقل ایله اولور یاخود اسقاط طریقیله اولور.

اگر تصرف نقل طریقیله اولور ایسه، دیگر طرفك رضاسی شرطدر. بیع، اجاره، هبه، صدقه هدیه کبی.

اگر تصرف اسقاط طریقیله اولور ایسه، دیگر طرفك رضاسی شرط اولماز. طلاق، خلع، عفو عن المال، عفو عن القصاص کبی.

شو قاعده‌یه بر قاچ مسئله‌یی تفریع ایتمك ممکندر:

١) بورجدن ابرا مدیونك رضاسنه توقف ایدرمی؟ یوقمی؟ اگر بورجدن ابرایی اسقاط قبیلندن ایدر ایسه‌ك، مدیونك رضاسی شرط دگلدر دیرز. اگرده «ابرا ـ اسقاط دگل؛ بلکه ذمه‌سنده اولان بورجی مدیونه تملیکدر» دیر ایسه‌ك مدیونك رضاسی شرط اولور. ایکنجی نظر ـ منتی دفع ملاحظه‌سیله ترجیح قیلنه بیلور.

٢) بر معین آدم نامنه وقف قیلنور ایسه، او آدمك رضاسی شرطمی؟ یوقمی؟

اگر وقف ایتمك اسقاط اولور ایسه، رضاسی شرط دگل. اما وقف موقوفك منفعتلرینی تملیك اولور ایسه، رضاسی شرط اولور.

٣) اما بر جهته وقف ایدر ایسه، یاخود بر خانه‌یی مسجد ایدر ایسه، بویله وقف قطعاً اسقاط حکمنده اولور. یعنی واقف موقوفدن اوز حقلرینی اسقاط ایتمش اولورده، وقفك تمامیتی ایچون هیچ کیمك رضاسی شرط اولماز.

(١٣٩) ضمانك اسبابی دورتدر: ١) التزام، ٢) اعتدا ٣) تسبب، ٤) مؤتمن دگل یدی وضع ایتمك.

کفالت بابنده ضمان التزام قاعده‌سنه متفرعدر.

بر حیوانی قتل، بر مالی احراق، بر خانه‌یی هدم، بر طعامی ییمك کبی خصوصلرده ضمانك وجوبی اعتدا قاعده‌سنه بنا قیلنمشدر.

ملکی دگل یرده قویی قازوب، بر حیوانك تلفنه سبب اولسه؛ بر آدمك اندرینه یاقین یرده اوت یاقوب آشلق یانمه‌سنه سبب اولسه؛ آیاق طایدرور شیلری عمومی یوللره براقوب، یا حیوان یا

انسانك تلفنه یول آچسه؛ یالان سوز ایله بر انسانك مالنه بر ظالمی اغرا ایتسه؛ بر حقك وثیقه‌سینی سندینی یرتوب یا بوزوب او حقك ضیاعنه سبب اولسه؛ صاقلاوی ممکن بر مالی بیله طوروب صاقلامامه‌ده او مال عاقبت تلف اولسه، شویله خصوصلرك هر برنده سبب قاعده‌سیله ضمان واجب اولور.

بائعك اذنیله مبیعی قبض ایتسه، صاتلمش مال بائعك النده قالسه، عاریت یا رهن یا قرض تلف اولسه شویله صورتلرك هر برنده ضمان ـ مؤتمن دگل یدی وضع ایتمك قاعده‌سیله واجب اولور.

اما ودیعه‌ده، مضاربه طریقیله ویرلمش مالده، وصیلر النه تسلیم قیلنمش مالده بر آفت سماویه ایله تلف واقع اولسه ضمان واجب اولماز. زیرا ید ـ مؤتمندر.

(١٤٠) خطاب وضعده عقل شرط دگل، خطاب تکلیفده شرطدر.

شارعك سوزی شرطیت سببیت مانعیت رکنیت کبی شیلری بیان یولنده وارد اولور ایسه، خطاب وضع اولور. اما انسانلره بر فعلی ایجاب یا تحریم، طلب یا منع یولنده وارد اولور ایسه، خطاب تکلیف اولور.

خطاب وضعك توجهی ایچون عقل شرط دگلدر. بوکا کوره خطاب وضعك حکمی صبیلرده مجنونلرده جاری اولور. بر صبی یا بر مجنون بر آدمك مالینی اتلاف ایدر ایسه، ضمان واجب اولور. بر مجنون نفقه‌دن عاجز قالور ایسه، خاتونك طلبیله فراق واقع اولور. زیرا شارع عجزی فراقه سبب ایتمشدر. متحقق اولدیغی عاجزده عقلك وجودینه توقف ایتمز، حکمی جاری اولور. اما مجنونك طلاقی واقع اولماز. زیرا جنون نائم ایکن قصدك وجودینه دلالت ایدن شی یوقدر. اما «طلاق ایتدم» سوزی قصد یوق ایکن عمل ایدمز. مجنونك بیعی‌ده بویله‌در، یعنی منعقد اولماز. چونکه ایجابده هم

قبولده رضا لازمدر. رضایه قطعی صورتده دلالت ایدر شی بولنمادقجه عقدك انعقادی متصور دگلدر.

خطاب تکلیفك توجهی ایچون عقلك وجودی ضروردر. بوڭا گوره، صبیلره مجنونلره تکالیف شرعیه‌لرك هیچ بری متوجه دگلدر.

صبیلرك‌ده طلاقی واقع دگلدر. شارع ـ ملکی عصمتی ابطال ایدر اشلرده قصد کاملی رعایه ایدوب، صبیلك حسبیله قصدده قصور احتمالی وار اشلری الغا ایتمشدر. عائله اساسی اولان نکاحك حرمتی‌ده، هیئت اجتماعیه مصلحتی‌ده بونی اقتضا ایدر.

(١٤١) هر ولایت‌ده اهلیت هم اولویت معتبردر.

ولایت‌ده خصوصی یا عمومی مصلحت معتبر اولدیغنه گوره، هیچ بر ولایته ـ اهلیتی یوق آدم نصب قیلنماز. هر اش‌ده احسان هم تکمیل شرعاً معتبرلگنه گوره، اهلیتی دها زیاده آدم وار ایکن اهلیتی کم آدم تقدیم قیلنه‌ماز.

یتیمك مالنه بر وصی تعیین قیلنه‌جق ایسه، امور مالیه‌یی اداره ده اهلیتی وار آدم تعیین قیلنور. ایکی اهل بولنور ایسه، مال یتیم حقنده اڭ انفعی اڭ اولاسی تقدیم قیلنور. «ولا تقربوا مال الیتیم الا بالتی هی احسن» آیت کریمه‌سنك دلالتیله احسن ممکن ایکن، تصرف حسن جائز اولماز.

عمومی ولایتلرك حکمی‌ده شویله‌در. اڭ اوّل اهلیت، ایکی اهل بولنور ایکن اولویت معتبردر.

قضاده ـ دعوی اشلرینه، خصومك سیاستنه انسانلرك احوالنه اڭ واقف آدم؛ فتوی‌ده ـ نصوص شرعیه‌یه احکام فقهیه‌یه علم حقوقه اڭ آشنا آدم؛ امور مالیه‌ده ـ اقتصاد توفیر تنمیه خصوصلرینه اڭ ماهر آدم تقدیم قیلنور.

علی العموم هر اش‌ده مصلحت؛ هر مصلحت‌ده اهلیت معتبردر.

(١٤٢) وسیله، حکم‌ده مقصده تابعدر.

حرامك وسیله‌سی‌ده حرامدر، واجبك وسیله‌سی‌ده واجبدر. اڭ بیوك اشلرك وسیله‌سی‌ده، او اشلره گوره، بیوك اولور. مقصدك قبحنه مناسب صورت‌ده وسیله‌ده قبیح اولور.

اوز باشنه جائز اولاجق اش بر مفسده‌یه توسل قصدیله ارتکاب قیلنور ایسه، ممنوع اولور. اهمیتی وار مصلحتی تحصیل یولنده بر قدر ضروری وار وسیله‌لرك ضروری التزام قیلنور.

بر اشك مفسده‌یه تأدیه‌سی نه قدر قریب ایسه، او درجه شدتله نهی قیلنور. عامه یولنده قویی قازمق، طعامه آغو صالمق شو قبیلدندر.

توسل قاعده‌سی ابواب فقهك اکثرنده معتبردر: حیله‌لرك بطلانی عموماً شو قاعده‌یه تفرع ایدر. بر مالی نسیئه طریقیله اون درهمه صاتوب، ثمنی قبضدن قبل بش درهمه آلسه، شو معامله‌یی حرامدر دیرز. زیرا «بش مقابلنده اون معامله‌سنه» وسیله‌در. اوّلگی بیع ایله ایکنجی بیع ظاهراً درست ایسه‌لرده.

تگوجی ساعتچی کبی اجیرلره ضمان واجب اولورمی؟ اجیر النه ویرلمش مال اجیرك النده امانتدر. امانت‌ده ضمان اولمامق لازم ایدی. لکن خیانت، تعدی یوللرینی باغلامق ایچون تضمین ایتدرمك قانونی شریعت اسلامیه طرفندن قبول قیلنمشدر.

(١٤٣) مقصدینه ایصال ایتمه‌ین وسیله ساقط اولور.

زیرا وسیله‌یی اعتبار یالڭز مقصدینه وصول ایچون ایدی.

(١٤٤) مقصد ساقط اولور ایسه، وسیله ساقط اولور.

(١٤٥) اقوى غالب اولور.

يعنى اجتماعلرى ممكن دگل ايكى شيدن برى ديگرى اوزرينه طارى اولسه، ضعيفى طرح قيلنوب اقواسى باقى اولور. ملك نكاح اوزرينه ملك يمين طارى اولدقده، فقها نظرنده نكاحك انفساخى شو قاعده‌يه مبنيدر.

(١٤٦) حرمتدن اباحه‌يه انتقالده شارع احتياط ايدوب، عكسنده اكتفا ايدر.

يعنى حرمتدن اباحه‌يه انتقالده شارع احتياط ايچون قوتلى سببك وجودينى اعتبار ايدوب، اباحه‌دن حرمته انتقالده سبب يسير ايله اكتفا ايدر.

اوّلگى صورنده قوّتلى سببى اعتبار ايدوب، ايكنجى صورتده سبب يسير ايله شارعك اكتفاسى- احتياط ايچوندر. زيرا حرمت مفسده‌دن ناشيدر. قوتلى سببله انتفاسى محقق دگل ايكن، ياخود سبب يسير ايله حرمتك تحققى محتمل ايكن هجوم ايتمك مفسده‌يه ارتكابده مساهله اولور.

مثاللر:

١) اجنبيه‌يى نكاح جائزدر مباحدر. پدرك عقدى كبى يسير بر سببله شو اباحه زائل اولور.

٢) اوچ طلاق صوكنده ثابت اولان حرمت- ديگرك بالگز عقديله زائل اولمايوب، وصال، صوكره طلاق هم‌ده عدتك انقضاسيله گنه او حرمت زائل اولور. بوراده حرمتك زوالى ايچون آغير شرطلر الزام قيلنمشدر.

٣) نكاحك صحتى ايچون شروط تعيين قيلنمش. زيرا نكاح حرمتدن اباحه‌يه انتقالدر. لكن طلاقك وقوعى ايچون قصد صحيحدن ماعدا هيچ بر شى شرط قيلنمامش. زيرا طلاق اباحه‌دن حرمته انتقالدر.

(١٤٧) تحصيل مصلحه يا دفع مفسده جهتيله اهميتى حائز دگل مقصد نظر شريعتده معتبر دگلدر.

بوكا كوره تافه شيلرى دعوى مسموع اولماز. بر آدم بر يرى قاچ سنه‌لره اجاره‌يه آلوب‌ده او يرده بيوك بهالى طاش بنالر انشا ايتسه، مدت اجاره مرورى صوكنده او بنالرى قلع ايده‌جك اولسه، شريعت طرفندن مساعده ويرلمز. زيرا هدم ايتمك‌ده بر مصلحت يوق، بلكه مالينى بيوك بنايى بيهوده يره خراب ايتمك وار.- بنا على حاله ترك قيلنور. يرك صاحبى قيمتنى ويروب‌ده بنايى مالك اولور.

(١٤٨) قضا- قانونى تبديل ايده‌مز.

نظر قانونده جائز دگل شى حاكمك قضاسيله جائز اولماز. نظر شريعتده حلال اش قاضى قضاسيله حرام اولماز؛ حرام اش هيچ بر صورتله حلال اولماز.

هر حالده هر اشك حكمى قانونله تعيين قيلنور، قضا ايله دگل.

(١٤٩) هر انسان اوز مصلحتلرينى اوزى كورر.

يا صبى يا مجنون دگل هر بر انسان اوزينك مصلحتنه عائد خصوصلرده ديگرك ولايتى تحتنده اولمايوب، اوز اشلرينك ولايتى اوز النده اولور.

شو ولايت حقى هر بر انسانك طبيعى بر حقيدر. اهليتك حريتك الك اولگى باصقچيدر.

(١٥٠) اهليت: حقوقك لزومنه التزامنه، وظيفه‌لرك تحملنه ادا‌سنه انسانك صلاحيتى‌در.

شو معنا ايله اهليته فقها اصطلاحنده «ذمه» دينور. ذمه لغتده-

عهد معناسنده‌در. بعض فقیهلرك فكرینه كوره «ذمه»: الله ایله بنده آراسنده انعقادی فرض قیلنمش بر «عهد»در. الاعراف سوره‌سنك (١٧٣)نجی آیت كریمه‌ده ذكر قیلنمش «اشهاد» ـ الاحزاب سوره‌سنك (٧٢)نجی آیت كریمه‌ده بیان قیلنمش «عرض امانت» ـ الاسرا سوره‌سنده (١٣)نجی آیت كریمه‌ده خطاب قیلنمش «الزام» ـ شو اوچدن هر بری او «عهد»ی تصویر بولنده، تذكیر طریقیله كلمشدر.

فقیهلرك اصطلاحنده «ذمه» تعبیر قیلنور اهلیت ـ انسانك عقلی، قوه ادراكیه‌سی، بنیه‌سی جهتیله، انسان‌ده حاصل اولور بر وصف معنویدر. انسان او وصفیله واجبلرك وجوبنه، حقوقلرینك استیفاسنه، وظیفه‌لرك اداسنه صلاحیت كسب ایدر. او وصف گویا بر قوّت معنویه‌در،كه بر بوزنده اللهك خلیفه‌سی اولا بیلمك ایچون، یعنی عالم طبیعت‌ده تصرف كلی حقنه مالك اولمق ایچون، انسانلره الله طرفندن تكریماً ویرلمشدر. «ولقد كرمنا بنی آدم، وحملناهم فی البر والبحر. ورزقناهم من الطیبات، و فضلناهم علی كثیر ممن خلقنا تفضیلاً» اهلیت انسان‌ده بر فطرت الهیه‌در؛ انفكاكی ممتنع بر حق مطلق‌در. قانون ـ اهلیتی تحدید ایده‌مز، بلكه انسانك اهلیتنه مناسب قانون ترتیب قیلنور. هر حال‌ده قانون اهلیته تبعیت ایدر، اهلیت قانونه دگل.

هیئت اجتماعیه‌ده هر بر انسانك عادی معامله‌لرده اهلیتی‌ده شو اهلیت مطلقه‌دن بر فرعدر. انسان بر شی صاتون آلور ایسه، اهللكی سببیله مالكیت حقنه نائل اولور. شو اهللك ایله پاره ویرمك وظیفه‌سیله مكلف اولور. انسان اهللكی جهتیله معامله‌لرك هر برنده تصرف ایدر. آلور، ویرور، تصرفلرینك هر بری نافذ اولور.

(١٥١) اهلیتك كمالی ـ عقلك، اختیارك كمالیله اولور.

انسانك عقلنده كمال، اختیارنده صحت بولنور ایسه، اویله انسانك اهلیتی شریعت اسلامیه نظرنده كامل اولور.

فقها عرفنده عقلك كمالی ـ عادی معامله‌لرده جاری اولور سوزلری آڭلار قدر، ضرری فائده‌دن، خیری شردن تمییز ایدر قدر دماغك سلامتلگندن عبارتدر. صبی دگل، مجنون دگل، دماغنده طبی خلل یوق انسانلرك هر برنده شو معنی ایله عقل كاملدر.

انسانك اختیارنده اراده‌سنده كمال هم صحت ـ قیلنه‌جق فعلك معلومیتی هم‌ده مجبوریت یوقلغیله اولور. بر آدم بیله‌رك بر اشی قیلسه یا بر سوزی سویلسه، اكراه یا تلقین مجبوریتلری بولنماسه، اشته اویله آدمك اختیاری كامل هم صحیح اولور. اما سوزده یا تلقین یا اكراه، اش‌ده اكراه بولنور ایسه، او وقت فاعلك اختیاری فاسد اولور.

(١٥٢) جنین ـ لهنده اولوب‌ده ثبوتی ممكن شیلره اهل اولور.

جنین = آنا قارننده ایكن بالا.

هبه، تبرع طریقیله ویرلمش، یاخود وصیت، میراث طریقیله قالمشماللری جنین مالك اولور. عقد طریقیله هیچ بر ملكی استیفا ایده‌مز، زیرا جنینك عقدی ممكن دگلدر. جنین اوزینك علیهنده اولور شیلرك هیچ برینه اهل دگلدر.

(١٥٣) ولادت صوڭنده انسانك اهلیتی مطلقدر.

یعنی لهنده اولور شیلری استیفا ایدر، علیهنده اولور شیلری‌ده تحمل ایدر. جنینك اهلیتی كبی یالڭز فائده اولور شیلره مخصوص قالماز. شو حكم‌ده صبی ـ بالغ كبی‌در.

(١٥٤) نیابت طریقیله اداسی ممكن، مقصدی حاصل شیلره صبی‌ده اهلدر.

ولادت صوڭنده انسانك اهلیتی مطلقدر دیمش ایدك. بوڭا كوره

صبيلركده اهليتى مطلق اولور. لكن واجب اولاجق شيلرك وجوبى مقصدى اعتباريلەدر. وجوبندن مقصد حاصل اولور ايسه، شارع او واجبى ايجاب ايدر. مقصد حاصل اولماز ايسه، تكليف ساقط اولور. عقلى يوق صبيدن عبادت كبى شيلر حكمت اقتضاسيلە ساقطدر، عقلى وار بالغ دگل صبيدن عبادت كبى شيلر مرحمت اقتضاسيلە مرفوعدر. اما واجبك وجوبندن مقصد حاصل اولور ايسه، اويلە شيلر صبيلرەدە واجب اولور. عقد معاوضە ايلە آلنمش ماللرك بدللرينى ويرمك، تلف قيلنمش شيلرى ضامن اولمق، نفقەسى واجب آدملرە نفقە ويرمك كبى حقوق ماليەلرە صبى اهلدر. زيرا اويلە حقوقلرى نيابت طريقيلە ادا ممكندر، اداسيلە مقصددە حاصلدر. اما عقوبت، جزا كبى شيلرە صبى اهل دگلدر. ايكى جهتلە: ١) مرحمت طريقيلە شارع صبيدن عقوبتى، جزالرى اسقاط ايتمشدر. ٢) عقوبتدن مقصد — انزجاردر. صبيدە انزجار بولنماز. مالى جزالر — تقصيردن مساهلەدن ناشى اولورلار اما صبيدە تقصيردە يوقدر.

(١٥٥) ضرر محض شيلرە صبى اهل دگلدر.

طلاق هبە، وصيت، قرض ويرو كبى ملكى ازالە نوعندن اولان شيلرك هيچ برينە صبى اهل دگلدر. ضرر محض اولور شيلرە نيابتدە جائز اولماز. زيرا نيابت — يالكز مصلحت اساسنە مبتنيدر. اما صبى مالينى حفظ ايتدرمك، ياخود توفير ايتدرمك ايچون امين حاكم امانتى محقق بر آدمە صبى مالينى تسليم ايتسە جائز اولور.

(١٥٦) ضررى نفعى محتمل شيلرە ولى رأييلە صبى اهل اولوب، رأى ويرمك حسبيلە ولى مباشر حكمندە اولور.

بيع، اجارە، شركت، رهن، شفعە كبى نفعيدە ضرريدە ممكن شيلر — ولى اذنيلە — صبيدن جائز اولور. ولى رأى ويرمك جهتيلە مباشر حكمندە اولوب، صبيلرك عقدى وليلردن صادر اولمش عقد

كبى اعتبار قيلنور. بوڭا كورە، اگر او عقدلردە ضرر محقق ايسە، ياخود تهمت متمكن ايسە باطل اولور. اما محقق بر ضرر، ظاهر بر تهمت كورنمەيور ايسە، عقد نافذ اولور. زيرا صبيلرە اش اوگرتمك، تجربە كوسترمك، معيشت يوللرينە عادتلندرە طورمق كبى مصلحتى مشتملدر.

صبى نە وقت بالغ اولور؟

بلوغ — صبيلرك بنيەلرى بلادلرى اختلافيلەالبتە مختلف اولور. همە اقليم شو مسئلەدە بر حكمدە اولماز. همە بالالردە بلوغ حقندە بر درجەدە دگللر: بنيەسى وجودى قوتلى بالالرك بلوغلريدە برقدر مقدم اولابيلور. مسئلە شويلەدر. لكن اغلبيتى اعتبار ايدوب، شريعت اسلاميە، آثار عقل ظهورى جهتيلە بلوغى بديعن، — اما تحمل جهتيلە بلوغى تقريباً اون بشدن حساب ايتمشدر.

هر حالدە بلوغ شرعى دگل، بلكە طبيعى بر مسئلەدر. حكمتە كورەدە بلوغ بابى مختلف اولور. آثار عقليە ظهورى حقندە بلوغ، حقوق ماليەدە تصرف حقندە بلوغ، نكاح حقندە بلوغ، خدمت عسكريە حقندە بلوغ زمانلرى مختلف اولور.

(١٥٧) مجنونك تصرفلرى باطلدر. افعالنە عقوبت هم جزا مترتب اولماز. اما ضمان مترتب اولور.

جنون — قوە عقليەيى ابطال يا اخلال ايتديگنە كورە انسانك اهليتنە خلل ويرور. بوڭا كورە نظر شريعتدە مجنونك تصرفلرينە اعتبار يوقدر. بيع، هبە، تبرع، طلاق كبى تصرفات قوليەسندن هيچ برى نافذ اولماز. افعالى هدردر، هيچ برينە عقوبت، جزا مترتب اولماز. مجنونك حالنە مرحمت طريقيلە شريعت اسلاميە قلمى مجنوندن رفع ايتمشدر. لكن جنايتيلە بر مالى تلف ايدر ايسە، ضمان واجب اولور. حقوق غيرك نظر شريعتدە عصمتى بونى اقتضا ايدر.

جنایتدن صوڭ جنون عارض اولور ایسه، جزا یا مرتفع اولور، یا تأخیر قیلنور. زیرا حالی موجب عبرت اولاجق یرده موجب مرحمت اولدی.

(١٥٨) سفیهڭ تصرفات قولیه‌سی نافذ دگلدر.

سفیه: آلش ویرش‌ده ضرری فائده‌یی بیلمز آدم، یا ایسه شرعاً یا عقلاً ممدوح دگل یا طبعاً مطلوب دگل طریقلر ایلهماللرینی هلاك ایدر آدم؛ یاخود شادلق یا غضب کبی احوالڭ اقتضاسیله عقلنه بر قدر خفیفلك کلور ایکن، خلاف معقول تصرفلره مرتکب اولور آدم. شو اوچ نوعڭ هر بری نظر شریعت‌ده «سفیه» اولور.

سفیهڭ ماللری النْدن آلنور. بونکله، ماللرینی بیهوده یره اتلاف ایتمك یولی باغلانمش اولور.

بیع، اجاره، هبه، اقرار کبی تصرفات قولیه‌سی نافذ اولماز.

کمال عقل، صحت اختیار جهتیله سفیهڭ اهلیتی تام ایسه‌ده، سفیهلری حجر ایتمك اوچ اساس اوزرنده شرعاً جائز اولمشدر:

١) سیفهلری حجر ـ عقوبت طریقیله دگل، بلکه سفیهلر هیئت اجتماعیه اعضاسندن اولدقلارینه کوره، شفقت طریقیله‌در؛ ٢) انسانڭ عباره‌سی نافذ ایدی، فائده ملاحظه‌سیله. عباره‌سی اوزینه ضرر ایتمك درجه‌سنه کلسه حجر ایتمك فائده ایدر، نفوذ دگل؛ ٣) سفیهلری حجر ایتمك هیئت‌اجتماعیه ضرر کورمه‌سون‌ایچوندر. عمومی ضرری دفع ایتمك ایچون شخصی ضرر التزام قیلنه بیلور.

امام الائمه ابو حنیفه حضرتلری سفیهی حجر ایتمه‌یور. سفیهڭ تصرفات قولیه‌سی، او بیوك امام نظرنده، نافذدر. زیرا مالی محافظه ایتمك مصلحتیله ـ انسانڭ الڭ بیوك مزیه‌سی اولان اهلیتی حریتی رفع ایتمك اوفاق ضرری دفع ایچون بیوك ضرری التزام بابندن اولور.

(١٥٩) اکراه بغیر حق اولور ایسه اقوال لغو اولوب، افعال ـ حاملنه منسوب اولور.

شو قاعده عدلیه «ان الله رفع عن امتی الخطأ والنسیان وما استکرهوا علیه» سنت قطعیه‌سیله ثابتدر.

بر آدم، اختیاری فاسد اولور درجه‌ده شدتله، طلاق، نکاح، بیع، اجاره، هبه کبی تصرفات قولیه‌یه اکراه قیلنور ایسه، اوتصرفلرڭ هیچ بری معتبر اولمایوب، همه‌سی هر حالده لغو اولور.

اما مسئولیتی ضمانی وار فعللرڭ یرینه، اختیاری فاسد ایدر درجه شدتله، اکراه قیلنور ایسه، مسئولیت، ضمان فاعله دگل، بلکه حامله یعنی اکراه ایدن آدمه مترتب اولور. اتلاف قیلنمش مالڭ ضمانی کبی. ضمان حاملڭ ذمه‌سنه مترتب‌اولور، فاعلڭ ذمه‌سنه دگل.

اکراه‌ده اقوال لغو اولور، زیرا مکره حکمی قصد قیلوب دگل، اذایی دفع ایچون تکلم ایتمشدر. فعلده اویله‌در، مطلبی تحصیل ایچون دگل، بلکه ظلمی دفع ایچون ارتکاب قیلنمشدر. بوڭا کوره، مسئولیت فاعله اسناد قیلنه‌ماز. لکن حقوق ناسی هدر ایتمه‌مك قاعده ضروریه‌سیله، جنایتڭ وقوعنه سبب اولمش حامله ضمان مترتب اولور.

فاعلی بری ایده بیلور قدر اکراه هر فعلده شرعاً موجود اولماز. مثلا: زنا قتل حقنده اکراه هیچ بر صورتله عذر صایلماز. بناءً علیه اکراه قیلنوب، بر آدمی قتل ایدر ایسه، هم فاعله هم حامله وجوب قصاص مترتب اولور.

قاعده‌ده «بغیر حق اولور ایسه» دیدك. اگرده اکراه حقلی اولور ایسه، او وقت اقوال لغو اولماز، افعال‌ده حاملنه دگل بلکه فاعلنه اسناد قیلنور. مثلا: غریملرڭ حقلرینی ادا ایتمك ایچون مدیونی، ماللرینی بیع ایتمیه اکراه کبی.

سادات حنفیه مذهبنده، اکراه حقلی یا حق‌سز اولور ایسه‌ده، اقوالی لغو ایتمه‌یور. طلاق، اعتاق، نکاح، رجعت، عفوعن‌القصاص،

يمين، نذر، ظهار، ايلا، فیء ـ شو اونك هر بری اكراه صورتنده صحیح اولور.

شو مذهب اكراه مسئله‌سنده اصول شریعتدن بعیددر. زیرا النحل سوره‌سنده (١٠٦) نجی آیت كریمه دلالتیله اكراه قیلنمش كلامك لغویتی ثابتدر. «ان الله رفع عن امتی الخطأ والنسیان وما استكرهوا علیه» حدیثی‌ده بوڭا دلالت ایدر. بوناك اوزرینه اكراه مجبوریتیله سویلنمش سوز یا قیلنمش اش بر مقصدی تحصیل ایچون دگل، بلكه اذایی دفع ایچون ارتكاب قیلنمش اولور. معناسی قصد قیلنمامش سوزی ایجاب ایتمك شریعتك حكمتنه مناسب دگلدر: اكراه سببیله اختیاری كتمش انسانی تكلیف ایتمك، بغیر حق ظلم ایدر انسانه طرفدارلق كوسترمك شریعت اسلامیه علویتنه موافق دگلدر.

(١٦٠) معتوه احكام‌ده عقلی وار صبی كبیدر.

معتوه: عقلنده اختلال وار آدم: سوزی بعضاً مجنونلر سوزینه، بعضاً عاقللر سوزینه اوخشار. بویله آدمك احكامی ـ عقلی وار صبی احكامی كبیدر.

(١٦١) مریضك همه تصرفاتی جائزدر. لكن موتنه متصل مرض‌ده تصرفاتی غریمك یا وارثك حقنه تعدی اولور ایسه، حق غریمی حق وارثی صیانت ایدر قدر درجه‌ده، تصرفاتی جاری اولماز.

مرض، عقلی اختیاری ابطال ایتمز ایسه، انسانك اهلیتنه منافی دگلدر. بناءً علیه مریضك همه تصرفاتی جائز اولور. لكن مریضك تصرفاتی غریمك یا وارثك حقوقنه تجاوز اولور ایسه، حقوق غیری حمایه ایتمك قاعده‌سیله، مریضك تصرفاتی بر قدر تحدید قیلنور. اول غریملرك صوڭره وارثلرك حقلری توفیه قیلنورده، عاقبت ممكن ایسه مریضك تصرفاتی تنفیذ قیلنور. قابل فسخ اولان تصرفاتی فی‌الحال

صحیح اولوب، احتیاج یوز كوسترور ایسه، منفسخ اولور. قابل فسخ دگل تصرفاتی «معلق بالموت» حكمنده قالور.

بویله اولمق هر مرض‌ده دگل، موتنه متصل اولان مرضده‌در. انسان مریض اولوب، بر قدر زماندن صوڭ یاتاقدن قالقسه، یاتار ایكن قیلمش تصرفلری سلامت آدمك تصرفلری كبی اولور.

(١٦٢) موت ـ ذمه‌یی باطل ایتمه‌یور.

موت ـ عجز كلی اولدیغنه كوره، تكلیفاتك هر بری بالضروره ساقط اولور، مطالبه‌لرك هیچ بری ممكن قالماز. لكن میتك ذمه‌سی همان صحیح قالور. اوزینك حاجتی ایچون ماللری صرف قیلنور، غیرك حقیله ذمه‌سی مشغول اولور، موتی حسبیله اوزینك حقوقی‌ده غیرك حقوقی‌ده باطل اولماز. حقوق مالیه وارثلره انتقال طریقیله دگل، بلكه خلافت طریقیله ثابت اولور. شوقدر واردركه خلافتی انسان ابطال ایده‌مز، حق خلافت مورث طرفندن‌ده وارث طرفندن‌ده ترك قیلنه‌ماز. بوڭا كوره‌ده، مرض موت‌ده انسانك تصرفاتی بر قدر تحدید قیلنور. یاوارثك یاغریمك حقنه تعدی ایده‌جك ایسه، اویله تصرف تنفیذ قیلنماز.

(١٦٣) جهل ـ عذر دگلدر.

واقعك خلافنده اولان هر بر اعتقاد جهلدر. بز تعالیم اسلامیه‌یی حقدر اعتقاد ایدر ایسه‌ك، بوڭا مخالف اولان هر بر اعتقادی البته جهل دیمك لازم اولوب كلور. شو بابدن اولان جهلك اكثری عذردر. نصرانیت، یهودیت، بوددیت كبی دینلرك اعتقادلری قانونلری، شرع اسلامی طرفندن، تقریر قیلنور: یعنی شریعت اسلامیه او اعتقادلره او قانونلره بناءً اجرا قیلنمش حكملره تعرض ایتمز، بوناك اوزرینه، او قانونلره احتراماً، او حكملری اقرار ایدر.

قاعده‌ده مذكور جهلدن مرادمز «دلیل قائمی، قانون عاملی ـ مساهله سببیله بیلمه‌مك» دن ناشی جهلدر. حاكم دلیل قائمك خلافنده

حکم ایدر ایسه، یاخود مجتهد دلیل قائم خلافنده اجتهاد ایدر ایسه، یاخود بر آدم قانون عامل خلافنده حرکت ایدر ایسه، شو صورتلرده جهل عذر اولماز.

اما بر آدم، النه کرمش زیف نقودی بیلمه‌یوب، صرف ایدر ایسه، بویله صورتلرده جهل عذر اولوب، «بوزق آقچه‌یی نشر ایتمک» جنایتیله او آدم مواخذه قیلنماز.

(١٦٤) قصد صحیح یوق ایکن صادر اولمش سوزلرك اشلرك هر بری هدردر.

خطا، نسیان، نوم، هوشسزلق، سکر، غضب حاللرنده انساندن بر سوز چیقار ایسه، او سوزه هیچ بر حکم ترتب ایتمز. بیع، هبه، طلاق کبی شیلر معتبر اولماز.

هر سوزده قصد هم عقل معتبردر. سهواً، یاسبق لسانله یاخود عقلك مغلوبیتیله انساندن بر سوز صادر اولور ایسه، اویله سوز معتبر اولماز. شرع شریفك حکمی قطعاً شودر.

خطا، نسیان، نوم، هوشسزلق‌ده اختلاف بولنمق ممکن دگلدر. اما سکر، غضب‌ده البته درجه‌لر مختلف اولور. انسانك عقلینه قصدینه تاثیر ایدر درجه‌ده سکر یاغضب انسانك سوزلرینی اعتباردن اسقاط ایدر ایسه‌ده، عقلك عملنه خلل ویرمه‌مش سکر، غضب البته سوزلری اعتبار درجه‌سندن اسقاط ایده‌مز.

(١٦٥) قصد قیلنمامش معنی هیچ بر وقت متکلمه الزام قیلنماز.

بر سوزی قصداً تکلم ایدن آدم او سوزدن بر معنایی اراده ایتمزسه، قصد یوقلغندنمی، علم یوقلغندنمی، یاخود دیگر بر معنایی اراده ایتدگندنمی ــ او اراده قیلنمامش معنایی متکلمه شریعت جبراً الزام ایتمز. مثلا: طلاق سوزینی تکلم ایدوب، شو سوزدن رفع نکاحی قصد ایتمه‌مش آدم اوزرینه طلاق جبراً الزام قیلنماز.

(١٦٦) لفظك عیننه هیچ بر حکم متعلق اولماز.

زیرا مقصدك حقیقتی الفاظك اختلافیله مختلف دگلدر بوڭا کوره‌ده عقدلرك هیچ برنده لفظك خصوصیتی نظر شریعت‌ده شرط قیلنمامشدر. لفظ ــ مقصدی آڭلامق ایچون یالکز بر واسطه دگلمی؟ بوڭا کوره‌ده مقصدك حقیقتی لفظك خصوصیتنه تابع اولاماز. عقد زوجیت‌ده نکاح تزویج کبی لفظلری، شهادت‌ده «اشهد» کبی تعبیرلری شرط ایتمك لازم دگل بر وسیله‌یی التزام ایتمك تکلفیله حقیقتی اهمال ایتمك اولور.

علی العموم: مقصود اولان معنی نصل افاده ایله تعبیر قیلنور ایسه‌ده، او معنی ثابت اولور. تعبیرك خصوصیتنك بر اهمیت بولنه‌ماز شریعت اسلامیه تعبیرك خصوصیتنه او قدر اعتبار ایتمه‌یوب، بلکه مقصدك حقیقتنه اعتبار ایدر. مقصدی اعتبار ایتمك ایکی جهتله اولور: ١) لفظك خصوصیتنه مقصدی تابع ایتمه‌مکله؛ ٢) قصد قیلنمامش معنایی متکلمه الزام ایتمه‌مکله. شو ایکی اساس ــ تصرفات قولیه‌لرك هر برینه اساس اولور درجه‌ده عمومیدر.

(١٦٧) قانونك عادتك اقتضاسنه مخالف دگل شرطلر هر عقدده صحیح اولور.

بلکه لازم اولور. معامله بابنده شرط ــ عبادت بابنده نذر کبیدر. شرطسز اداسی جائز هر بر شی ــ اشتراط ایله لازم اولور. «المسلمون عند شروطهم الا شرطا احل حراما او حرم حلالا» سنت ثابته‌سی «کتاب الله احق، وشرط الله اوثق» سنت قطعیه‌سیله برابر شو قاعده‌یه اصل اولورلار.

بناً علیه: قانونك طابنه عادتك اقتضاسنه مخالف دگل شیلری اشتراط سببیله هیچ بر عقد فاسد اولماز. مثلا ایکی طرفك رضاسیله عقد نکاح‌ده مطلوب اولان شیلر اشتراط قیلنسه، عقد صحیح اولور، شرط قیلنمش شیلرده ایفا واجب اولور.

شو قاعدەنك عكسى، يعنى «قانونك عادتك اقتضاسنه مخالف شرطلر هيچ بر صورتله صحيح اولماز» كليه‌سى‌ده شرعاً هر عقدده معتبردر.

(١٦٨) قانونك عادتك اقتضاسنه مخالف هر بر شرط باطلدر.

بوڭا كوره، وصيتده، وقفده شرطلرك نفوذى ايچون عندالله طاعت اولمق، عندالناس مصلحت اولمق شرعاً معتبردر. اگر شرط طاعت دگل، بلكه معصيت اولور ايسه، واقفك شرطى معتبر اولماز. مثلا، بر خانه وقف ايدوب، او خانەده طورو ايچون تجردى شرط ايدرسه، وقف صحيح اولور، اما شرط معتبر اولماز. زيرا شرعا جائز نكاحى منع ايتمك شرعك اقتضاسنه مخالفدر. طبيعت مقتضاسى اولان مشروعى منع ايتمك، ديگر طرفدن، ممنوعى فتح ايتمك اولديغنه كوره، او شرط ـ معصيت اولور. بوڭا كوره اويله شرطلر البته باطل اولور.

(١٦٩) موضوعنه مخالف هر بر شى باطلدر.

بر فعلك مشروعيتى بر غرض ايله اولور ايسه، او غرضك حصولنه مخالف، مزاحم صورتده او فعلى اشلەمك بالضروره ممنوع اولور. مثلا: قرض ويرمك ـ فقيرلره محتاجلره بر قدر اعانه ايتمك مصلحتيله مشروع اولمشدر. قرض ـ اعانه ايچون موضوعدر. بوڭا كوره اوزينه فائده آلمق شرطيله قرض ويرو باطل اولور، يعنى او شرط معتبر اولماز. «كل قرض جر نفعاً فهو ربا» سنتى بوڭا ارشاددر. «لاتبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى» آيت كريمه‌سى‌ده شو قاعدەيه بر برهان اولا بيلور. اعانه، دفع حاجت اساسلرينه وضع اولنمش صدقه‌يى زكاتى ـ اذا ابطال ايدر ديمك ـ موضوعنه مخالف هر بر شى باطل اولور ديمكدر.

نكاح تحليلك بطلانى، زكاتدن قاچمق حيالیله هبەنك فائدەسزلگى، فديەده دورك معناسزلگى، مدت ايلا انقضاسى صوڭنده طلاقك وقوعى كبى مسئلەلر شو قاعدەيه متفرعدر.

(١٧٠) هر برى اوز باشنه جائز عقدلرى جمع ايتمك جائزدر.

هر برى انسانلرك مصلحتى ايچون مشروع اولان عقدلر جمع قيلنور ايسه، هيچ بر مفسدەيه مفضى دگللگنه كوره، اجتماع صورتنده ده او عقدلرك جوازى ضروريدر. مثلا: بيع ايله اجارەيى جمع ايدوب، يوز درهم مقابلنه بر مالى بيع، بر خانەيى اجارەيه ويرور ايسه، جائزدر.

(١٧١) اصل ممكن ايكن بدل معتبر اولماز.

اصلك بدللك طبيعتى بونى اقتضا ايدر. زيرا بدلك مشروعيتى بالكز اصلك امتناعى اعتباريلەدر. عرف ناسده بونى اقتضا ايدر. مثلا: بر حقى اصيلك كندوسندن استيفا ممكن ايكن، كفيلى مواخذه ايتمك عادت حكمنه كورەده جائز دگلدر.

قبلەيه توجه ممكن ايكن تحرى ايتمەمك، صو وار ايكن تيمم قيلمامق، عدتده، حيض وار ايكن، آيلرله عمل ايتمەمك، مالك اوزينى اعاده ممكن ايكن قيمت يا مثل معتبر اولمامق، اصيلدن استيفا ممكن ايكن، كفيلدن مطالبه ايتمەمك كبى مسئلەلر شو قاعده فروعاتندندر.

(١٧٢) دفع ـ رفعدن اولى‌در.

هيئت اجتماعيەده انتظامى محافظه ايتمك ايكى طريقله اولور: ١) دفع طريقى، ٢) رفع طريقى.

دفع: اختلالك، مفاسدك يوللرينى قبل الوقوع باغلامقله اولور.

رفع: اختلالى، مفاسدى وقوعندن صوڭ ازاله ايتمكله اولور.

حكمت تشريع نظرنده دفع طريقى رفع طريقندن هر جهتله اولى‌در. بز اگر هيئت اجتماعيەيى بدن انسانه تشبيه ايدر ايسەك،

نظام محافظەسی ـ حفظ صحت کبی اولور. صحت ایکی طریقله حفظ قیلنور دگلمی؟. ١) ضرردن مرضدن صاقلانمق طریقیله؛ ٢) تداوی، یعنی مرضك وقوعی صوڭنده ادویه استعمال ایتمك طریقیله. حفظ صحت بابنده اولگی طریق ـ احتما، حمیه طریقی ـ حکمت نظرنده الڭ گوزل الڭ معقول طریقدر.

شو قاعده کلیەیی رعایه ایدوب، شریعت اسلامیه رفع مفاسدی الڭ مهم بر اساس اصلی اعتبار ایتمشدر؛ بوڭا کوره هیئت اجتماعیەده هر بر انسانه دورت شی تکلیف قیلنمشدر.

١) اوز حقوقلرینی اوز وظیفەلرینی بیلور قدر معرفت. فقیهلر لساننده بوڭا علم حال دیرلر. زیرا هیئت اجتماعیەده حقوقلرینی وظیفەلرینی بیلمەین آدمك حرکتنده اثنده سوزنده خلاف قانون شی هر وقت بولنه بیلور. علم حال تعبیر قیلنور معرفت او مفسدەلرك یوللرینی باغلار.

٢) حقی دگل شیلره همده دیگرلرك حقلرینه تعدی قیلماز قدر «شرف» یعنی نفسك پاکلگی، پالگز عفت، امانت اشارەسیله حرکت ایدر اولمق. فی‌الحقیقه، انسانك شرفی ـ مفاسدی دفع ایتمك خصوصنده الڭ قوتلی بر سببدر.

٣) انصاف، عدالت اساسلرنده اقامت قیلنمش قانونلری رعایه ایدر قدر طاعت. زیرا هیئت اجتماعیه قانونلرینه اطاعت ایدن آدم مفسدلره مرتکب اولماز. قوانین عدلیەیه اطاعت سببیله مفسده یوللری قطع قیلنمش اولور.

٤) حق دگل شیلره، باطل دعوتلره انقیاد ایتمز قدر عزت. زیرا او قدر عزتی وار آدم اوزی‌ده مفاسده ارتکاب ایتمز، دیگرلرك دعوتلرینەده اجابت ایتمز.

شو دورت شی انسان‌ده بولنور ایسه، هیئت اجتماعیەده مفسده یوللری باغلانمش اولور. لکن او شیلر هر آدم‌ده بولنەماز. انسان جنایتلره مفسدەلره مرتکب اولور. اویله انسانلری مفسدەدن منع

ایتمك ایچون شریعت اسلامیه جزا هم عقوبتی تعیین ایتمشدر.

شریعت اسلامیه هیئت اجتماعیه اموربنی ادارەده شو قاعدەیی اساس کبی اعتبار ایتمش. فقها او قاعدەیی «دفع رفعدن اسهلدر» عبارەسیله کتب فقهیەده بیان، همده بایتاق فروعات تفریع ایتمشلر. مثلا: عدت نکاحی دفع ایدر؛ اعتداد زماننده نکاح جائز دگلدر. لکن سبیلرك بریله عدت اعتراض ایدر ایسه، ایلك وار نکاح رفع قیلنماز. فساد ـ عقدك نفوذینی دفع ایدر. لکن بر اثری سببیله رسوخ بولمش عقد، اولگی فساد تأثیریله رفع قیلنماز.

(١٧٣) هر اصلك اعتباری ـ هیئت اجتماعیه مصلحتلرینه موافقتی نسبتندەدر.

شریعت اسلامیه نامندن بیان قیلنەجق اصل کلی، همده دولت، مدینه امورلرینی اداره ایچون وضع قیلنەجق قانون ـ هیئت اجتماعیەده انسانلرك علی العاده حیاتلرینه طارلق، حرج ویرمز ایسه، معتبر اولا بیلور. بونك اوزرینه هیئت اجتماعیه مصلحتلرینه نه قدر زیاده موافقتی وار ایسه، او اصلك او قانونك اهمیتی شارع نظرنده او قدر بیوك اولور.

(١٧٤) شریعتك هر بر حکمی انسانلرك مصلحتی ایچوندر.

احکام شریعتی استقرا ایدن ـ بونی قبول ایدر. شارعك حکمتی‌ده بونی اقتضا ایدر. تشریعدن شارعك اوزینه البته بر فائده یوقدر. انسانلرەده فائده بولنماسه، اویله شرع، شبهه یوق، عبث اولور.

شو قاعدەیی قطعی بر قاعدەدر دیمك ممکندر یاخود لازمدر. اویله ایسەده، اهل کلامك اختلافندن بونك کبی بر قاعدەده نجات بولامامش.

«الموافقات»ك اولگی ربعنده (٣)نچی مقدمەده شو قاعده غایت اساسلی صورتده بیان قیلنمشدر.

تشریع اللهك فعلیدر. «افعال الله عبادك مصالحیله معللمی، دگلمی؟» مسئلهسنده اختلاف — «تشریعده مصلحت معتبرمی، دگلمی،» مسئلهسندهاختلافی موجب اولور ایمش. واصل بن عطا اتباعی «تشریع البته مصلحتله معللدر» دیرلر، اما اشاعره «یوق، تشریع هیچ بر شیله معلل دگل» دیرلر. انسان البته هرخصوصده حردر، لکن حکمته مخالف اولور شیلری شارع حکیمه اسناد اوقدر معقول اولماسهکرك.

شارع، انکارقیلنماز، البته مختار مطلقدر، هرشیدن مستغنیدر. مختاردر: یعنی خیری مصلحتی اختیار ایدر. مستغنیدر: همه خیراتی همه مصلحتلری انسانلره بذل ایدر، ذره قدر بخل ایتمز.

اسلامیت ایمانی، عقلك حکمی ایله، حال شویله ایسه، تشریعك هیئت اجتماعیه مصلحتلرینه ابتناسی — البته بر قضیه قطعیه کبی ثابت اولور.

بناءً علیه احکام شرعیهده مصلحتی آرامق، یاخود هیئت اجتماعیه احوالنه نظراً مصلحتلکی البته معلوم شیلری شریعت اسلامیهیه عموماً موافقدر دیمك ضرور اولور.

(١٧٥) شرعك میزانی — مصلحتدر.

هیئت اجتماعیه احوالنه نظراً بر مصلحتی وار حکم هر حالده مشروعدر. دولت یا مدینه امورلرینی ادارهده فائده ویرور قانونلری نظاملری ترتیب ایتمك هر حالده مطلوبدر.

شریعت اسلامیه — عدل، احسان، اصلاح کبی کلیاتی امر ایدر ایکن؛ ظلم، بغی، فحش کبی کلیاتی منع ایدر ایکن، هر برینی مطلق صورتده ضابطهسز قانونسز ذکر ایتمش. عبادت دگل، امور عادیهدن اولور شیلری عموماً — قانونسز ضابطهسز ذکر قیلوب مصلحتك احوالك اقتضاسنه کوره، قانونلرینی مکلفك نظرینه ترك ایتمش.

عبادت دگل شیلرده شریعت دائماً معنایه التفات ایدر. امور عادیه مشروعیتنده مصلحتك وجودینی شرط ایدوب، مصلحتی یوق ایسه، اویله شیلری منع ایدر.

امام الائمه امام مالك بن انس حضرتلری کبی بیوك بر مجتهد مصلحت مرسلهیی بیوك بر دلیل کبی اعتبار قیلوب، «مصالح مرسله — فقهك طوقوز عشریدر» دیمش.

(١٧٦) هر عمل مصلحتیله معتبر اولور.

مصلحت ایچون مشروع عمل — اوزینك مصلحتندن خالی اولور ایسه، باطل اولور. زیرا اعمال شرعیه فی نفسها مشروع دگل بلکه مصلحتیله مشروعدر. مصلحتك فوتی — عملی اعتباردن اسقاط ایدر.

مثلا: زکات — هیئت اجتماعیهده فقیرلره اعانه مصلحتی ایچون مشروع قیلنمش. شویله ایکن زکاتك وجوبندن قاچمق قصدیله هبه ایدر ایسه، شو هبه احسان بابندن اولمایوب، بلکه بر مصلحت مطلوبهیی ابطال ایتدیکنه کوره شرعاً معتبر اولماز.

نکاح — ایکی زوجك حیات اجتماعیهده مصلحتلرینی تسهیل ایدر عائله تشکیل ایتمك، نوع انسانك بقاسنه خدمت ایتمك مصلحتی ایچون مشروعدر. شو مصلحتلردن خالیلکی قطعا معلوم نکاح تحلیل نظر شریعتده بوکا کوره باطلدر. اویله نکاحلره ارتکاب ایدنلره شارع لعنت اوقومشدر.

(١٧٧) عقدلرده، تصرفات مالیهده نیابت جائزدر.

اکل، شرب، لباس کبی امور طبیعیهده نیابت البته متصور دگلدر: زیرا بر آدمك اکلی شربی ایکنجی بر آدمك آچلغنه عطشنه شفا ویرمهیور؛ لباسی دیگر بر آدمی حرارتدن برودتدن صاقلامایور.

صلات صوم کبی عبادتلردهده نیابت شرعاً جائز دگلدر: بر انسانك عملیله دیگرلر اکتفا ایدهمز؛ عبادت، قصد ایله، دیگرلره انتقال ایتمز؛ بر انسان دیگر برینك عبادتلرینی تحمل ایدرسه، جائز اولماز. عبادتلرده نیابت بلکه متصور دگلدر. زیرا عبادت — روحی، اخلاقی تربیه ایچون مشروع قیلنوب، انسانك روحانی

غداسی حکمنده اولمشدر. غدای بدنی‌ده نیابت نصل متصور دگل ایسه، غدای روحانی‌ده‌ده تماماً اویله‌در. عبادت‌ده نیابت یوقلق مسئله‌سی شریعت اسلامیه‌ده قطعاً ثابت بر مسئله‌در. «ولا تزر وازرة وزر اخری» ـ «وان لیس للانسان الا ما سعی» ـ «ومن تزکی فانما یتزکی لنفسه» ـ «لنا اعمالنا ولکم اعمالکم» کبی آیت کریمه‌لرله ثابت اولمشدر. شو آیت کریمه‌لر ـ نیابتی تحملی دعوی ایدن مشرکلری رد مقامنده مکه‌ده اینمش ـ تقییدی جائز دگل عمومات قطعیه‌در.

عقوبت‌ده‌ده نیابت مشروع دگلدر. هیچ بر انسان دیگرلرك گناهیله مواخذه قیلنماز. «ولا تزر وازرة وزر اخری» ـ «ما علیك من حسابهم من شیء» ـ «وقال الذین کفروا للذین آمنوا اتبعوا سبیلنا ولنحمل خطایاکم وما هم بحاملین من خطایاهم من شیء. انهم لکاذبون» ـ «وان تدع مثقلة الی حملها لا یحمل منه شیء ولو کان ذا قربی» کبی آیت کریمه‌لرله قطعاً ثابت اولمشدر.

عقوبت‌ده نیابت متصورده دگلدر. زیرا عقوبت‌دن مقصد ـ زجر هم تأدیبدر. گناهدن تماماً بری آدمی تعذیب ایتمك عدالتسزلك اولمقله برابر گناهلیلرك تأدیبی زجری حقنده بر فائده‌ده ویره‌میور.

عموماً تعبیر ایدر ایسه‌ك، فائده‌سی محلنه مقصور هیچ بر اش‌ده نیابت ممکن دگلدر.

لکن عقدلرده تصرفات مالیه‌ده نیابت جائزدر. زیرا مثلا عقد بیع‌ده عاقدك خصوصیتی مطلوب دگل، بلکه اصل عقدك حصولی مطلوبدر. کذلك تصرفات مالیه‌ده فاعلك خصوصیتی دگل، بلکه اصل تصرفاتك تحققی مطلوبدر.

(١٧٨) جزا ـ مشروعدر.

یعنی: جنایتك وقوعی صوکنده جنایتلره عقوبت ویرمك شریعت اسلامیه‌ده جائزدر. قران کریم‌ده «وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم

به» ـ «فمن اعتدی علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم به» ـ «وجزاء سیئة سیئة مثلها» کبی متعدد آیتلرله جزا مشروعیتی ثابتدر.

جزا ـ واقع اولمش جنایتی رفع ایتمه‌یور ایسه‌ده، اولابیله‌جك جنایتلرك یوللرینی سد ایدر: «وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة» ـ «ولکم فی القصاص حیاة» کبی آیت کریمه‌لر بوکا دلالت ایدر. جزا مشروعیتنه مترتب اولور فوائدك بری‌ده بودر.

هیئت اجتماعیه جزا ویرمك حقنه مالکدر. زیرا انسانلر ایچون اجتماع بر حق فطری اولوب، هیئت اجتماعیه‌یی محافظه حقنده‌ده انسانلر البته مالك اولورلر. هیئت اجتماعیه‌ده انتظامی، حقوقی محافظه ایچون، هم‌ده داخلی تعرضلره مقابله مدافعه ایچون جزا ویرمك حقنده‌ده هیئت اجتماعیه بالطبع مالك اولور.

بر آدمك راحتنه حرمتنه بر جهتدن جنایت ایدوب ظلم ایتمك خلاف عدالت ایسه‌ده، ظالمك جنایتنه مثلیله مقابله ایتمك خلاف عدالت دگلدر، بلکه عقلك عدالتك اقتضاسنه تماميله موافقدر؛ زیرا بر حق مشروعی محافظه اساسنه مبتنیدر. «ولکم فی القصاص حیاة» جمله الهیه‌سی ـ جزا مشروعیتنه، جزادن هیئت اجتماعیه ایچون حاصل اولاجق فائده‌لره متفکر هر بر فقیهی ارشاد ایدر معجز بر جمله الهیه‌در.

(١٧٩) جزاده ـ اعتدا جائز دگلدر.

یعنی: عقوبت جنایتدن بیوك اولمامق، بلکه یا مثل یاخود دون اولمق شرطدر.

قران کریم‌ده «وقاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم ولا تعتدوا» یعنی: سزه تعدی ایدنلره سزده شریعت یولیله مقابله قیلکز؛ لکن اعتدا ایتمه‌کز. «وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به» یعنی: عقوبت ویرر ایسه‌کز، سزه ایرشمش جنایتك مثلیله عقوبت ویرکز. ـ «فمن

اعتدی علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم به» یعنی بر آدم سزه اعتدا ایدر ایسه، سزده آکا مثلیله اعتدا قیلگز. — «وجزاء سیئة — سیئة مثلها» یعنی: هر جنایتك جزاسی اوزینك مثلی اولور. — «ولکم فی القصاص حیاة» آیت جامعه‌سی‌ده قاعده‌مزه بر برهان اولابیلور. زیرا قصاص ماده‌سی — مساواتی افاده ایدر.

جزا ده جزالك تحققی ایچون، جانیلری زجر ایدر، دیگرلره عبرت اولا بیلور، فسادك دفعنه‌ده خدمت ایدر قدر شدت بولنمق لازمدر. شو اوچ شرط جزا ده جزالك تحققی ایچون. — اما عدالته موافقتی ایچون، مثلیت یعنی جنایتدن زیاده عقوبتی تعیین ایتمه‌مك شرطدر.

جزا — شری شر ایله دفع اصولنه ابتناسنه کوره، مشروعیتی بالکز ضرورت حکمیله ثابت اولمشدر. بوکا کوره‌ده اعتدا البته حرام اولور.

(١٨٠) جزا ده شخصیت شرطدر.

یعنی: عقوبتك بالکز جانی‌یه اقتصاری، بری ادمله تجاوز ایتمه‌مه‌سی شرطدر.

قران کریم‌ده «ولا تزر وازرة وزر اخری» یعنی: هیچ بر نفس دیگرك یوکارینی تحمل ایتمز. — «ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لولیه سلطانا فلا یسرف فی القتل». یعنی: مقتولك ولیلری حق قصاص استیفا ایدر ایکن، اسراف ایتمه‌سون، یعنی گناهدن بری آدملری مواخذه ایتمه‌سون.

لکن شو قدر واردرکه جزا ده تماماً شخصیت متصور دگلدر. زیرا جانی اوزرینه اقامت قیلنمش عقوبت جانی‌نك قریبلرینه، علی الخصوص جانی تربیه‌سنده بولنور مسکینلره شدتله تأثیر ایدر. جانی حبس، یا نفی، یا قتل قیلنور ایسه، تربیه‌سنده کون کورر مسکینلر مربی‌سز قالورلار؛ احیاناً قاتلك عائله‌سی تماماً خراب اولور. شو حقیقتی قران کریم‌ده بر ایکی آیت کریمه تأیید ایدر:

«واتقوا فتنة لا تصیبن الذین ظلموا منکم خاصه» یعنی: اویله فتنه‌دن صاقلانگز، که ضرری بالکز ظلم ایدنلره مقصور اولماز. ظالم بر انسانی قتل ایدر ایسه، هم مقتوله هم مقتولك قریبلرینه ظلم ایتمش اولور. قانون — عدالت اقتضاسیله ظالمدن قصاص استیفا ایده‌جك ایسه، ظالم اوز جنایتیله مستحق اولمش اولور؛ لکن ظالمك قریبلری، حیاتنه محتاج انسانلر، گناهلری یوق ایکن، ضرر کورمش اولورلار. بوراده جزادن حاصل اولور عقوبت ظالمك بالکز اوزینه مقصور اولمایوب، دیگرلره‌ده تعدی ایتمش اولور.

«وجزاء سیئة — سیئة مثلها» یعنی: جزا اوزی‌ده جنایت کبی بر سیئه‌در، ضرری بالکز جنایت ایدن آدمه دگل، بلکه دیگرلره‌ده تعدی ایدر.

جزا شری شرله دفع ایتمك اساسنه مبتنی اولوب، بونك اوزرینه مقصوریتی ممکن دگلگنه کوره، شریعت اسلامیه حدودی ممکن قدر دفع ایتمگی التزام ایتمشدر. شبهه ایله حدودی دفع ایتمك، قصاصدن تجاوزه انسانلری دعوت ایتمك، مقتولك قریبلرینه بر قدر اعانه اولاجق دیتی مشروع ایتمك — بویله شیلرك هر بری حدودی تقلیل چاره‌لریدر.

(١٨١) حدود — بر مصلحت راجحه ایله، هم‌ده جانیدن بر بیوك حسنه صدوری سببیله، عفو قیلنه بیلور.

مصلحت راجحه سببیله، یاخود حدك اقامتنه بیوك بر مفسده مترتب اولاجغی ملاحظه‌سیله، حدودی عفو ایتمك مسئله‌سی اصحاب کرامك متعدد حادثه‌لرده اجماعلریله ثابت بر مسئله قطعیه‌در.

جانیدن بر بیوك حسنه صدوری خاطری ایچون حدودی اسقاط ایتمك مسئله‌سی — قادسیه محاربه‌سنده اصحاب کرامك اجماعیله صحابی ابومحجن رضی الله عنه حضرتلرندن حدك سقوطیله، بنی جذیمه واقعه‌سنده خالد بن الولیدی شارع اکبر علیه السلامك عفویله ثابت اولمشدر.

حامل، مرضع، مریض حقنده حدودی تأخیر، یالکز محدودلرڭ مصلحتی ایچون، جائز اولور ایسه، عمومی بر بیوك مصلحت خاطری ایچون حدودی یا تأخیر یا اسقاط ایتمك البته جائز اولور.

(١٨٢) قصد ایله‌ده، شروع ایله‌ده انسان مواخذه قیلنماز.

جزا ـ جنایتڭ یالکز وقوعنه مترتب اولور. بر جنایتی قصدیله، یاخود اسبابنه شروعیله هیچ بر انسان مواخذه قیلنماز.

قصد هم شروع نظر شریعت‌ده حرام ایسه‌ده، ایکی ملاحظه‌یه بناءً، جزا مترتب اولماز. ١) هیئت اجتماعیه انتظامنه راحتنه خلل ویرور صورتده مفسده ـ یالکز قصد یالکز شروع ایله وجوده کلمه‌یور. جزا مشروعیتی انتظامی محافظه ایچون ایدی. انتظام مختل دگل ایکن جزا البته مشروع اولماز. ٢) انسان قصدی هم شروعیله مواخذه قیلنه‌جق ایسه توبه قاپوسی قاپانمق لازم اولوب کلور. یعنی بر جنایته شروع ایتمش آدم ایچون اوز اختیاریله او جنایتی ترك ایده بیلمك طریقی قالمامق لازم اولوب، جنایتلری تقلیلڭ بر یولی باغلانمش اولور.

١٨٣) سببڭ مشروعیتی ـ مسببی اعتباریله‌در.

یعنی: هر سبب ـ مقصود اولان بر مسببی تحصیل ایچون موضوعدر سببدن قصد قیلنمش مسبب مترتب اولا بیلور ایسه، سبب مشروع اولور. مترتب اولاماز ایسه، او وقت سبب مشروع اولامایوب، عملسزلگنه کوره باطل اولور. مثلا: بیع ـ تملك هم انتفاع مصلحتی ایچون مشروع ایدی. یا تملك یا انتفاع ممکن دگل ایسه، بیع باطل اولور. بوڭا کوره، انسانی صاتمق باطلدر؛ منفعتی یوق، یا وار ایسه‌ده انتفاعی حرام شیلری‌ده صاتمق باطلدر. ـ نکاحڭ مشروعیتی عائله‌ده مودت هم حسن عشرت اعتباریله ایدی. بر شریفه بر سفیله آراسنده حسن معاشره احیاناً تعذرینه کوره اویله نکاحی شریعت اسلامیه لازم یتمه‌مشدر.

شو قاعده‌مزه کوره، سببی ایقاع ایدن مسببی ایقاع ایتمش کبی اولور. بناءً علیه، اسبابه مباشره ایدوب‌ده مسببڭ عدمنه قصد ایتمك لغودر. هزلڭ جدیتی بوڭا کوره‌در.

(١٨٤) مسبب هر خصوص‌ده سببنه تابعدر.

سببی تام ایسه، تام اولور؛ ناقص ایسه ناقص اولور. سبب‌ده استقامت وار ایسه، مسبب مستقیم اولوب؛ سبب‌ده اعوجاج وار ایسه، مسبب مستقیم اولاماز. مسبب‌ده بر خلل یوز کوسترسه، خللڭ منشئی سببدن آرانور.

مسببی هر حال‌ده اسبابڭ صحتنه فسادینه علامت ایتمك ممکندر. شریعت اسلامیه اسبابی مسببلریله وزن ایدر. بوڭا کوره اعمال ظاهره‌یی ـ امور باطنه‌یه دلیل قیلمشدر: ظاهر منخرم اولور ایسه، باطنڭ انخرامیله حکم ایدر، ظاهر مستقیم ایسه، باطنی‌ده مستقیم حساب ایدر.

اسبابی مسببلریله اعتبار ایدن آدم ـ اسبابڭ قانونه موافقتی، دگللگی حقنده غایت حساس بر میزانی النه آلمش اولور. احکام عادیه‌ده عموماً، تجربه‌لرده خصوصاً، مسببی اسبابه میزان ایتمك اصلی ـ الڭ مهم بر اصلدر. بلکه تشریعڭ اساسی‌ده شودر: انسانڭ الڭ بیوك اعتقادندن الڭ اوفاق عملنه قدر هر براشی ـ نظر شریعت‌ده شو اصل اوزرینه بنا قیلنور: مومنڭ ایمانی، مطیعڭ طاعتی، عاصیلرڭ عصیانی بونڭله اعتبار قیلنور.

مسبب‌ده بر خلل واقع اولور ایسه، فقیهلر سببی تفتیش ایدرلر دیمش ایدك. مثلا: طبیبڭ یاصانعڭ اشنده بر قصور واقع اولور صورتده، اگر طبیب یاصانع تفریط ایتمشلر ایسه ضامن اولورلار؛ یوق ایسه، ضمان واجب اولماز.

مسببه سببی جهتندن التفات ایتمك ـ سبب سابق ایله سبب حاضرڭ حکملرنده تعارض واقع اولور صورتده فقیهڭ نظرندن بیوك

اشكاللری‌ده دفع ایده بیلور: مثلا: غاصب غصب قیلنمش یرك اورتاسنه وصول صوڭنده توبه قیلوب، او یردن خروج ایده‌جك اولور ایسه، شو خروج ـ خطاب شارع جهتیله واجب اولور؛ لكن حق غیری اشغال جهتیله حرام اولور.

شو اشكالی حل خصوصنده اهل علم ایكی فرقه اولمش ١) بری «خروج واجب، حق غیری شغل ایتمك فی نفسه حرام ایسه‌ده، بوراده ضرورت حكمیله حرمت قالمامشدر» دیر. ٢) اهل اصولك بیوكلرندن ابوهاشم كبی آدملر «غاصب یردن تمامیله انفصالنه قدر متعدیدر، خروجده، واجب ایسه‌ده، معصیت اولمق صفتی همان باقیدر.» دیر. ـ بز «خروجی» غصب سابقك اثری اولمق صفتیله اعتبار ایدر ایسه‌ك، واجبلكیله برابر معصیتلكینی قبول ایده بیلورز. زیرا سببك حرمتی اثرینه‌ده البته سرایت ایدر؛ بر فعلك اوز باشنه وجوبی ـ سببندن كلمش حرمتنه منافی اولماز. غزالی استاذی امام عبدالملك بن عبدالله الجوینی حضرتلری البرهان اسملی كتابنده شو رأیی تصویب ایدوب، متعدد مسئله‌لرله تنظیر ایتمشدر.

سكرانك طلاقی‌ده شو قاعده‌یه متفرع اولا بیلور.

(١٨٥) رخصت‌ده اباحه اصلیه دگل، اضافیه‌در.

رخصت: بر عذر مناسبتیله مباح قیلنمش شی. رخصتك مشروعیتی منتظر بر مشقتی دفع ایتمك ملاحظه‌سیله‌در. مشقت ایسه، معلومدر، زمان، مكان، حال، عمل، قوت، ضعف كبی شیلرك اختلافیله مختلف اولور. بر آدمه نسبتله مشقت اولا بیلور شی ایكنجی بر آدمه نسبتله مشقت اولماسه ممكندر؛ شو ساعت‌ده مشقت اولور شی دیگر ساعتلرده آسان اولسه احتمالدر.

بوڭا كوره رخصتله عمل ایده‌جك هر بر آدم اوز نفسندن استفتا ایدر. هر آدم اوزی حقنده اوزی فقیه اولور.

(١٨٦) ملكك سببلری بشدر: ١) استیلا ٢) استحقاق ٣) ضمان ٤) نقل ٥) خلافت.

حقوق، اقتصاد، عمران كبی علوم اجتماعیه‌ده الڭ بیوك اهمیتی حائز اولمش شو ملك قاعده‌سینی علمی صورتده تحلیلدن قبل، لغوی صورتده حل ایتمك لازمدر.

ملك: انسانلرك هر برینه، وحشیلرینه مدنیلرینه، ضروری بدیهی طرزده معلوم بر حق طبیعیدر. «فلان شی بنم ملكمدر» سوزینك معناسی هر بر آدمه بلا استثنا معلومدر. دیگرلرك انتفاعلرینی تصرفلرینی قطع ایدر حیثیت‌ده بر مالك بر آدمه اختصاصندن عبارتدر. نور، هوا، صو كبی همه انسانلره ضروری صورتده استفاده انتفاع ایچون الله طرفندن بذل اولنمش شیلرك هیچ بری هیچ بر آدمه ملك اولاماز. زیرا دیگرلرك انتفاعلرینی تصرفلرینی قطع ایدر حیثیت‌ده اختصاص اویله شیلرده ممكن هم جائز دگلدر.

استیلا: هیچ بر آدمك حقیله مشغول دگل مباح شیلرك برینی اله كچورمكدر. شو معنی ایله استیلا تغلب عباره‌سیله‌ده تعبیر قیلنور، فقیهلر بوڭا «وضع الید» دیرلر. یر، اوت، معدن كبی مباح شیلری انسان اوز حوزه‌سنه آلور ایسه، او شیلری مالك اولور. شو صورتلرده ملكك سببی استیلادر؛ كیم ایلك سبقت ایدر ایسه، او شیلری او آدم مالك اولور.

استحقاق، بر عمل مقابلنده ملكك ثبوتیدر. خدمت مقابلنده آلنه‌جق شیلره ملكك ثبوتی ـ استحقاق سببیله‌در. مثلا حمال بر نفر اجرت مقابلنده بر یوكی كوتاروب كیدر ایسه، تعیین قیلنمش اجرتی مالك اولور. عموماً هر بر عامل، التزام قیلنمش عملی ایفا صوڭنده تعیین قیلنمش اجری مالك اولور. بویله صورتلرده ملكك سببی استحقاقدر

ضمان: اولا بیله‌جك ضرری، کله بیله‌جك مسئولیتی تحمل ایتمکدر. شو معنی ایله ضمانك ملك حقنده سببیتی «الغنم بالغرم» سنت صحیحه‌سیله ثابت اولمشدر. بر اوستا بر اشی التزام ایدوب، شاگردندن او اشی کوردرسه، اجرتك بر قدرینه شاگرد عملیله، اوستا ضمانیله مالك اولور.

نقل: ملکك بر آدمدن دیگر بر آدمه انتقالی ــ شو انتقالك انواعی واردر: مالکدن مالکه، عین عین مقابلنده اولور ایسه، بیع اولور. مالکدن مالکه، عین ذمه مقابلنده اولوب ایکی عوض متماثل اولور ایسه، قرض اولور، متخالف اولور ایسه، سلم اولور. اگر معاوضه‌ده عین عین مقابلنده اولمایوب، بلکه ذمه ذمه مقابلنده اولور ایسه، شو تقدیرده هر ایکی ذمه عاقدلرك ذمه‌سی ایسه، اویله معاوضه ــ مقاصه اولور؛ اگر ایکی ذمه‌دن بری اجنبی بر ذمه اولور ایسه، اویله معارضه ــ حواله نامنده اولور. شو بش نوعك هر برنده انتقال ــ بدل مقابلنده ایدی. ــ اگر انتقال بلا بدل اولور ایسه، صدقه اولور الله رضاسی ایچون ویرلمش صورتده، هدیه اولور انسان رضاسی خاطری ایچون ویرلمش صورتده، هبه هم احسان اولور کرم طریقیله ویرلور صورتده.

اگر ایکی طرفك بری منفعت اولور ایسه، منفعتك انتقالی بلا بدل اولور ایسه، وقف اولور؛ بدل ایله اولوب‌ده هم بدل هم منفعت معلوم اولور ایسه، اجاره اولور؛ بدل معلوم لکن منفعت معلوم دگل ایسه، جعاله اولور؛ منفعت معلوم لکن بدل معلوم دگل ایسه، مضاربه اولور.

خلافت: مالکك موتی صوگنده قالمش مالله دیگرلرك نیابتلریدر. اگر مالکك تسمیه‌سیله اولور ایسه، وصیت اولور؛ قانونك تقدیریله اولور ایسه، ارث اولور.

بش سببدن اولکی ایکی‌سی اصل سبب اولوب، صوڭ اوچی اسباب فرعیه‌دن، یعنی ایکی اولکی سببك بریله ثابت اولمش ملك

اوزرینه مترتب اولور سببلردندر. زیرا نقل، خلافت، ضمان، بر سبیله ملك ثابت اولمادقجه، متصور اولامایور.

اولکی ایکی سببك، یعنی استیلا ایله استحقاقك سببلك‌ده اصلیتلرینه کوره، شوراده بونلردن صوڭ سرد قیلنه‌جق بر قدر تفصیلاتی بز او ایکی‌یه حصر ایتدك.

(استیلا.) انسان طوپراقدن خلق قیلنمش فقیر مطلقدر؛ بقاسی ایچون غذا لباس مسکن کبی شیلره ضرورت حکمیله الك شدید صورتده حاجتی وار محتاج مطلقدر؛ ارادە‌سی حرصی بیوك، نفسی وار شیلرك هر برینی طلب ایدر؛ غضبی اباسی‌ده بیوکدر، ضرری ممکن شیلرك هر برینی اوزندن دفع ایدر؛ هیچ بر شی‌ده هیچ بر حقی یوقدر، لکن ضرورت قاهره‌سی حاجت غالبه‌سی حکمیله ــ حاجت اولور شیلری طلب ایتمیه‌ده مجبوردر. نره‌دن آلسون؟ صفت مشروعه ایله معاوضه ممکن دگلدر: الده ویریله‌جك بر بدل یوق، معاوضه ایده بیله‌جك بر مالك یوق. عدالت یولیله حرکت ایدر ایسه، یر یوزنده وار شیلرك هیچ برینی تملك ایده‌میور، زیرا هر شی انسان کبی بر موجود مستقلدر، اوزینك حاجتی بولنده او شیلری استهلاك ایتمك عدالت دگلدر.

فقط، انسان عدالتی بر طرفه براقمش‌ده، اوزینی هلاکدن قورتارمق ایچون، دیگر موجوداتی ــ یر، صو، نبات، حیوان کبی شیلری استهلاك ایتمیه مجبور اولمش، یعنی تغلب، قهر طریقیله یری‌ده یرده وار شیلری‌ده تملك ایتمش. عاقبت، انسانك عقلی او تغلبه او استیلایه «ایکی ضررك اخفیله عمل ایتمك» قاعده‌سنه بناءً حقیت رنکی‌ده ویرمش. بونکله انسانك النده حاجتی، وجداننده راحتی حاصل اولمش. انسان حیاتنده الك اول شو قاعدهٔ «تغلب»دن استفاده ایتمش.

عصر حاضر علماسنك عرفنه تقلید ایدوب، بز استیلا مسئله‌سنده شو تعبیراتی قوللاندق. اگر حقیقتی قرآن کریمك عرفیله افاده ایدر ایسه‌ك، او وقت حقیقت دها کوزل صورتده تجلی ایدر:

یری، یرده وار شیلرك هر بری اللهك ملكیدر. «له ما فی السماوات وما فی الارض» — الله یری یرده وار شیلری ایجاد ایتمش؛ اجل مسماسنه قدر ابقا ایده‌جك. الله مالك مطلقدر؛ یرده، یرده وار شیلرده نصل استرسه، اویله تصرف ایدر. الله اوزینك عنایت الهیه‌سیله انسانی یرده تصرف حقنده اوزینه خلیفه ایتمش: «واذ قال ربك للملائكة انی جاعل فی الارض خلیفة» — الله شو جمله شمسیه‌ده وار همه شیلری نوع انسانه مسخر ایتمش:

«الله الذی خلق السماوات والارض، وانزل من السماء ماء فاخرج به من الثمرات رزقاً لكم. وسخر لكم الفلك لتجری فی البحر بامره. وسخر لكم الانهار. وسخر لكم الشمس والقمر دائبین، وسخر لكم اللیل والنهار. وآتاكم من كل ما سألتموه وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها.»

الله اوزینك رحمت الهیه‌سیله شو یری، یرده وار همه شیلری نوع انسانه امانت طریقیله تملیك ایتمش: «هو الذی خلق لكم ما فی الارض جمیعا» — «وما بكم من نعمة فمن الله.»

الله انسانلره یری هم‌ده «ما فیها»یی تملیك ایتمش، شو تملیك شو انتفاع مقابلنده انسانلره اعمال خیریه‌یی‌ده شرط ایتمش.

شریعت اسلامیه نظرنده انسانلرك یری هم‌ده یرده وار شیلری تملكلری، گویا، ایجاب هم قبول ایله اولمشدر.

ایجاب: یری یرده وار شیلری امانت طریقیله، عدالت هم اصلاح شرطلری مقابلنده انسانلره اللهك تملیكیدر.

قبول: عدالت، اصلاح شرطلرینی التزامله برابر، اوزلرینك انتفاعلری ایچون الله طرفندن احسان قیلنمش شیلری ضرورت حكمیله انسانلرك استیفالریدر. انسان ضرورت حكمیله بر حاجتی استیفا ایدر ایكن، الله طرفندن سبقت ایتمش «ایجابی» قبول ایتمش كبی اولور.

شریعت اسلامیه نظرنده «استیلا» — حقی یوق شیلره انسانك تغلبی دگل، بلكه مالكی طرفندن بذل قیلنمش مباح شیلری انسانك استیفاسیدر. بر یوزنده وار شیلرك هر بری — نوع انسانك هر

بر فردینه مباحدر. بناءً علیه، استیلا یالكز «سبقت»دن عبارت قالور. مباح هر بر فردك استفاده‌سنه مبذولدر، لكن كیم سبقت ایدر ایسه، او مالك اولور. بر آدم بر دفعه سبقت ایدوب، بر مباحی تملك ایدر ایسه، بوندن صوڭ دیگر آدم استیلاسیله او مالی تملك ایده‌مز؛ زیرا غیرك حقی تعلقیله مباحلك‌دن چیقدی. — استیلا — یالكز مباح شیلرده، یعنی غیرك حقیله مشغول دگل شیلرده ملكیتی افاده ایدر. غیرك حقیله مشغول شیلره استیلا تملك دگل، بلكه غصب اولور.

استیلا قاعده‌سی هر ایكی تقدیرده — یعنی شریعت اسلامیه تعلیماتنه كوره‌ده، «علم حقوق» علماسنك رأینه كوره‌ده — نوع انسانك بقاسنه الك اول اساس اولمش قاعده‌در: ابتدائی دورده هر بر انسان یالكز شو قاعده ایله اوز حاجتلرینی تأمین ایدر اولمشدر. استیلا ایله تملك قاعده‌سی نوع انسان ایله برابر طوغمشدر. یالكز نوع انسانك دگل، بلكه نباتك حیوانك حیاتی‌ده فقط استیلا قاعده‌سیله تأمین قیلنه كلمشدر.

یوقاری‌ده بیاندن معلوم اولدی: استیلا یالكز مباح شیلرده، یعنی غیرك حقیله مشغول دگل شیلرده جاریدر. غیرك حقیله مشغول شیلری تملك — یا انتقال یا استحقاق طریقیله اولور. شو مسئله‌یی بر قدر علمی صورتده بیان قصدیله، آراده بر قاعده ذكر ایتمگی مناسب كوردك.

(۱۸۷) شرعی سبب یوق ایكن، اختصاص جائز دگلدر.

شیلردن برینه — ملك طریقیله‌می، دیگر بر طریقله‌می — انسانك اختصاصی ایچون شرعی بر سببك وجودی شرطدر. شرعی سبب بولنمادقچه، انسان هیچ بر شی حقنده اختصاص كسب ایده‌مز. شو قاعده شرعاً هر خصوص‌ده معتبردر. هیئت اجتماعیه‌ده عدالت بونی اقتضا ایدر؛ هیئت اجتماعیه انتظامی‌ده بوڭا توقف ایدر. عملك هر برنده، اوفاق اولسه‌ده بیوك اولسه‌ده اهلیتك معتبرلگی، اهلیت یوق

ایکن بر ولایته تعیینك جائز دکللگی «بلا سبب اختصاص»ك جائز دکللگندن ناشیدر .

بر مالك ملکیت طریقیله بر انسانه اختصاصی ایچون‌ده شرعی بر سببك وجودی شرطدر؛ شرعی بر سبب بولنمادقچه حق ملك هیچ بر انسان ایچون ثابت اولماز. مباح شیلرده سبب ملك استیلا اولابیلور. اما مباح دگل، یعنی غیرك حقیله مشغول شیلرده ملکك سببی یا بدل مقابلنده انتقال، یاخود عمل مقابلنده استحقاق اولور.

«عمل مقابلنده استحقاق» ملك ثبوتی حقنده اڭ عادل اڭ طبیعی اڭ شرعی بر سببدر . اشیای طبیعیه‌دن حاجتلرینی انسانلرك استیفالری خصوصنده اڭ مهم رکن ـ عملدر . بر عملك توسطی بولنمادقجه انسان هیچ بر شیدن استفاده ایده‌میور: کومش، کومر، تیمور کبی معادن بر ایچنده مدفون قالدقجه انسان ایچون بر فائده ویرمز، بر قیمتی حائز اولاماز. یردن قازوب چیقارمق، طوپراق کبی یات شیلردن آیرولامق، انسانك استفاده‌سنه یارار حاله کتورمك ایچون متعدد عملیات اجرا ایتمك، او عملیاتله حاضرلنمش شیلری بر یردن دیگر یره نقل ایتمك کبی حسابی یوق، عمل لازمدر .

عمل ـ طبیعی حالنده فائده‌سی یوق شیلره فائده ویرور، فائده‌سی آز شیلرك فائده‌لرینی زیاده ایدر، استفادیه صالح دگل شیلره صلاحیت ویرور .

عمل ـ انسانلرك حیاتنه غذا لباس مسکن کبی اڭ ضرور شیلری وجوده کتورر، یردن چیقارلمش معدنلره اشکال مطلوبه‌یی ویروب، معدنلری انسانك استفاده‌سنه یارارلق ایدر، بر یرده بولنماز مواد لازمه‌یی دیگر یرلردن او یره ایصال ایدر، شو کون‌ده حاجتدن آرتق شیلری کله‌جك کونلر ایچون حفظ ایدر، بر حاجت ایچون لازم اولاجق شیلری جمع ایدر . بالجمله، عمل هر حاجتی استیفا ده اڭ مهم رکندر .

انسانك احتیاجی بر ماده بر عمله توقف ایدر . سرمایه تعبیر قیلنور ماده انسان ایچون نه قدر لازم ایسه، عمل‌ده او قدر، یا دها زیاده لازمدر .

بوڭا کوره عمل مقابلنده استحقاق ـ اڭ عادل اڭ طبیعی استحقاق اولور . استیلا ـ یالکز بر نوع عمل اولدیغنه کوره مباحك تملوکیتنه سبب اولمش دگلمیدر؟

شریعت اسلامیه اسبابك بریله ثابت اولمش ملکی ـ حق مشروع هم حق مقدس اعتبار ایدوب، مشروع سببك بریله ثابت اولمش ملکی هر جهتدن حریت اساسنه بنا ایتمشدر .

نظر شریعت‌ده ملکك حریتی بر قاچ جهتدن اولور: ١) امان جهتیله: هر بر انسانك ملکی حردر، هیچ بر انسانك ملکنه هیچ بر طریقله طوقنمق جائز دگل‌در . ٢) اکتساب جهتیله: هر بر انسان مشروع طریقلرك هر بریله مال کسب ایده بیلور . وجوه مشروعه‌لرك هیچ بری انسانلرك برینه یا بر صنفنه هیچ بر صورتله تخصیص قیلنماز، هیچ بر انسان وجوه مشروعه‌لرك هیچ برندن منع قیلنماز . ٣) تمتع، تصرف جهتیله: انسان اوزینك ملکنده وار طیباتله تصل فائده‌لنور ایسه، ایدر . ملکنده تصل استرسه، اویله تصرف ایدر . اوز مالیله تمتع‌ده یعنی انتفاع‌ده انسان ایچون بر حد تعیین ایتمك ممکن دگلدر . انسانك اوز مالنده تصرف‌ده محدود دگلدر . استرسه، حبس ایدر؛ استرسه، صرف ایدر . ٤) متعلق جهتیله: یعنی انسان شیلرك رقبه‌لرینی‌ده ـ منفعتلرینی‌ده، منقولاتی‌ده منقول دگل شیلری‌ده مالك اولا بیلور . معدن، نبات، حیوانك مملوکیتی کبی، برك اوزی‌ده انسانك ملکی اولا بیلور . ٥) مقدار جهتیله: شریعت اسلامیه انسانك ملکنه هیچ بر حدودی تعیین ایتمه‌مشدر ، هر بر انسان اوزینك یا بختی یا کسب واجتهادی مساعده‌سیله نهایتی یوق ماللری مالك اولا بیلور . عمومك منفعتی یاخود فقیرلرك حاجتی ایچون شریعت اسلامیه انسانلرك ملکنده خمس، عشر، ربع عشر کبی حقوقلری

تعيين ايتمش ايسه‌ده، هيچ بر انسانڭ ملكنه حد تعيين ايتمه‌مش، ملكڭ شو جهتلردن حريتنه، تقسيمنه، هيچ برْ حد ايله محدود دگلگنه دلالت ايدر آيت كريمه‌لر قرآن كريم‌ده محصور دگل قدر متعدددر.

ملكڭ قدسيتی حريتی مدنيت عالمنده ترقياتڭ اڭ بيوك سببلرندن ايدی. دور ابتدائيدن آلوبَ صوڭ عصرلره قدر همه انسانيت طرفندن حق ملك بر حق مقدس صفتيله قبول قيلنه كلمشدر، شرائع سماويه بالاجماع حق ملكی اڭ محترم حقوقدن صايمشدر. زيرا ملك انسانڭ عملنه اجتهادينه مترتب اولور اڭ طبيعی بر ثمره‌در. انسانی عمله اجتهاده سوق ايدن شی عملنه مترتب اولور ثمره‌لرڭ بالكز اوزينه اختصاصی‌در. مترتب اولاجق ثمره‌لر انسانڭ بالكز اوزينه مختص اولماياجق ايسه، او وقت هيچ بر انسان نشاطله عمل ايتمز، حيات انسانيه‌ده عطالت ـ عموميت كسب ايدر، مقتصد عاملڭ حياتندن نصيبی ـ مسرفڭ يا تنبلڭ نصيبی كبی اولوب هيئت اجتماعيه‌ده بيوك عدالتسزلك دوام ايدر. عدالت اقتضاسيله سبب مشروع، يعنی عمل، يوق ايكن اختصاص بولنماملق، هم‌ده نتيجه‌سيله عمل متناسب اولمق لازم ايدی. بر انسانڭ عملی نه قدر ايسه، نتيجه‌سی‌ده او قدر اولمق ضروردر. بر تنبل ايله بر مجتهدی حظوظ ملكيه‌ده متساوی ايتمك عدالت دگلدر. انسانڭ جتهادينه، اجتهادينڭ‌ده ثمرلگنه حدود تعيين قيلمق ممكن دگل ايسه، اجتهادڭ ثمره‌لرينده يعنی ملكڭ اتساعنده حدود تعيين ايتمك ممكن اولماز.

جامع بخاری‌ده ام المؤمنين سيده عائشه حضرتلری واسطه‌سيله روايت قيلنمش «الاجر علی قدر النصب» سنت مرفوعه‌سی ـ هر عملڭ اوز ثمره‌لريله تناسبنه ارشاد ايدر. «والله يرزق من يشاء بغير حساب» كبی آيت كريمه‌لر ـ ملكڭ محدود دگللگنه قطعی صورتده دلالت ايدر.

مقداری، متعلقی جهتيله محدود دگل حق ملكڭ مشروعيتی حيات انسانيه‌ده اڭ برنجی مصلحت ضروريه ايسه‌ده، هيئت اجتماعيه اوْيله ضروری مصلحتی‌ده عدالت اساسنده اقامت ايده‌مه‌مش: ملكڭ

مشروعيتی عالم انسانيتی غايت فاحش صورتده متفاوت ايكی طبقه‌يه تقسيم ايتمشدر ـ يعنی ثروت عموميه‌يی اوزلرينڭ خزينه‌لرنده حفظ ايدر، طيبات حياتی بالكز اوزلرينه حصر ايدر اغنيا طبقه‌سيله، همه عمرلرينی حسابی يوق زحمتلر ايچنده صرف ايدر، همه راحتلرينی غنيلرڭ شهوتلری يولنده قربان ايدر عمله طبقه‌سنه آيورمشدر. آجلق، ضرورت اجباريله عمله طبقه‌سی ـ عددی غايت از اغنيا طبقه‌سی النده اسير مطلق اولوب قالمشدر؛ اموال دنياويه‌يی اللرنده احتكار ايتمش اقليت النده انسانلرڭ اكثريت قسمی مؤبد صورتده جهنم عذابيله معذب اولوب، حق ملكڭ مشروعيتی انسانلر آراسندن رأفتڭ رحمتڭ تماماً ارتفاعنه بيوك سبب اولمشدر؛ مدنيتڭ احوال حاضره‌سی اڭ قاتی كوڭللری‌ده آغلاتور قدر دهشتلی درجه‌لره كلمشدر.

ملكڭ مشروعيتنه مترتب اولور او قدر دهشتلی نتيجه‌لری كورمش اهل افكار، هيئت اجتماعيه‌ده احوال اجتماعيه‌يی اصلاح ايتمك آرزوسيله، او مفاسدی دفع ايده بيلور چاره‌لری آرامق يولنده بيوك فكرلرينی اوزون زمانلرده صرف ايتديلر.

اهل علمڭ بعضلری، باشقه بر چاره بولامايوب، مشروعيت ملكی انكار ايدر اولديلار؛ ملك، او اهل علمڭ فكرينه كوره، غير مشروع بر تغلبدر؛ تحملدن حسابدن طيش مفسده‌لری ضررلری ايجابنه كوره الغاسی البته لازمدر؛ طبيعتدن انسانلرڭ استفاده‌سی بالكز عمله‌لرڭ عمليله اولديغنه كوره، بر معادن كبی اشيای طبيعيه‌يی عمله النه مجاناً ويرمك ضروردر؛ او شيلری عددی قليل اغنيا النده حبس ايدوب، ثروتڭ حصولنه سبب اولان عمله‌يی اسير مؤبد صورتنده هر بر نصيبدن محروم ايتمك اڭ بيوك ظلمدر. ـ صوڭ عصرلرده هر طرفی استيلا ايتمش سياسی اجتماعی اختلال شو مذهبڭ تاثيريله تورمشدر.

شبهه يوق، يالكز عمله مسئله‌سی دگل، بلكه عموماً فقرا مسئله‌سی‌ده هيئت اجتماعيه‌ده غايت مهم مسئله‌در. او مسئله‌لری عدالت اقتضاسنجه، ممكن اولور ايسه، حل ايتمك انسانيتڭ بيوك

بورجیدر. لکن اویله مسئله‌لری حل ایتمك خیالیله ملك كبى الك ضروری بر حق مشروعی انکار لازم اولماسه کرك. بلکه عمله‌لرك حاللرینی گوزل صورتده اصلاح ایدر «قانون عمل» ترتیب قیلنوب، عدالت اساسنده او قانون تماميله اجرا قیلنور ایسه، البته، ممکن اولور قدر اصلاح حاصل اولسه کرك.

همه انسانلرك نصیبلرینی بر درجه‌ده ایتمك ـ امکان دائره‌سنده دگلدر. قرآن کریم‌ده بونی تأیید ایدر:

«اهم یقسمون رحمة ربك. نحن قسمنا بینهم معیشتهم فی الحیاة الدنیا ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات لیتخذ بعضهم بعضا سخریا.»

یعنی: عالم طبیعت‌ده مساوات مطلقه ممکن دگلدر، حکمت الهیه اقتضاسیله انسانلرك درجه‌لری متفاوتدر، هیئت اجتماعیه‌ده حکمی الك نافذ قانون ـ قانون احتیاجدر. «لیتخذ بعضهم بعضا سخریا» جمله‌سنك معناسی شودر.

همه انسانلرك دنیادن نصیبلری بر درجه‌ده اولسه ایدی هیئت اجتماعیه‌ده انتظامك دوامی ممکن اولماز ایدی. درجه‌لرك تفاوتی هم طبیعی هم ضروریدر. دنیاده هر خصوص‌ده ایکی متقابل طرف البته دائما بوله‌جقدر: عمل خصوصنده الك قوتلی همده الك ضعیف طرف؛ سعی خصوصنده الك مجتهد همده الك تنبل طرف؛ عقل خصوصنده الك کامل همده الك غبی طرف؛ علم خصوصنده الك عالم همده الك جاهل طرف بوله‌جقدر؛ هر خصوص‌ده ایکی متقابل طرفك آرالری-بری برینه نسبتله متفاوت درجه‌لرله طولو قالاجقدر. درجه‌لری طبعاً متفاوت انسانلرك حظوظ دنیویه‌دن نصیبلرینی قانون حکمیله متساوی ایتمك ـ عدالت دگل، بلکه ظلم اولاجقدر.

بوکا کوره انسانلرك حظوظ دنیویه‌ده مساوات عمومیه‌لری هم ممکن هم مطلوب دگلدر. ممکن دگلدر، زیرا قانون طبیعته مخالفدر، حکم طبیعت‌ده مساوات مطلقه ممتنعدر. مطلوب دگلدر، زیرا بر مجتهدله بر تنبلی - یاخود بر حکیمله بر جاهلی حظوظ دنیاویه‌ده متساوی ایتمك

خلاف عدالتدر. اویله قیلنه‌جق ایسه، عالم انسانیت‌ده انتظام بر ساعت دوام ایده‌مز.

طبیعتك مساعده‌سیله ممکن، عدالتك اقتضاسیله مطلوب اولان نظام ـ عاملك نفقه‌سنه، ضروری حاجتلرینه کوره اجرتی تقدیر ایتمك؛ ثروتك حصولنده، اشیای طبیعیه‌دن انسانلرك استفاده‌سنده الك مهم رکن اولان عملك ثروتدن پاینه تجاوز تعدی ایتمه‌مك؛ اشك آغرلغنه آسانلغینه کوره اش ساعتلرینی تحدید قیلوب، انسانك وجودینه یا صحتنه ضرر ویره بیلور شیلردن عمله‌یی حمایه ایدر چاره‌لری حاضرله‌مك. شو اوچدن هر بری قانون حکمیله، حکومت قوتیله اجرا قیلنه‌بیلور شیلردندر.

بونك اوزرینه بر قدر امعان‌له ملاحظه قیلنور ایسه ظاهر اولور: عمله‌لرك عمللری برکمسیله حاصل اولور ثروت ـ انسانلرك ضروریاتنه دگل، بلکه ثروتك اکثری بر صنف انسانلرك رفاهیتنه، مسرفلرك شهوتلرینه مدنیت جهتندن فائده‌سی اهمیتی یوق عادتلر یولنده صرف قیلنور. فائده‌سی یوق اویله مصارفك کثرتی حسبیله، بلادك معموریتی، علوم وصنائعك انتشاری کبی الك ضرور مصارف ـ یا تماميله اهمال قیلنور، یاخود اویله ضرور مصرفلرك هر برینه بیوك خلل طاری اولور. شویله حاللرك تأثیریله هیئت اجتماعیه‌ده، علی الخصوص اکثریتی تشکیل ایدن آشاغی طبقه‌ده طارلق شدت همان دوام ایدوب، بوکا تبعاً هر نوع فتنه‌لر عالمی استیلا ایدر.

هیئت اجتماعیه‌ده شو جهتدن ناشی اولور فتنه‌لری مفسده‌لری دفع ایتمك، ممکن اولور ایسه، یالکز ادبی چاره‌لرك تأثیریله ممکن اولور: انسانلرده قناعت، شفقت، عدالت، عزت کبی فضائل غالب اولسه ایدی، او تقدیرده هیئت اجتماعیه شو کون‌ده وار دهشتلی شدتلری کورمز ایدی؛ نعیم دنیا انسانلرك طبقه عالیه‌سنه محصور قالوب، دنیا مشقتلری یالکز فقرا آرقاسنه یوکلنمز ایدی. بر یوزی،

شو عصرڭ تعبیری کبی، میدان مبارزه اولمایوب؛ بلکه سلام دائمی، معاونت عمومیه میدانی اولور ایدی.

بوڭا کوره شرائع سماویه‌لرڭ هر بری انسانلری قناعت، شفقت، عدالت کبی فضائل روحیله تربیه ایتمیه الڭ زیاده اهتمام ایتدیلر. رفاهیتڭ افراط درجه‌لرندن انسانلری تنفیر ایدر ایدیلر. زیرا انسانڭ حدوددن طیش رفاهیتی دیگر انسانلرڭ کوچلری زحمتلری حسابنه اولور. شرائع سماویه تعلیماتنه کوره، هیئت اجتماعیه شفقت هم تعاون اساسلرینه بنا قیلنمق تیوشدر. «حیات‌ده مبارزه اصولی» اول‌ده معلوم دگل ایدی. شو کونگی مدنیت نظامیله برابر طوغدی‌ده، انسانلری ــ رفاهیت‌ده عمر ایدر اغنیا طبقه‌سیله، راحت یوزی کورمز عمله طبقه‌سنه تقسیم ایتدی.

شریعت اسلامیه ملكڭ جهت اخلاقیه‌سنه عائد نقطه‌ده شرائع سماویه‌لرڭ هر برینه موافقت ایدب، حق ملکی انسانلرڭ ترقیاتنه، اقتصادینه، تعاونلرینه مناسب اساسلر اوزرینه تأسیس ایتدی:

حق ملکی ــ حق محترم حق مقدس ایتدی. انسانڭ اوز مساعی‌سیله حاصل اولور ملك بالکز اوزینه مختص اولور. ملکی کسب ایدر ایکن، همده او ملکدن استفاده ایدر ایکن، هر انسان امان کوله‌گه‌سنده استراحت ایدر؛ اغتصاب، یا احتیال یا احتجاج طریقیله ملكڭ زوالندن قورقماز.

حق ملکی ــ حدودڭ هیچ بریله تحدید قیلمادی. زیرا ملكڭ محدود دگللگی هیئت اجتماعیه‌ده برفاچ جهتدن ضروردر. ١) انسانلرڭ اجتهادلرینه میدان براقمق ایچون، چونکه عملڭ ثمره‌لرینه بر حد تعیین قیلمق عملڭ اوزینه بر حد تعیین ایتمك کبی‌در. ملكڭ محدودلگی انسانلرڭ عمل‌ده نشاطلرینه بیوك بر مانع اولور ایدی. ٢) الڭ بیوك اشلرڭ اقامت وانشاسنه لازم اولاجق بیوك سرمایه‌لری حاضرلمیه امکان براقمق ایچون، زیرا بیوك اشلرڭ اداره‌سیچون بیوك سرمایه‌لرڭ بر الده وجودی ضروردر.

شرع اسلامی حق ملکی تحدید ایتمه‌مش ایسه‌ده، بیوك خزینه‌لری انسانلرڭ النه بالکز امانت اولمق صفتیله تسلیم ایتمشدر. فائده‌سی یوق مصرفلرده مالی اسراف ایتمه‌مك، مدینه‌ده یا دولت‌ده بر محتاج بولنور ایکن، انسان اوز ماللرینی بالکز اوزینڭ رفاهیتلرینه حصر ایتمه‌مك ــ قانون حکمیله انسانلره واجب دگل ایسه‌ده، ایمان هم وجدان اقتضاسیله واجبدر. اسرافڭ همده «کنز»ڭ حرمتی بوڭا کوره‌در.

شریعت اسلامیه حق ملکی ــ تعاون اساسنه بنا ایتمشدر. حاجت اصلیه دائره‌سنه داخل شیلری انسانڭ بالکز اوزینه ترك ایتمش ایسه‌ده، حاجت اصلیه‌دن فضله شیلرده هیئت اجتماعیه ایچون‌ده بر حصه تعیین ایتمشدر: یرڭ حاصلاتندن عشر، تجارت حاصلاتندن ربع عشر کبی حصه‌لری عمومی حاجت یوللرینه صرف قیلنمق‌ایچون افراز ایتمشدر. شرعاً افراز قیلنمش حصه ــ اگر بتمامها ادا قیلنه‌جق اولور ایسه، او وقت مجتمع انسانی‌ده تسویه قیلنمامش حاجت هیچ قالماز ایدی. یرڭ محصولاتندن یوزده اون، تجارت حاصلاتندن‌ایکی یوزده بش ــ هیئت اجتماعیه‌ده هر بر حاجتی تسویه ایده بیلور قدر بیوك بر مبلغدر.

مقصد: هیئت‌اجتماعیه‌ده فقیرلرڭ علی‌الخصوص عمله‌لرڭ حاللرینی اصلاح ایچون ــ طبیعی اولان حق ملکی الغا ایتمك لازم دگل، بلکه حقوق ملکیه‌یی عدالت اساسنده اقامت ایتمك کفایه‌در.

ملك، یوقاری‌ده یازمش ایدك، دیگرلرڭ انتفاع‌ده تصرف‌ده حقلرینی قطع ایدر حیثیت‌چه بر مالكڭ بر انسانه یاخود بر جماعته اختصاصیدر. شو اختصاص سببیله مالك او مالكڭ رقبه‌سیله منفعتلریله انتفاعدن، همده رقبه‌سنده منفعتلرنڭ هر نوع تصرفدن متمکن اولور: استرسه او مالی حبس ایدر، استرسه استهلاك ایدر، استرسه دیگرلره تملیك ایدر

(١٨٨) ملك ــ رقبه‌لرده منفعتلرده متعلق اولور.

یر، بر یوزنك وار معدن نبات حیوان کبی شیلرك عینلرینه‌ده، او شیلردن حاصل اولور منفعتلره‌ده ملك متعلق اولور. شرع شریفك قانونی شودر.

فقیهلرك بعضلری «ملك ــ رقبه‌لره متعلق اولماز. رقاب بالکز بر اللهك ملکیدر.» دیمشلر. انسانلرك ملکی، شو مذهبه کوره، بالکز منفعتلره متعلق اولور. زیرا حق ملك انسانلرك بالکز حاجتلری ایچون مشروع ایدی. انسانلرك حاجتی شیلرك منفعتلریله استیفا قیلنور، رقابك مملوکیتنه ضرورت قالمایور.

شبهه یوق، عالم وجودده وار شیلرك هر بری ــ اوقاعی بیوکی ــ اللهك ملکیدر. شو مسئله‌ده او جهتدن اختلاف بولنمق ممکن دگلدر. لکن رقاب اشیاده انسان هر نوع تصرف ایده‌بیلور، یا اتلاف ایدر، یاخود ممکن طریقلرك هر بریله تغییر ایدر: انسان ــ ییمك ایچون حیوانی ذبح ایده بیلور، حاجت ساعتلرنده طعامی شرابی استهلاك ایده بیلور، فائده‌سی یوق یاخود ضرری وار شیلری اتلاف ایده بیلور. شو تصرفلرك هر بری شرعاً جائزدر. رقاب اشیاده بویله تصرفلرك جوازی رقبه‌لرك مملوکیتنه بر شاهد قطعیدر. رقبه‌لرك ــ خالقنه مملوکیتی بوڭا منافی دگلدر. منفعتلرده رقبه‌لر کبی بالکز بر اللهك ملکیدر. هر موجودك حقیقی مالکی الله ــ یرك همده یرده وار شیلرك رقبه‌لرینی‌ده منفعتلرینی‌ده نوع انسانه تملیك ایتمشدر.

بر کبی، استغلال یعنی حاجت اولور شیلری ثروتلری استحصال ایچون خلق قیلنمش شیلر؛ بعض مذهبلرك رأینه کوره، افرادك ملکی اولماز. اویله شیلر، او مذهبك رأینه کوره، ــ ثروتی تحصیل ایچون اوز اجتهادینی صرف ایدر انسانلر النه بلا بدل تسلیم قیلنمق لازمدر.

انسان ــ سکناسی ایچون لازم اولور برلوی خانه‌لری، حاجتنده استعمال قیلنور کیوم طعام، لباس، جهاز، آت، آرابا کبی شیلری، عمومی صورتده تعبیر ایدر ایسه‌ك، انسانلرك حاجتی بولنده استهلاك یا استعمال قیلنمق ایچون تحصیل قیلنمش شیلری مالك اولور.

لکن انسانلرك حاجتلرینی استحصال ایچون خلق قیلنمش یر ــ هیچ بر انسانه ملك اولماز. یر ــ استهلاك ایچون خلق قیلنمامش، بلکه نوع انسانك عمومنه لازم اولور شیلری حفظ ایدر بر خزینه عمومیه صفتیله عمومك فائده‌سی ایچون خلق قیلنمشدر. یر ــ قوه انباتیه‌سیله عموم انسانلری تربیه ایدر، معادنیله انسانلرك همه حاجتلرینی هم حفظ هم ایصال ایدر: انسانلرك طعاملری شرابلری لباسلری، بقالرنه لازم اولور بوڭا باشقه حاجتلری همه‌سی یردن تحصیل قیلنور. یر ــ انسانلرك هر فردینه ملك اولابیلور بر مال یا ثروت دگل، بلکه اویله ثروتلرك منبعیدر، خزینه‌سیدر. حاجت یولنده استهلاك یا استعمال قیلنور شیلری انسانلرك هر فردینه تملیك جائز ایسه‌ده، او شیلرك مؤبد خزینه‌سی اولمق صفتیله خلق قیلنمش یری، بلکه عموماً، استحصال ثروتده واسطه اولور شیلری تملیك جائز دگلدر. سیاسی اقتصادی بیوك انقلاباتك رهبرلری اشتراکیونك مذهبی شودر.

یوقاری‌ده بیان ایتدك: شریعت اسلامیه نظرنده ملك متعلقی جهتیله محدود دگلدر: یرك اوزی، یرده وار شیلرك هر بری ــ رقبه‌سی‌ده منفعتلری‌ده انسانلره ملك اولابیلور. یر کبی شیلرك مملوکیتنه مترتب اولابیلور مفسده‌لری شریعت اسلامیه، اشتراکیون کبی ملکی انکار یا ابطال ایتمکله دگل، بلکه باشقه چاره‌لر ایله تدارك ایتمش. زیرا هیئت اجتماعیه‌ده حق ملکك مصلحتلری، اولابیلور مفسده‌لره نسبتله، دها بیوکدر. قانون ملك ــ عدالت اساسنه اقامت قیلنور ایسه، مفسده یوللری‌ده باغلانمش اولور.

(١٨٩) یر ــ بر ادمك یاخود جماعتك ملکی اولابیلور.

یرك رقبه‌سنه ملکك تعلقی مسئله‌سی ــ قرآن کریمك متعدد

آیتلریله ثابتدر. بوڭا کورەدە شو مسئله امت اسلامیه طرفندن بالاجماع قبول قیلنمشدر.

یر بر آدمك ملکی اولا بیلور. بوڭا دلالت ایدر آیت کریمه‌لر:

«ایود احدکم ان تکون له جنة من نخیل واعناب تجری من تحتها الانهار. له فیها من کل الثمرات.» (البقره — ٢٦٦)

«واضرب لهم مثلاً رجلین، جعلنا لاحدهما جنتین من اعناب وحففنهما بنخل وجعلنا بینهما زرعا. کلتا الجنتین آتت اکلها ولم تظلم منه شیا. وفجرنا خلالهما نهراً. وکان له ثمر فقال لصاحبه وهو یحاوره انا اکثر منك مالاً.» (الکهف — ٣١)

شو ایکی آیت کریمه مثل طریقنده وارد اولوب، یرقطعه یرلك بر آدمه مملوك اولابیله‌جکنه دلالت ایدر. زیرا اولکی آیت کریمه‌ده، ییمشلرك همه نوعلرینی شامل اولوب اطرافنده نهرلر آقار، جنتك مملوکیتی ذکر قیلنمشدر. اویله بر جنتك مملوکیتی، یر مملوك دگل ایکن، ممکن دگلدر. بالضروره بر قطعه یرلك مملوکیتی جوازینه شو آیت کریمه دلالت ایدر. ایکنجی آیت کریمه‌ده.. آرالرنده ایگون یرلری، آقار صولاری وار، همده ییمشلرك همه نوعلرینی ویرور — ایکی جنتك بر آدمه مملوك اولابیله‌جگی ذکر قیلنمشدر. آیت کریمه اخیرنده «انا اکثر منك مالا» جمله‌سنده «مال» کلمه‌سیله یرلك مملوکیتی تصریح‌ده قیلنمشدر.

شو معنایی افاده ایدر آیتلر قرآن کریم‌ده محصور دگلدر.

یر — بر جماعتك ملکی‌ده اولا بیلور. بوڭا دلالت ایدر آیت کریمه‌لر:

«واعلموا ان ما غنمتم من شیء فان لله خمسه وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل.» (الانفال — ٤١)

بر خمس شو آیت کریمه‌ده مذکور صنفلره تعیین قیلنمش؛ ضرورت بیان حکمیله، دورت خمس غانملرك اولوب قالور. تقسیمدن قبل یر — جماعتك ملکی اولور.

«واذکروا اذ جعلکم خلفاء من بعد عاد وبواکم فی الارض تتخذون من سهولها قصوراً وتنحتون من الجبال بیوتا. فاذکروا آلاء الله.» (الاعراف — ٧٤)

شو آیت کریمه، بر قومك انقراضی صوڭنده یرلك دیگر قوملره ملك اولمق طریقیله انتقالنه دلالت ایدر: عاد قومی صوڭنده ثمود قومی یرده کیف مایشا تصرف ایتمش؛ شو تصرف «فاذکروا آلاء الله» قرینه‌سیله ملك طریقیله اولمش. زیرا همه تصرفاتی مباح ایدر قدر انعام — تملیك بولنمادقچه متصور دگلدر،

«کم ترکوا من جنات وعیون. وزروع ومقام کریم. ونعمة کانوا فیها فاکهین. کذلك واورثناها قوما آخرین.» (الدخان — ٢٥)

ترك — شو آیت کریمه‌ده انسانلرك اوزلرینه اسناد قیلنمش. بر قوم حسن اختیارلریله، یرلرینی او یرلرده وار صولاری جنتلری ایگونلری ترك ایتدکدن صوڭ، دیگر بر قوم او یرلره استیلا ایدر ایسه مالك اولور. زیرا عرف قرآن‌ده «ایراث» تملیکدر.

«فاخرجناهم من جنات وعیون. وکنوز ومقام کریم. کذلك واورثناها بنی اسرائیل.» (الشعرا — ٥٧)

شو آیت کریمه‌ده شارع — اخراجی اوزینه اسناد ایتمش. شارع حکیمك هر بر فعلی، شبهه یوق، حکمت اقتضاسیله عدالته البته موافق اولور. بناءً علیه، شو آیت کریمه افاده‌سنه کوره، بر قوم عدالت حکمنه موافق صورتده یرلرندن اخراج قیلنور ایسه، استیلا ایده‌جك قوم، خلف اولمق صفتیله، او یرلری مالك اولور.

«والارض وضعها للانام. فیها فاکهة والنخل ذات الاکمام. والحب ذوالعصف والریحان.» (سورة الرحمن — ١٠)

شو آیت کریمه یرلك مملوکیتنه دلالت ایدر. زیرا اشیای طبیعیه لام اختصاص عبارەسیله انسانلره اضافه قیلنور ایسه، قرآن کریمك عرفنه کوره، مملوکیت مستفاد اولور. بوڭا «اولم یروا انا خلقنا لهم مما عملت ایدینا انعاما فهم لها مالکون» آیت کریمه‌سی شاهد اولا بیلور:

« خلقنا لهم » جملهٔ الهیه‌سندن مستفاد « اختصاص » اوزرینه ـ «فهم لها مالکون» جمله‌سیله ملك تفریع قیلنمشدر. شو آیت کریمه دلالتیله حیوانات انسانلره نصل مملوك اولور ایسه، «والارض وضعها للانام» آیت کریمه‌سی دلالتیله یرده اویله مملوك اولور. «فبای آلاء ربکما تکذبان» آیت کریمه‌سندن مستفاد «انعام»-تعبیری‌ده بونی تأیید ایدر. زیرا تملیك یوق ایکن «انعام» تمام دگلدر.

هر حالده یرك رقبه‌سنه ملکك تعلقی مسئله‌سی شریعت اسلامیه‌ده قطعی ضروری بر مسئله‌در. محصور دگل آیات قرآنیه‌دن ماعدا، سنت متواتره ایله‌ده بلا شبهه ثابت اولمشدر: ابتدای اسلامیتدن شو کونه قدر یر حقنده بیع، اجاره، هبه، وقف کبی تصرفات بلا خلاف اجرا قیلنه کلمشدر. یرك اوزی مملوك اولماسه ایدی، او تصرفلرك هیچ بری جائز اولماز ایدی. سنت قطعیه ایله جائز اولاکلمش تصرفلر یرك مملوکیتنه قطعی هم ضروری صورتده البته دلالت ایدرلر.

شو بیانله قاعده‌مز اثبات قیلنمش اولسه کرك. یعنی: «یر بر جماعتك یا خود بر آدمك ملکی اولا بیلور.» قاعده‌سی شریعت اسلامیه نظرنده ضروری بر مسئله‌در. بز شو مسئله‌یی، جزئی مسئله ایسه‌ده، قاعده تسمیه ایتدك. قضیه کلیه معناسیله دگل، بلکه حیات انسانیه‌ده الڭ مهم اساس اولمق معناسیله. حق ملك قاعده‌در، یعنی هیئت اجتماعیه حق ملك اساسنه بنا قیلنمشدر. قاعده تعبیرنده الڭ مهم رکن کلیت دگل، بلکه اساسیت‌در.

ملك ارضك مشروعیتی اثبات قیلندقدن صوڭ «یر ـ نه ایله مملوك اولور؟» سؤالنه جواب اولاجق قاعده‌یی بیان مناسب اولسه کرك.

(١٩٠) یر ـ احیا ایله مملوك اولور.

یرك ـ انتقال طریقیله، یعنی بیع، هبه، یا ارث طریقیله مملوکیتی، شریعت اسلامیه نظرنده، هر بر اشتباهدن عاری بر حقیقتدر. وجه

مشروع ایله بر یری اشترا ایدن بر آدم یا بر جماعت او یری رقبه‌سیله البته مالك اولور. لکن انتقال هر حالده اسباب فرعیه‌دندر، اسباب اصلیه‌دن بریله ملك ثابت اولماینجه انتقال البته مشروع اولماز. یرك مملوکیتی حقنده سببلرك منتهاسی، یوقاری‌ده تفصیلاتیله بیان قیلنمش، استیلادر. یرك بر قطعه‌سنه «استیلا» لسان شریعتده «احیا» تسمیه قیلنور.

احیا: بر یری مقصود حاجتلرك بربنه صالح اولور حاله کتورمك‌در. حاجت هم غرض اختلافیله احیا مختلف اولور. «مثلا: حیوان صاقلامق ایچون بر یری احیا ـ او یرك اطرافنه بر احاطه بنا ایتمکله تمام اولور. لکن سکنا ایچون احیا یالکز احاطه ایله تمام اولمایوب، بلکه انسانه مسکن اولابیله‌جك بر بنا ایله حاصل اولور. زراعت ایچون احیا ـ او یری آرولامق، صاپان سورمك، یاغمور ایله اش تمام اولماز اقلیمده صو حاضرله‌مك کبی شیلرله تمام اولور.

بر یری احیاده انسان طرفندن بر قدر عمل بولنمق لازمدر. اگرده مطلوب اولان حاجتی استیفا ایتمك انسانك عملنه توقف ایتمز ایسه، او یردن او حاجتی استیفا ایتمك احیا اولماز. مرعالرده حیوانلری اوتلاتمق، نهرلردن صو آلمق ـ استیلا حکمنده دگلدر. زیرا مرعالرده وار نبات، نهرلرده آقار صو طبیعت طرفندن همه انسانلرك استفاده‌سنه حاضرلنمشدر. اویله شیلردن استفاده هیچ بر انسانك هیچ بر عملنه توقف ایتمه‌یور. هیچ بر عمل سبقت ایتمه‌مش ایکن او شیلره اختصاص دعوی ایتمك البته عدالتك حکمنده : القدر.

احیا ـ یالکز «ارض موات»ده سبب ملك اولور. موات دیمك ـ بوجه من الوجوه حق غیر سبقت ایتمه‌مش دیمکدر. اگرده بر یرده ملك محترم سبقت ایتمش ایسه، یا خود آثارك دلالتیله سبقتی محتمل اولور ایسه، اویله یر احیا سببیله مملوك اولماز.

احیانك سببلگی حقنده شارع علیه‌الصلاة والسلام حضرتلرندن احادیث ثابته روایت قیلنمشدر:

«عن عروة عن عائشة ان النبی قال: من عمر ارضا لیست لاحد فهو احق بها. قال عروة وقضی به عمر فی خلافته.» البخاری.

یعنی: بر انسان، غیرلرك حقیله مشغول دگل یری تعمیر ایدر ایسه، مالك اولور. خلیفه عمر حضرتلری‌ده شویله حکم ایدر ایدی، صحابه‌لردن مخالفت ایدن بولنمادی.

«عن سعید بن زید ان النبی قال: من احیا ارضا میتة فهی له. ولیس لعرق ظالم حق.» احمد، ابو داود، الترمذی، النسائی.

یعنی: مواتی احیا ایدن مالك اولور. احیا صوڭنده دیگر بر آدم او یره هجوم ایده‌جك اولور ایسه، غیرلرك حقنه ظلم ایتمك جهتیله، منع قیلنور. «ولیس لعرق ظالم حق»ـڭ معناسی شودر.

«عن سمرة بن جندب وعن جابر بن عبدالله ان النبی قال: من احاط حائطا علی ارض فهی له.» ابو داود واحمد.

یعنی: غیرلرك حقیله مشغول دگل یرده بر آدم احاطه بنا ایدر ایسه، او یری مالك اولور.

شو احادیث ثابته دلالتنه کوره، احیا سببلگی ایچون ــ یرلرك حق غیرله مشغول دگللگی شرطدر. یرلرك ــ احیا ایدن آدمه موبد صورتده مملوکیتی ثابتدر. «احیا» هم «میته» تعبیرلری ــ احیا ایدن آدم طرفندن بر عملك سبقت ایده‌جگنه ارشاد در.

احیا سببیله ملك اولمش یرك حریمی‌ده ملك اولور. حریم: یردن انتفاعك کمالی ایچون لازم اولاجق طرفلر. حریم ــ حاجت اقتضاسیله تقدیر قیلنور. بر آدم ارض مواتده قویی چیقارسه، او قویی‌دن آسانلقله استفاده ایچون نه قدر یر لازم اولاجق ایسه، او قدر یر احیا ایدن آدمك ملکی اولور. ارض مواتده خانه بنا ایدن آدمك سکناسی ایچون، عادتده نه قدر یر لازم اولور ایسه، او قدر یری مالك اولور. بر قدر جماعت ارض مواتده بر قریه انشا ایدرلر ایسه، حیوانلری ایچون لازم اولاجق مرعالر زراعتلری ایچون لازم اولور ایگونلك یرلر، اموات ایچون لازم اولاجق قبرستان

تنزهلری بلکه عموماً همه عادی حاجتلری ایچون لازم اولور یرلر، قریه یرینه تبعاً او جماعتك ملکی اولور.

شرع اسلامی نظرنده انسانلرك یری تملکلری ابتدای امرده استیلا ــ احیا اصولیله‌در. بر مملکتك یری او مملکتك قومنه استیلا ــ احیا اصولیله ملك حساب قیلنور. بر یرده معیشت ایدر قوم ــ او یرلرك مالکی اولور؛ دیگر قوم او یره هجوم ایده‌مز.

بر دولت یاخود او دولتك حکومتی حدودك منتهاسنه قدر مملکتك همه یرنده سیاسی هم اداری جهتلرده تصرف ایده بیلور ایسه‌ده، یرلرك مالیتنه مالك اولمق صفتیله یرلرك هیچ بر قطعه‌سنده تصرف ایده‌مز. حکومتك رئیسی امام حضرتلری‌ده ــ اوزینه مخصوص قیلمق ایچون هیچ بر یری افراز ایده‌مز. لکن عموم دولتك مصلحتی ملاحظه‌سیله بر یری بر مصلحت عمومیه ایچون افراز ایده بیلور؛ احیا ایده‌جك آدمه یا امام یا حکومت بر یری تملیك ایده بیلور؛ لکن او تملیك بدلنده احیا ایده‌جك آدمدن بر قدر عوض آلمق جائز اولماز. زیرا تعیین قیلنمش بر امامك یا حکومتك ملکی دگلدر.

حکومت ــ یرده، مالك اولمق صفتیله دگل، بلکه مدیر اولمق صفتیله تصرف ایدر. عمومك مصلحتنه موافق اولمق شرطیله حکومتك تصرفاتی نافذ اولابیلور. بو جهة من الوجوه عموم جماعته تضییق اولاجق تصرفات شرعاً نافذ اولماز. بوڭا کوره معادن ظاهره‌یی انسانلرك برینه یا بر صنفنه تملیك ایده‌جك ایسه، حکومتك بویله تصرفی نظر شریعت‌ده مقبول اولماز.

معادن ظاهره: یر یوزنده بنفسه بولنور، انسانك عملنه محتاج اولماز معادن. صو، طاش، طوز، جبس، نفط کبی شیلر. بونلار طبیعت طرفندن انسانك استفاده‌سنه مجاناً بذل قیلنمشدر. بویله شیلره هیچ بر انسان هیچ بر صورتله اختصاص کسب ایده‌مز: احیا قاعده‌سیله‌ده او شیلر انسانلرك برینه مملوك اولماز؛ امام یا حکومت او شیلری اقطاع طریقیله انسانلرك برینه تملیك یا تخصیص ایده‌مز.

همه انسانلر او شيلردن استفاده حقنده بلاتفاوت شريكدر. هر بر انسان او شيلردن بلا بدل استفاده ايدر.

معادن باطنه: انسانك عملنه توقف ايدر معدنلر. تيمور، جيز، كومش، آلتون كبى. بويله شيلر طبيعت طرفندن مجاناً بذل قيلنمامش، بلكه او شيلردن استفاده ايچون انسان طرفندن غايت بيوك امكلر صرف قيلنمق ضروردر. بوكا كوره معادن باطنه‌يى امام يا حكومت، مصلحت ملاحظه‌سيله، انسانلرك برينه يا بر جماعته اقطاع طريقيله ويره بيلور. لكن او صورتده اقطاع — تمليك حكمنده اولماز. مصلحتك اقتضاسنه كوره حكومت او آدمدن او معدنلرى استرداد ايده بيلور.

احيا قاعده‌سى، عموده حكومتك يرده تصرفى — «لا ضرر ولا ضرار» قاعدهٔ اصليه‌سنه موافقتى ضروردر. عمومك مصلحتنه ضرر يوق صورتلرده احيا قاعده‌سى عمل ايدر، حكومتك تصرفى نافذ اولور. عمومك استفاده‌سنه تضييق ويره‌جك اولديغى، او تقديرده احيا قاعده‌سى عملسز قالور، حكومتك تصرفى‌ده نفوذسز اولور.

دواوين سنن‌ده تفصيلاتيله بيان قيلنمش احكام شرعيه‌يى — بز، قاعده‌يى ايضاح ايتمك قصديله، بورا ده على الاختصار نقل ايتدك. اجمال ايدر ايسه‌ك، خلاصه‌سى شويله اولور.

طبيعت طرفندن انسانلره مجاناً استفاده ايچون بذل قيلنمش صو، نبات، معدن كبى شيلر انسانلرك بر فردينه يا بر صنفنه هيچ بر صورتله تخصيص قيلنه‌ماز.

غيرك حقيله مشغول دگل يرـ احيا ايله ملك اولا بيلور. لكن بوجه من الوجوه غيرك حقيله مشغول اولور ايسه، اويله يرده احيا قاعده‌سى عمل ايتمز.

احيا ايله ملك — ملك مطلق اولور. احيا ايدن آدم او يرى بيع ايده بيلور، او يرـ ارث طريقيله وارثلره انتقال ايدر.

احيا — حاجت ايله تقدير قيلنور: حاجت قدر بر احيا سببيله مملوك اولور؛ اما حاجتدن زياده يرـ احيا قاعده‌سيله مملوك اولماز.

حكومت يا دولت يرك ماليتنه مالك دگلدر. كيم احيا ايتمش ايسه، ير او آدمك يا او قومك ملكى اولور.

يرك بر قطعه‌سنه اوروتلاشوب معيشت ايدر قوم — شرعاً او يرك مالكى حساب قيلنور. او يرـ موات دگل، بلكه معمور اعتبار قيلنوب، احيا قاعده‌سيله او يرى ديگر قوم تملك ايده‌مز.

بر دولت سياسى جهتدن بر قومك يرينه استيلا ايدر ايسه، و ير او قومك ملكندن چيقماز، دولت — دولت اسلاميه اولسه‌ده، او يرده معيشت ايدر قوم — غير اسلام اولسه‌ده.

امامك يا حكومتك يرده تصرفلرى مصلحت عموميه حدودنده نافذ اولور. عمومك استفاده‌سنه طارلق ويره بيله‌جك تصرف، كيم طرفندن اولور ايسه‌ده، معتبر اولماز.

(١٩١) حقوق محترم هم مقومدر.

بورا ده حقوقدن مراد — انسانك اجتهادى هم قوه عقليه‌سى واسطه‌سيله وجوده كلور ادبيات، كشفيات، اختراعات كبى شيلرك صاحبلرينه اختصاصلريدر. حق قلم ديمك بر اديبك قوه قلميه‌سيله وجوده كلمش اثرلك، مالك صاحبنه اختصاصى كبى، او اديبه اختصاصى‌در؛ حق اختراع‌ده شويله‌در.

حق محترمدر ديمك — ديگرلرك او حق اوزرينه تعديلرى ممنوع ديمكدر.

مثلا، حق اختراع مقومدر ديمك — هيئت اجتماعيه‌ده او اختراعدن حاصل اولور فائده‌لر مقابلنده مخترعلر بر قيمت طلب ايده بيلورلر ديمكدر.

حق قلم، حق اكتشاف، حق اختراع كبى حقوقك تقويمى — هم طبيعى هم شرعى بر حقيقتدر. زيرا اعمال عقليه، عادى عمللر كبى باخود دها زياده انسانلرك احتياجلرينه خدمت ايدرلر.

برادیبك قوه قلمیه‌سیله تألیف قیلنمش کتاب، یاخود برشاعرك قوه شعریه‌سیله خلق قیلنمش اثر، شبهه یوق، انسانلر ایچون آز یا چوق فائده کتورر. انسان بالکز مادی حیوان دگلدر، بلکه روحانی بر ملکدر. بوڭا کوره ادیبلرك بیوك شاعرلرك اثرلرندن قابلیتنه کوره البته استفاده ایدر. عمومك استفاده‌سی مقابلنده اثرك صاحبی بر حق کسب ایتمش اولور.

اختراعاتك هیئت اجتماعیه‌ده فائده‌لری تحدید ممکن دگل درجه‌ده کوبدر. انسانلرك الڭ اوفاق حاجتلرندن آلوب الڭ بیوك حاجتلرینه قدر هر بر شی ـ مخترعلرك اختراعلری سایه‌سنده آسانلقله تحصیل قیلنور. اصول طبع اختراع قیلنوب، انسانیت هم معارف عالمنه نه قدر فائده‌لر کتوردی! ماکنه‌لر اختراعی حیات انسانیه‌یی نه قدر تسهیل ایتدی! الکتریق هم ماغنیت قوتلرینی کشف ایدن انسانلر همه عالم انسانیت ایچون نه قدر بیوك خدمتلر فائده‌لر براقدیلار!

اختراعك او قدر عمومی ابدی فائده‌لرینه مقابل مخترعلر البته بر حق قازانورلار. اختراع مخترعك ملکی کبی حساب قیلنور.

حقوقك، اموال کبی، تقومنه ـ حدیث امامارینك اجماعیله روایت قیلنمش «من ترك حقاً او مالاً فهو لورثته» سنت ثابته‌سی‌ده دلالت ایدر. زیرا حقوق مملوك هم متقوم اولماسه ایدی، وارثلره انتقالی ممکن اولماز ایدی. فقیهلرك کتب فقهیه‌ده بیانلرینه کوره، حدیث شریف‌ده مذکور «حق» اختصاصلرك اوفاقلرینی‌ده بیوکلرینی‌ده شاملدر. حق قلم، حق اختراع کبی بیوك حقوق، بلا شبهه، نص حدیث تحتنه مندرجدر.

حقوقك احترامنه کوره، صاحبلری انحصار براتی آلابیلورلر. تقومنه کوره، او حقلری، دیگر مالّلر کبی، بدل مقابلنده یا بلابدل نقل ایده بیلورلر.

عموماً هیئت اجتماعیه‌ده بر قدر امینی وار حقوق هر خصوص‌ده مال حکمنده‌در.

(١٩٣) شارعك احکام شرعیه‌ده تصرفی اوچ نوعدر: ١) افتا ٢) قضا ٣) امامت. افتا صورتنده حکم ـ عمومی اولور. قضا صورتنده حکم ـ حاکمك قضاسنه، امامت صورتنده امامك فرمانته توقف ایدر.

شو قاعده شارعك تصرفاتیله استدلال ایدر فقیهلر ایچون غایت مهم قاعده‌در. زیرا شارعك تصرفلرینی فرق ایده‌مه‌ین فقیه ـ سنن نبویه‌دن احکام شرعیه‌یی استنباط ایدر ایکن اصابت ایده‌مز. شارعدن فعلك صدوری نصل اولمش معلوم اولمادقچه، شارعك او فعلیله استدلال ایتمك دائماً تمام اولماز.

شارعك احکام شرعیه‌ده تصرفی ـ حکمی اعلام، تعریف طریقیله اولور ایسه، اویله تصرف «افتا» اولور. احکامی اللهدن بنده‌لرینه تبلیغ ایدر رسولده «افتا» جهتی رسالت جهتی اولوب، مجتهدده مفتی‌لك جهتی اولور.

شارعك احکام شرعیه‌ده تصرفی تعریف طریقیله اولمایوب، بلکه تنفیذ طریقیله اولور ایسه، اویله تصرف ـ قضا اولور، فصل نزاع ایچون اولور ایسه؛ امامت اولور، فصل نزاع ایچون دگل ایسه.

افتا، تبلیغ جهتیله صادر اولمش حکم انسانلرك هر بری حقنده عمومی اولور: طلب اولور ایسه، هر بر آدم اقدام ایدر، منع اولور ایسه، هر بر آدم اجتناب ایدر، اباحه طریقیله اولور ایسه، هر بر آدم او حکم‌دن استفاده ایدر.

شارعدن تصرف امامت جهتیله صادر اولمش ایسه، او تصرفله عمل ایتمك امامك اذننه توقف ایدر. امامك اذنی بولنمادقچه اوله اقدام ایتمك جائز اولماز.

شارعك تصرفی قضا جهتیله اولمش ایسه، او تصرفله شو کون عمل ایتمك قاضیلرك برندن قضا صدورینه توقف ایدر. قضا بولنمادقچه اقدام ایتمك جائز اولماز.

شارعك تصرفاتنه تمسك ایدر ایكن شو اوچ نوعی فرق ایتمك ضروردر. تصرفك نوعلری اكثریاً بلا اشتباه معلوم اولور. مثلا: امور عمومیه‌یی اداره یولنده صادر اولمش تصرف البته امامت جهتیله اولور. دعوی‌ده نزاعی رفع ایدر ایكن شارعك تصرفی، بلا شبهه، قضا اولور. احكامی تعلیم ایدر ایكن، یاخود عبادتی بیان ایدر ایكن شارعك تصرفی تبلیغ هم افتا جهتیله صادر اولمش حساب قیلنور.

احیاناً تصرفك نوعی بر قدر مشتبه اولور، تبلیغ طریقیله‌می اولمش، تنفیذ طریقیله‌می اولمش قطعاً معلوم اولاماز. بویله صورتلرده فقیهلرك نظری مختلف اولور. بوڭا بر ایكی مثال:

١) «من احیا ارضاً میتة فهی له».

شو حكم شارعدن تبلیغ طریقیله‌می صادر اولمش، تنفیذ طریقیله‌می صدور ایتمش؟ هر بری البته محتملدر. امام مالك ایله امام شافعی امام احمد حضراتلری حكم تبلیغ طریقیله صادر اولمش دیدیلر، زیرا رسولك اكثر حكملری رسالت طریقیله بیاندر. مشتبه صورتلری ایسه، اغلب طرفنه الحاق ایتمك اصلدر. شو مذهبه كوره هر بر آدم، امامك اذنی اولسده اولماسه‌ده، غیرك حقیله مشغول دگل یرلری احیا ایده بیلور.

امام ابو حنیفه رضی الله عنه حضرتلری «من احیا ارضا میتة فهی له» سوزی شارع اكبردن بالكز تبلیغ طریقیله دگل، بلكه امامت طریقیله صادر اولمشدر دیدی. امامك اذنی بولنمادقجه ارض مواتی هیچ بر آدم احیا ایدمز. حدیثده مذكور عموم اشخاص عموم تقادیری لازم ایتمه‌یور. جماعتك فائده‌سی ایچون دولتده صاقلانور یرده هر آدم اوز هواسیله تصرف ایدر ایسه، انسانلرك اكثرینه طارلق حاصل اولور. عمومی یرلری عدالت اساسنده تقسیم ایچون امام عادلك اذنی بولنمق لازمدر، یوقسه هیئت اجتماعیه‌ده نهایتی یوق نزاع دوام ایدر دیدی. مصلحت ملاحظه‌سیله «اذن»

ویرمك امام النده ایسه‌ده، احیا قیلنمه‌جق قطعه بدلنه امام هیچ بر آدمدن بر پاره عوض آلامایور، زیرا امامك ملكی دگل جماعتك ملكیدر. امامك اذنی بالكز عدالتی محافظه ایچوندر.

٢) ابوسفیانك خاتونی هند بنت عتبه حضرت رسولك حضورینه واروب «زوجم زیاده‌سیله بخیلدر، بڭا هم بالامه كفایه ایدر قدر نفقه ویرمه‌یور» دیدكده شارع اكبر «خذی‌لك ولولدك مایكفیك بالمعروف» بیورمش.

شو حكم فتوی طریقیله‌می، قضا طریقیله‌می صادر اولمش؟ البته هر بری محتملدر.

اگرده فتوی طریقیله اولمش ایسه، هر بر انسان اوز حقنه ظفر ایدر صورتده او حقی آلا بیلور، قضا صدورینه توقف ایتمز. امام شافعی حضرتلری شو رأیی اختیار ایتدی. بوڭا كوره، زوج نفقه خصوصنده طارانلق قیلسه، خاتون اوزینه هم بالالرینه كفایه قیلور قدر نفقه‌یی زوجنه بیلدیرمزدن آلا بیلور. شو حركتی قانون نظرنده خیانت حساب قیلنماز.

اگر او حكم قضا طریقیله صادر اولمش ایسه، انسان غریمك النده اوزینك حقنه ظفر ایدر ایسه‌ده، او حقی بلا قضا آلاماز. غیرك النده محبوس حقوق مالیه‌سنه ظفر ایدر ایسه، محكمه‌یه مراجعت ایدر، حكومت واسطه‌سیله اوماللری استرداد ایدر. سرقت یا خیانت كبی شیلرله اتهامدن برائت ایچون شو رأی دها زیاده موافقدر.

٣) محاربه‌ده سلب مسئله‌سی. اگرده «من قتل قتیلاً فله سلبه» سوزی فتوی طریقیله صادر اولمش ایسه، سلبه استحقاق امامك اذننه توقف ایتمز، بلكه شجاعت اظهار ایدن هر بر نفر نه قدر دشمنی قتل ایدر ایسه، سلبلرك هر برینه البته مالك اولور. اگرده امامت طریقیله صادر اولمش ایسه، سلبه استحقاق امامك اذننه توقف ایدر.

محاربه قیلنده هر دفعه‌ده امام یا قائد سلبلری تنفیل ایتمز ایسه، هیچ بر نفر سلبلرك هیچ برینه خصوصی صورتده مالك اولاماز.

امام شافعی ایله امام احمد حضرتلری اوّلکی رأیی ترجیح ایدوب، هر نفر اوزینك شجاعتیله آلابیلمش همه سلبلری، امامك اذنی یوق ایسه‌ده یالکز اوزی مالك اولور دیمشلر.

امام مالك ایله امام ابوحنیفه حضرتلری شارعدن سلب حدیثی امامت طریقیله صادر اولمش؛ سلبه استحقاق امامك اذننه توقف ایدر دیمشلر. شو ایکی قولك هر بری محتملدر، لکن ایکنجی قول بر قاچ جهتدن ترجیح قیلنه بیلور: ۱) تنفرلره سلب ویرمك وقت رسالتده یالکز بر دفعه حنین محاربه‌سنده واقع اولمش‌ده، صوکره ابوبکر خلافتنده ترك قیلنمش. اگرده فتوی طریقیله اولسه ایدی، هیچ بر وقت ترك قیلنماز ایدی. ۲) حدیثی فتوایه حمل ایتمك غازیلرك نیتلرینی افساد ایدر. او تقدیرده نفرلرك غزالری وطنی دولتی حمایه یولنده خالص اولمایوب، اوفاق توفه‌كماللره نائل اولمق حرصی ایله ملوث اولمق دنائتی غالب اولا بیلور. نیتك فسادی انهزامك الك بیوك سببیدر.

بویله مثاللر سنن نبویه‌ده از دگلدر. طلبه‌لره نمونه کوسترمك ایچون بز بوراده اوچ سنتی نقل ایدوب، امامارك نظرلرینی، او نظرلرك‌ده وجهلرینی بر قدر یازدق. شارعك تصرفاتیله، استدلال ایدن فقیهلره طلبه‌لره شو قاعده‌یی خاطرده طوتمق لازمدر.

(۱۹۳) شریعت اسلامیه انسانلرك یا ضروری یا حاجی یا تکمیلی مقصدلرینی رعایه اساسنه تأسیس قیلنمشدر.

ضروری مقصد: انسانلرك هیئت اجتماعیه‌ده علی‌الانتظام حیاتلری بقالری ایچون لازم هم لابد اولور شیلر. اوشیلرك فقدانی تقدیرنده هیئت اجتماعیه دوام ایده‌مز، امان منتفی اولور، حیات انسانیه

استقامتدن چیقوب، فتنه فساد دوام ایدر اولور. ضروری مقصدلر: حفظ نفس، حفظ نوع، حفظ مال، حفظ عرض کبی مقصدلردر. نفسی هم عقلی حفظ ایچون طعام، شراب تناولی؛ لباس، مسکن اتخاذی مشروع اولمشدر. نوعی هم مالی حفظ ایچون مناکحات هم معاملات بابلری مشروع قیلنمشدر.

حاجی مقصد: ضرورت حکمیله دگل بلکه حاجت اقتضاسیله مشروع شیلردر. انسانلردن حرجی طارلغی رفع ایتمك، حیات انسانیه‌یی توسیع ایتمك قصدیله شارع اویله شیلری مشروع ایدر. او شیلرك فقدانی هیئت اجتماعیه انقطاعنه سبب اولمایور ایسه‌ده، یا از یا چوق مشقتی ایجاب ایدر اولور. تخفیف قصدیله عبادتده مشروع قیلنمش رخصتلر، توسیع قصدیله مباح قیلنمش صید، ملاهی، طیباتله تمتعلر هر بری مقاصد حاجیه‌دندر.

تکمیلی مقصد: انسانك ضرورتی یا حاجتی ایچون دگل، بلکه هیئت اجتماعیه‌ده کمالی ایچون مشروع اولمش شیلردر. اوشیلرك فقدانی انسانلر ایچون حرجی طارلغی ایجاب ایتمز، بلکه بر قدر نقصی، قصوری ایجاب ایدر. محاسن عاداتی، مکارم اخلاقی رعایه شو بابدندر؛ عباداتده، معاملاتده اعتبار قیلنور سنتلر مستحبلر عموما شو قبیلدندر؛ رکنی شروطی ایله تمام اولمش شیلرده دها قیود زائده‌یی اعتبار اکثریاً شو جمله‌دندر.

شو قاعده. یعنی شریعت اسلامیه‌ده اوچ مقصدك علی الاطراد معتبرلگی ـ قطعی استقرا ایله بلا شبهه ثابت بر حقیقت فقهیه‌در. شریعتك کلیاتنه جزئیاتنه علی الاجمال یا علی التفصیل نظر ایدن انسان شو حقیقتی بلا تردد قبول ایدر. وضع شریعتدن شارعك قصدی ـ انسانلرك ضرورتلرینی حاجتلرینی، کماللرینه عائد شیلری حفظدر آنکلار؛ شریعت انسانلرك مصلحتلری ایچون وضع قیلنمشدر بیلور.

اهل کلامڭ شو مسئلەده اختلافی ـ قاعدەمزڭ قطعیتنه ضرر
ویرمەیور. اهل کلام اختلاف ایتمش ایسەده، فقهیلر شو حقیقتی
بالاجماع قبول ایتمشلر. قبول ایتمەمك ممکن‌ده دگلدر، شرعڭ هر
بر حکمی، کلیاتی جزئیاتی، انسانلرڭ یا کلی یا جزئی مصلحتلرینه
مبنیدر. «وما ارسلناك الا رحمة للعالمین» آیت کریمەسی‌ده شو
حقیقتی بیاندر. زیرا آیت کریمه «ما خلقناك الا» دیمەمش، بلکه
«ما ارسلناك الا» دیمش. یعنی «سنڭ رسالتڭ عالم انسانیت ایچون
بیوك رحمتدر» اگر شریعت اسلامیه دنیایه کلەجك همه انسانلرڭ
همه مصلحتلرینه موافق اولماسه ایدی، او وقت رسالت اسلامیه رحمت
عمومیه اولماز ایدی. «شریعت اسلامیه رحمت عمومیەدر» دیمك
همه انسانلرڭ همه مصلحتلرینی تمامیله وافی دیمکدر. بویله اولا
بیلمك اسلامیتڭ بیوك بر شرفیدر. بویله اولمازسه، او وقت اسلامیتڭ
عمومیتی‌ده ابدیتی‌ده ممکن دگلدر.

اشکال ـ اسلامیتڭ مصلحتلره ابتناسنده دگل، بلکه او ابتنایی
آڭلامق‌دەدر. قران عظیم، شارع کریم بیان‌ده قصور ایتمەمش؛
قصور، وار ایسه، فقهیلرڭ فهمندەدر. شو حقیقتی طلبەلرڭ ذهنلرینه
بر قدر تقریب ایچون انسانڭ احوال طبیعیەسنه علی الاجمال نظر ایدەیك.

انسان، حیوان اولمق جهتیله، هوا ایله تنفس ایتمك، ییمك ایچمك،
قویاش حرارتندن کولەگەیه قاچمق، هوا برودتندن کیوم ایله خانه
ایله صاقلانمق، اوز جنسیله اجتماع ایتمك کبی طبیعی حاجتلره «الهام
الهی» هدایتیله مهتدی اولمشدر. حیوانیت جهتیله حاجات طبیعیەیه
اهتدا خصوصنده نوع انسان حیوانلرله بر درجەدەدر. هر حیوان
اوزینه ملایم شیلری طلب ایدر، طبعنه مخالف هر بر شیدن فرار
ایدر. شو حرکت ید قدرتله هر بر حیوانه طبیعی قیلنمشدر. لسان
شریعت بونی «الهام» همده «هدایت» عبارەسیله تعبیر ایدر.

«سبح اسم ربك الاعلی. الذی خلق فسوی. والذی قدر فهدی.»
یعنی: «یاراتدی‌ده تسویه ایتدی، مخلوقڭ کمالنه لازم همه

اعضایی تکمیل ایتدی. حاجت اولابیلور همه شیلری تقدیر هم
حاضر ایتدی‌ده، هر بر مخلوقی اوزینڭ حاجتلرینه هدایت ایتدی.
سن ایتدی اویله بیوك ربڭ اسمینی تسبیح ایت.»

انسان تنفس ایتمك، ییمك ایچمك، ضرردن صاقلانمق کبی
ضرورات طبیعیەیه حیوانلرله بر درجەده اهتداسنه علاوه، انسانیت
جهتیله بر قاچ خصوص‌ده حیوانلردن امتیاز کسب ایتمشدر.

۱) اولاً: انسان رأی کلیدن منبعث اولور.

معلومدرکه بهیمه محسوس یا متوهم بر غرضه هر حالده یالگز
طبیعتڭ سوقیله حرکت ایدر: آچیقسه آزق آرار، صوسار ایسه، صو
آرار... اما انسان یالگز طبیعتڭ سوقیله دگل، بلکه اکثریاً بر
نفع معقول شوقیله حرکت ایدر: هیئت اجتماعیەده انتظامڭ وجودینه
رغبت ایدر، بدننده اخلاقنده پاکلك حصولنه محبت ایدر، انسانلر
کوزنده معتبرلگی عزتی سور، المدن عذابدن قاچار کبی گوزل دگل
اشلردن قاچار. عقلڭ اقتضاسیله شو حال انسان ایچون بر طبیعت
اولوب کتمشدر.

۲) ثانیاً: انسان لطافتی ظرافتی استر.

معلومدر حیوان، اصل حاجتی حاصل اولدیمی، قناعت ایدر:
آزقدن طویسه، صودن قانسه، بر یرده طنسه، دیگر لذتی دیگر
راحتی آرامز. اما انسان ضرورتدن طیش لذتی، علی الدوام
راحتی، کوڭلنده دائماً شادلقی طلب ایدر: انسان ایچون گوزل
خانون، لذتلی طعام، طاتلی شراب، گوزل کیوم، بیوك هم کیڭ
مسکن، گللی خوش ایسلی بوستان، صحبت انسیت ایچون هر نوع
جمعیت لازمدر. بویله شیلر بولنمادقجه انسان قناعت ایتمز. شو
شیلرڭ هر بری بولنور ایسەده، همان قناعت ایتمەیوب، دها زیادەیی
آرزو ایدر.

۳) ثالثاً: انسان اوزینڭ قوه عقلیەسی همده اوزون زمان
تجربەسی اعانەسیله کندوسیچون ارتفاق اختراع ایدر.

معلومدرکه حیوان طبیعت طرفندن بذل قیلنمش شیلری تصل بولور ایسه. اویله تناول ایدر: بر حیوانی صید ایدر، اوسمش نباتی بولورده اکل ایدر، یاغمور یا نهر صولرینی کورورده شرب ایدر. آزق یا صو بولاماز ایسه، آچ قالورده صبر ایدر، اوز حیلەسیله هیچ برشی حاضر ایلەمز. کلەجك کونلر ایچون حاجت اولابیلەجك شیلری غالباً تدارك ایتمز. هر حالده حیوان طبیعت مائدەسنده دائمی مهماندر. اما انسان طبیعتك بذلیله اکتفا ایتمز هم ایدەمز: طعامی ایچون لازم اولاجق آشلغی اوزی حاضر ایدر، اوز اجتهادیله حاضر اولمش محصولاتی علی حالها تناول ایدەمز، بلکه حبوباتی طحن ایدر، حاصل اولور اونی صو یا سوت ایله یوغورورده، صوکره طبخ ایدوب، ایکمك حاضر ایدر، ایکمکی یالگز اوزینی یاخود بر شیئله برابر اکل ایدر. چشمه یا بلغه کبی ظاهری معدنلر بولنماز ایسه، صو چیقارمق ایچون قویی قازر، صو صاقلامق قصدیله حوضلر کوزەلر حاضر ایدر، اوستنه باشنه آیاغنه لازم اولاجق کیوملری حیواندن نباتدن اوز صناعتیله تدارك ایدر، شو کون حاجتدن آرتق شیلری کلەجك کونلر ایچون ادخار ایدر، هوا صو آتش کبی قوه طبیعیەلری اوز حاجتنده استخدام ایدر، طبیعت قوتیله حاضرلنمەمش شیلری انسان اوز حیلەسیله حاضر ایدر. دیمك اشیای طبیعیەدن استفاده ایچون بری دیگرینه مترتب غایت چوق عمللره محتاج اولور.

اشیای طبیعیەدن انسانك حالنه کمالنه مناسب صورتده انسانك استفادەسیچون واسطه هم وسیله اولور حرث، زرع، سقی، حصاد، طحن، طبخ، نسج کبی عمللره تدبیرلره بزم فقهای کرام «ارتفاق» دیرلر. ضابان سورمك بر «ارتفاق» در. سورولمش یره اورلق ساچمق ایکنجی «ارتفاق» در. ساچلمش یری صوغارمق اوچنجی ارتفاقدر. وقتی کلمش ایرشمش آشلغی اورمق، اورولمش آشلغی صوقمق، حاصل اولمش حبوباتی صاقلامق. صاقلانمش حبوباتی طارتمق، طارتلمش اونی یوغورمق، یوغورلمش قامری پشورمك شو اشلرك

هر بری بور ارتفاقدر. نان عزیزی بیمك شو ارتفاقلرك هر برینه توقف ایدر. انسانك کیوم، خانه کبی دیگر حاجتلری‌ده بری دیگرینه مترتب متعدد ارتفاقلر واسطەسیله حاصل اولور.

انسان شویله ارتفاقلری استنباط، اختراع جهتیله دیگر حیوانلرك هر بر نوعندن، قیاس قبول ایتمز درجەده، تقدم ایتمشدر. لکن عالم انسانیتده ارتفاقلرك هیچ بری دفعه صورتده حاصل اولمایوب، هر بر ارتفاق عالم انسانیت ایچون غایت بیوك بهابه مال اولمشدر. انسانیت عالم طبیعتده یوزلر بیگلرجه سنەلر درس آلوب، عاقبت او ارتفاقلری اوگرنمشدر.

شو کون مدنیتك بیوك درجەسنه یتمش انسان نهایتی یوق ازلیت طرفنده ابتدائی حالده وحشیت عالمنده یاشار ایکن بر یوزنده، آچیق کوك آستنده گزر ایدی. او وقت ابتدائی انسان یالگز غذایی نابت اوتلری خام میوەلری تناول قیلابیلوب، تماماً شو کونگی حیوان کبی معیشت ایدر ایدی. انسان او وقت طبیعتك خواجەسی دگل، بلکه اسیری ایدی. طبیعت احسانته قصور کوستردیمی او ساعت انسان آچ قالور ایدی. شو کونده وار زراعت صناعت کبی ارتفاقلرك هیچ بری او وقت یوق ایدی.

بر الله بیلور، نه قدر دورلر کچدی‌ده، ابتدائی انسان «آدم»لك درجەسنه کلوب «یا آدم اسکن وزوجك الجنة» کبی خطاب الهی‌یی آڭلار مرتبەیه ایرشدی. بونگله برابر عالم انسانیتده مدنیت دوری باشلانوب، الك بسیط صورتده ارتفاقلر تدریجا تورەمیه باشلادی. زمان کتدکجه تجربەلر زیادەلشدکجه ارتفاقلر طوپلانوب زیادەلشوب، گوزل صورتده یاشامق ایچون لازم اولور ارتفاقلرك هر برینی انسان اوگرندی. انسانیت عالمنده ارتفاقات حیویه حقنده بایتاق علوم جمع قیلندی. انسان بر طرفدن ضروری الهاملرك سوقیله ایکنجی طرفدن مکتسب ارتفاقلرك اعانەسیله معیشت ایدر اولدی.

انسانلك ترقیاتیله برابر ترقی ایتمش ارتفاقلری بزم فقهای کرام متفاوت بر قاج درجه اعتبار ایتمشلر.

١) بدویت کبی، الك ساده هیئت اجتماعیه تشکلی ایچون لازم اولور «ارتفاق».

معلومدرکه بر قدر جماعتك بر یره طوپلانوب معیشتلری ایچون بر مسکن حاضرلامك، آتش صو کبی ضروری حاجتلری تدارك ایتمك، اوز آرا معامله‌ده بر قدر عادتلر اعتبار قیلنمق، مقصدی آڭلاتور لسان لغت بولنمق کبی تدبیرلر البته لازمدر. او تعبیرلر بولنماز ایسه، انسانلرك هیئت اجتماعیه صفتیله یاشامقلری ممکن اولمایور، اشته ساده بر هیئت اجتماعیه تشکلی ایچون ضروراولور ابتدائی تدبیرلره بزم فقهای کرام «ارتفاق اول» نامی ویرمشلر.

٢) بدویتدن چیقمش، کوزل مدنیت صاحبی بر هیئت اجتماعیه تشکلی ایچون لازم اولور ارتفاق.

معلومدرکه هواسی صاف، ترابی گوزل اقلیملرك قریه‌سنده شهرلرنده انسانلرك هیئت اجتماعیه‌لری کوبه‌یوب، حاجتلرك تکثرینه نسبتله تجربه‌لر زیاده‌لشمه‌سی اعانه‌سیله او اقلیمده یتشمش حکیملر هم‌ده بیوك عقل اربابی هر نوع ارتفاقلری اختراع ایدرلر. او ارتفاقلرك برکه‌سیله حیات انسانیه آسانلاشور، آسانلق عمومیت کسب ایدر. اویله ارتفاقلری بزم فقهای کرام «ارتفاق ثانی» عباره‌سیله تعبیر ایدرلر. ارتفاق ثانی، کماله ایرشدکده، ارتفاق ثالثی تولید ایدر.

٣) هیئت اجتماعیه‌ده امور عمومیه‌یی اداره هم‌ده امانی انتظامی محافظه ایچون لازم اولور ارتفاق.

معلومدرکه انسانلرك قوتلری طبیعتلری عقللری بر درجه‌ده اولماز: بر آدم قوی اولور، دیگر بری ضعیف قالور؛ بر انسانك اخلاقی مستقیم اولور، اکثریتك اخلاقنده بر قدر فساد بولنور. دنیاده همه انسان عدالتلی اولماز، آراده-دیگرلرك جانلرینه حقلرینه تعدی ایدر ظالملرده بولنور. دنیاده همه انسان کریم اولاماز،

آراده اوزلرینك دنائتلری اقتضاسیله دیگرلرك مالل‌رینه حقلرینه خیانت ایدر لئیملرده واردر. — هیئت اجتماعیه‌ده منفعتلری عمومی اشلری بر آدم هم‌ده هر بر آدم اقامت ایدمز. اویله اشلری اقامت یا اعلیته یا جمعیته توقف ایدر.

اشته هیئت اجتماعیه‌ده فتنه‌لری دفع ایدوب انتظامی محافظه ایچون هم‌ده امور عمومیه‌یی اداره ایچون لازم اولور تدبیرلره بزم فقهای کرام «ارتفاق ثالث» دیرلر.

هیئت اجتماعیه امورلرینه انتظام ویرور قانونلری ترتیب ایتمك، فتنه‌لری دفع ایدر نزاعلری فصل ایدر محکمه‌لر انشا ایتمك، امور عمومیه‌یی اداره ایدر حکومت نصب ایتمك، مصارف عمومیه تسویه‌سیچون مال جمع ایتمك کبی تدبیرلرك هر بری «ارتفاق ثالث»در. ارتفاق ثالثدن ارتفاق رابع متولد اولور.

٤) داخلده بیوك فتنه‌لری خارجدن هجوملری دفع ایچون لازم اولور ارتفاق.

اگر هر بر مدینه اوز حاکمی، طوپلانمشماللری، هم‌ده جمع قیلنمش قوه‌سیله اوز باشنه مستقل قالسه ایدی، او وقت انسانلرك طبیعتلرنده مرکوز حب تغلب حب ریاست، نهایتی یوق حرص اقتضاسیله مدینه‌لر دائما بری دیگریله محاربه‌ده بولنورلار، هم‌ده خارجدن هجوم ایدر متغلبلر النده هر بر مدینه طاتلی لقمه اولور، ایدی. اوز آرا اولابیلور محاربه‌لرك یوللرینی باغلامق هم‌ده هجوم ایده بیلور متغلبلردن هر بر مدینه‌یی صاقلامق ایچون دولت تشکیل ایتمك تدبیرلرینی بزم فقهای کرام «ارتفاق رابع» نامیله تسمیه ایدرلر. دولت بر قاج مدینه‌لرك اتفاقیله یاخود بر آدمك او مدینه‌لره تسلطیله متشکل اولور. الك بیوك رئیس اولمق صفتیله خاقان، شاه، امپراطور، سلطان نامیله بر آدم دولتده ریاست ایدر؛ خزینه هم‌ده عسکر قوتیله دولت اموری اداره قیلنور. داخلی بیوك فتنه‌لردن خارجی هجوملردن مدینه‌لرك هر بری نجات بولور.

شو دورت نوع ارتقاقلرك هر بری عالم انسانیتده تدریجی صورتده، اوزون زمانلرده طوپلانمش تجربه‌لر اعانه‌سیله تورەمشدر. اللهك الطاف الهیه‌سیله انسانك عقلنه روحنه فیض قیلنه کلمش نبوت عمومیه نوریله، زمانی کلدکجه، انسان اوز حالنه موافق ارتقاقلری بر بر اختراع قیلا کلمشدر.

قرآن کریمده مائده سوره‌سنده (٣٣)نجی «فبعث الله غرابا یبحث فی الارض لیریه کیف یواری سوأة اخیه» آیت کریمه‌سی افاده‌سنه کوره ابتدائی انسان دفن کبی الڭ ساده ارتقاقلری‌ده کوچ بلا ایل اوگرنمشدر. انسان، شو آیت کریمه افاده‌سنه کوره، طبیعتك شاگردیدر. دفن کبی الڭ ساده بر ارتقاقی قارغه‌دن اوگرنمش، باشقه ظاهر هم دقیق شیلری طبیعتدن اوگره‌نور.

انسانیت، ضروری الهاملریله کسبی ارتقاقلری سایه‌سنده تأمین حیات ایدر.

یوقاری‌ده بیان قیلنمش ضروری الهاملرك کسبی ارتقاقلرك معنالری معلوم اولدی ایسه، «شریعت اسلامیه انسانلرك مقصدلرینی رعایه اساسنه تأسیس قیلنمشدر» قاعده‌سنك معناسی معلوم اولور:

شریعت اسلامیه ارتقاقلرك هر برینه انسانلری دعوت ایدر؛ ارتقاقلرك هر بری ایچون ـ امانت، عدالت، مصلحت اساسنه بنا قیلنمش قانونلری تعلیم ایدر؛ انسانلرك تجربه‌لری عقللری ارشادیله معلوم اولمش، یاخود صرری یوق عادتلریله قبول قیلنمش ارتقاقلری اقرار ایدر؛ انسانك یا طبیعی یا عقلی حاجتلرینه وسیله اولور ارتقاقلرك هیچ برینی منع ایتمز.

انسانلرك بری بریله معامله‌لرینه عائد ارتقاقلره شریعت اسلامیه دها زیاده‌سیله اهمیت ویرمشدر. شو خصوصده متعدد آیتلر، لسان شارعده حسابی یوق حدیثلر وارد اولدی. معامله، شریعت اسلامیه تعلیمنه کوره، حقوقی رعایه، ضعیفلری حمایه اصولنه بنا قیلنمق لازمدر. قرآن کریمده، تعالیم نبویه‌ده کوسترلمش اصوللر

تماماً حیات انسانیه‌ده رعایه قیلنسه ایدی، شو یر یوزی جنت اولور ایدی.

«ولو انهم اقاموا التوراة والانجیل وما انزل الیهم من ربهم لاکلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم.»

یعنی: انسانلر تعالیم سماویه‌یی آڭلاسه‌لار، همده تعالیم سماویه‌ده وارد مصلحت، عدالت، تساوی، تراحم، تعاون کبی اصول اساسیه‌یی حیاتلرنده رعایه قیلسه‌لار، سعادتلرینه عائد هر بر شی انسانلرك النده بولنور ایدی.

(١٩٤) شریعت اسلامیه‌ده معتبر ضروری مقصدلر: ١) دین ٢) نفس ٣) عقل ٤) مال ٥) نسل ٦) عرض.

شو آلتی مقصدی محافظه سماوی شریعتلرك هر برنده علی الخصوص شریعت اسلامیه‌ده، حیات انسانیه‌یه اساس اولمق صفتیله الڭ مؤکد صورتده معتبردر.

ضروری مقصدلری محافظه ایکی جهتله اولور: بری او مقصدلرك رکنلرینی اساسلرینی اقامت ایتمکله. بوڭا جانب وجوددن محافظه دینور. دیگری اولا بیله‌جك اختلالدن حفظ ایتمکله. بوڭا جانب عدمدن محافظه دینور.

حفظ دین.

حیات انسانیه‌ده دین الڭ مهم بر رکندر. زیرا انسانلرك هر بر حرکتی دینلرینه، یعنی قلبلرینك سلامتلگنه تبعیت ایدر. قلبی پاك انسانك هر بر اشی پاك اولور. قلب سلامت اولور ایسه، او وقت انسانك قصدیله وجوده کلور شیلرك هر بری سالم اولور. انسانك قلبنده بر فساد بولنور ایسه، حرکتی‌ده او نسبتله فاسد اولور. انسانك اعمال ظاهریه‌سی قلبك ترجمه‌سیدر، انسان هر حالده اعتقادك تأثیریله عمل ایدر، بر فعلك قبیحلگنه اعتقاد باغلامش انسان حسن اختیاریله او فعله ارتکاب ایتمز، بر فعلك خیرلگنه ایمان ایتمش انسان، قدرتی وار ایسه، البته او فعلی ادایه

اجتهاد ایدر. امانتنك وجوبنه ایمان ایدن انسان هیچ بر وقت خیانت ایتمز. انسانلری همده حقوقلرینی قلباً احترام ایدن انسان هیچ بر وقت هیچ بر انسانه ظلم ایتمز. سوزی اجمال ایدر ایسه‌ك هر بر انسان هر بر اش‌ده ایماننه كوره حركت ایدر. حیاتك گوزللگی قلبك اعتقادك گوزللگیله اولور.

دینك ایمانك حیات انسانیه‌ده شو قدر اهمیتنه كوره سماوی شریعتلرك هر بری علی الخصوص اسلامیت، انسانك ایماننه دیننه الڭ زیاده اهمیت ویردیلر.

شریعت سماویه انسانلری هر شیدن اول ـ توحیده دعوت ایدر. زیرا كلیاتی جزئیاتی علی التفصیل بیلور اللهك برلگنه ایمان ـ خیر اشلره اقدامك، شروردن اجتنابك الڭ ابتدائی یاخود الڭ قوتلی سببیدر.

انسان طاش، آغاچ، حیوان كبی هر بر شیدن عاجز مواد طبیعیه‌دن برینه، یاخود قوت‌ده مثلی نظیری وار بر قاچ معبود قیلنمش شیلرك هر برینه عبادت ایدر ایسه، اوبله ایمان انسانك قلبنه حاكم اولاماز؛ اوبله ایمان انسانی خیر اشلره سوق ایتمز، شروردن منع ایتمز. بوڭا كوره، حیات انسانیه‌ده هیچ بر اهمیتی حائز اولاماز. اما انسان، كلیاتی همه جزئیاتی تفصیلاتیله بیلور، خیرهم شرك ذره‌لرینه‌ده جزا ویرور غالب مطلق الله رب العالمین حضرتلرینه ایمان ایدر ایسه، ایمانی‌ده قطعی ایمان اولور ایسه، اوبله انسان فسادك هیچ برینه مرتكب اولماز، قدرتی وار ایكن خیر اشلری‌ده ترك ایتمز. امانتی عدالتی امر ایدر اللهك وجودینه ایمان اقتضاسیله، انسان امانت، عدالت یولنده عمر ایدر. روحك بقاسنه اعمالك نتیجه‌لرینه ایمان ایدن انسان هر حال‌ده نفسك تكملنه سعی ایدر. رذائلدن اجتناب ایتمیه وار قدر قوتیله البته اجتهاد ایدر.

قدره، یعنی عالم طبیعت‌ده وجوده كلور شیلرك بر قانون مطرد اوزرینه تبعیتنه ایمان ایدن انسان شو دنیاده وار مشقتلرك راحتلرك

هر برینه بر درجه‌ده تحمل ایدر. قدره ایمان ایدن انسان عجز یوزی كورمز، اوبله انسانك قلبنه جبانلك طاری اولماز، بلكه هر حال‌ده اوبله انسان همت هم عزیمت صاحبی اولور، علی‌الدوام هر اش‌ده نشاط هم اجتهادله حركت ایدر.

دین هم ایمان، یالگز لسان‌ده جاری اولور رسمی كلمه‌لردن عبارت قالمایوب، بلكه انسانك قلبینه استیلا ایدر «یقین» دن، انسانی خیرات یولنه سوق ایدوب شروردن منع ایدر «وجدان» دن عبارت اولسه، شو معنی ایله ایمان انسانی، بلا شبهه، عدالت، امانت هم احسان یوللرینه هدایت ایدر، خیانت هم ظلم كبی فساددن منع ایدر، انسانی هم حال‌ده هم استقبال‌ده سعادت صاحبی ایدر.

«دین» ـ «ایمان» لڭ حیات انسانیه‌ده شو قدر بیوك اهمیتنه كوره، حیات انسانیه‌یی اصلاح ایچون كلمش سماوی شریعتلرك هر بری «ایمان» مسئله‌سنه هر شیدن زیاده اهتمام ایدر ایدیلر. حكمتك اقتضاسی‌ده شو ایدی. زیرا قلب اصلاح قیلنمامش ایكن حیات اصلاح قیلنماز.

لكن علمای دینك بعضیلریله «ایمان» لڭ قدسیتنه اهمیتنه غایت بیوك خلل طاری اولدی. دین ایدی عمومی محاربه میدانی اولدی قالدی. دین ـ عقلك دشمنی، حیاتك عدوی، حقائقك ضدی، درویشلك رهبری، عطالت هم جمودلڭ دوستی، سعادت هم ترقیات یولنده الڭ قوتلی بر عقبه اولور روش‌ده تلقین هم تلقی قیلنور اولدی. شو حالك تأثیریله «حیات انسانیه ایله دیانت سماویه آراسنده ابدی عداوت واردر» خیالی هر بر انسانك قلبنده رسوخ ایتدی. عالم انسانیتی شو بلای مبرمك استیلاسنه عبب ـ سماوی شریعتلرده همده او شریعتلری انسانلره تبلیغ ایدن انبیای كرام‌ده دگلدر، بلكه، قران كریمك بیاننه كوره، بغی طریقیله اختلاف ایدن اهل علم‌ده‌در.

«وما اختلف فیه الا الذین اوتوه من بعد ما جائتهم البینات بغیا بینهم» (سورة البقره ـ ٢١٣).

«ان الدين عند الله الاسلام وما اختلف الذين اوتوا الكتاب الا من بعد ما جاءهم العلم بغيا بينهم.» (آل عمران — ١٨).

هر مقصدی محافظه ایکی جهتله اولور دیمش ایدك. بری جهت ایجابیه، دیگری جهت سلبیه‌در. دینی جهت ایجابیه‌دن محافظه - حق عقیده‌لری اعتقاد، اصول عبادتی اقامت ایتمکله اولور. اما جهت سلبیه‌دن محافظه - باطل هم قبیح شیلردن قلبی تزکیه ایتمك، همده مفسده‌سی ضرری وار اشلردن اجتناب ایتمکله اولور.

دین، اعتقاد جهتنه عائد اولور ایسه، یالگز اقناع هم برهان قوه‌سیله محافظه قیلنور. انسانلرڭ هیچ برینه سیف قوّتیله اعتقاد تکلیف قیلنماز.

«لا اکراه فی الدین قد تبین الرشد من الغی.» (سورة البقره — ٢٥٦)

«ومن شاء فلیومن ومن شاء فلیکفر.» (سورة الکهف — ٢٩)

شو ایکی آیت کریمه، بلکه عموماً شو معنی‌ده وارد آیت کریمه‌لرڭ هیچ بری - قتال آیتلرینڭ هیچ بریله منسوخ دگلدر. زیرا قتال آیتلری مقاتللرله قتال حقنده وارد اولمش؛ سیف قوتیله اسلامیتی قبول ایتدرمك حقنده دگل. دینی کرهاً الزام حقنده قران کریم‌ده بر حرف‌ده یوقدر.

بلا شبهه معلومدر، سیف قوتیله اکراه طریقیله انسانه بر قدر کلمات ایمانیه‌یی سویلتمك ممکن ایسه‌ده، لکن سیوف قوّتیله بر عقیده‌یی انسانلرڭ برینه اعتقاد ایتدرمك اصلاً ممکن دگلدر. قلب‌ده رسوخ ایتمه‌مش، یاخود طوعاً حاصل اولمامش اعتقاد ایسه شریعت اسلامیه‌ده مقبول دگلدر. بوڭا کوره ایمانی الزام ایچون قتال قران کریم‌ده اصلاً بولنماز.

قران کریم‌ده متعدد سوره‌لرده وارد اولمش قتال آیتلرینه نظر ایدر ایسه‌ك «شریعت اسلامیه‌ده ایمانی کرهاً الزام ایچون قتال یوقدر» مسئله‌سی ثابت اولور.

«وقاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم. ولا تعتدوا. ان الله لا یحب المعتدین. — واقتلوهم حیث ثقفتموهم، واخرجوهم من حیث اخرجوکم. والفتنة اشد من القتل. ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام حتی یقاتلوکم فیه. فان قاتلوکم فاقتلوهم. کذلك جزاء الکافرین. — فان انتهوا فان الله غفور رحیم. — وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة ویکون الدین لله. فان انتهوا فلا عدوان الا علی الظالمین.» (سورة البقره - ١٩٠-١٩٣)

«فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشرکین حیث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم واقعدوا لهم کل مرصد. فان تابوا واقاموا الصلاة وآتوا الزکاة فخلوا سبیلهم. ان الله غفور رحیم.» (سورة براءة — ٥)

شو معنی‌ده وارد اولمش سیف آیتلرینی فلسفه‌لریله دگل بلکه یالگز نظملری جهتیله تدبر ایدر ایسه‌ك‌ده، کیملر ایله، نه ایچون قتال امر قیلنمش معلوم اولور: سیف آیتلرنده امر قیلنمش قتال - امت اسلامیه‌یه هجوم ایدر مقاتللرله قتالدر.

بوندن ما عدا، دولت اسلامیه‌ده شوکتی محافظه قصدیله حروب سیاسیه شرع اسلامی‌ده مشروع ایسه‌ده، انسانلرڭ برینه اکراه طریقیله ایمان تلقین ایتمك اصلاً مشروع دگلدر.

هر حال‌ده انسانڭ وجدانی سیف یا اکراه کبی شیلرڭ تحت تأثیرنده بولنه‌ماز. وجدانڭ همده وجدان اقتضاسیله عملڭ حریتی، حق حیات کبی، انسانڭ حقوق طبیعیه‌سندندر. بوڭا کوره، دولت اسلامیه حمایه‌سی دائره‌سنه داخل هر بر ملتڭ دین‌ده، امور دینیه‌لرینی اقامت ایتمك‌ده، حریتی شریعت اسلامیه قانونیله تأمین همده تأکید قیلنمشدر. دولت اسلامیه‌ده شعائر اسلامیه نصل اقامت قیلنور ایسه، هر دینڭ شعائر دینیه‌سی‌ده تمامیله اویله اقامت قیلنور. اما یا حاکملرڭ بری بر ملتڭ امن عمومی یا خود ادب عمومی‌یه مغایر دگل شعائر دینیه‌لرندن برینی‌ده تحدید یا تعطیل قیلاماز. حتی، شریعت اسلامیه بر ملتڭ یالگز اوزلرینه عائد نزاعلرده دعوالرده

اوزلوبنڭ احكام دينيەلرينە موافق طرزدە فصل دعوى ايتميە مساعدە ايدر. بر ملت اوزينڭ حسن رضاسيلە محكمە اسلاميەيە مرافعە ايتمەدكچە، شريعت اسلاميە سلطە قضائيەيى جبراً تنفيذ هم اجرا ايتمز. دولت اسلاميە حمايەسى ظلندە بولنور بر ملت اوزينڭ حسن اختياريلە محكمۀ اسلاميەيە مرافعە ايدر ايسە، ياخود تبعەلگى قبول ايدر ايكن هر خصوصدە شريعت اسلاميە حكملرينە اطاعت ايتەجكى عهد قيلنمش ايسە، شو تقديردە محكمە اسلاميە او ملتڭ دعوالرينى شريعت اسلاميە حكملرينە موافق طرزدە فصل ايدە بيلور. بويلە بيوك بر مساعدە بالڭز شريعت اسلاميەدە بولنور.

اسلاميتدە حريت دينيە نە قدر در كوسترمك ايچون بوراده بر ايكى آيت كريمەيى نقل ايتەيك:

«سماعون للكذب اكالون للسحت. فان جاؤك فاحكم بينهم او اعرض عنهم. وان تعرض عنهم فلن يضروك شيأ. وان حكمت فاحكم بينهم بالقسط. ان الله يحب المقسطين.» (سورة المائدة — ٣٤)

يعنى: يالان شيلرى قبول ايدرلر، خيانت ايدوب حرام ماللرى اكل ايدرلر. (بوڭلە برابر شريعت اسلاميە مسامحە طريقيلە معاملە ايدر.) اوز اختيارلريلە سڭا مرافعە ايتسەلر، استرسەڭ حكم ايت، استرسەڭ حكم ايتمەيوب اعراض ايت. (احكام اسلاميە كرهاً تنفيذ قيلنمايور.) اعراض ايدر ايسەڭ، سڭا ابداً ضرر كتورەمزلر. لكن حكم ايدر ايسەڭ، عدالتلە حكم ايت. الله عدالت ايتنلره محبت ايدر.

شو آيت كريمە دلالتنە كورە، هر بر ملتڭ اوزلرينە عائد دعوالرينى اوزلوينڭ احكام دينيەلرينە موافق طرزدە فصل ايتميە حكومت اسلاميە مساعدە ايدر. سلطە قضائيە اجنبى ملتلرڭ هيچ برينە جبراً تنفيذ قيلنمار. بر ملت حسن رضاسيلە محكمە اسلاميەيە مراجعت ايدر ايسە محكمە اسلاميە مختار اولور: استرسە شريعت اسلاميەيە موافق صورتلە حكم ايدر، استرسە، حكم ايتمەيوب، اعراض ايدر.

شو، حكم ايدوب ايتمەمكدە، تغيير مسئلەسى — زمان يا مكان اعتباريلە مصلحتڭ اقتضاسنە كورە اولور: مرافعەيى قبول قيلوب، حكم ايتمك مصلحت اولور ايسە، محكمە اسلاميە حكم ايدر؛ اعراض ايدوب حكم ايتمەمك مصلحت ايسە، محكمە اسلاميە اعراض ايدر. تغييرڭ مصلحتە تبعيتى قران كريمڭ ايكنجى بر آيت كريمەسيلە ثابتدر.

«وانزلنا اليك الكتاب بالحق مصدقاً لما بين يديه من الكتاب ومهيمنا عليه. فاحكم بينهم بما انزل الله ولا تتبع اهواءهم عما جاءك من الحق. لكل جعلنا منكم شرعة ومنهاجا.» (سورة المائدة — ٥٠)

يعنى: قران كريمى سڭا ايندردك كتب سابقەيى تصديق هم حفظ ايچون. الله ايندرمش سماوى شريعتلە حكم ايت سڭا كلمش حقيقتى هوالرينە تبعاً ترك ايتمە.

شو آيت كريمەدە تغيير رفع قيلنمشدر. يعنى اعراض ايتمەيوب، حكم ايتمك مصلحت اقتضاسى اولور ايسە، حكم ايت. لكن حكمڭدە هوالرينە تبعيت ايتمە، بلكە ظلمدن غرضدن پاك شريعت سماويە ايلە حكم ايت.

بز «فان جاؤك فاحكم بينهم او اعرض عنهم» آيت كريمەسيلە «فاحكم بينهم بما انزل الله» جملەسندن مستفاد تعيينى مقايسە ايدر ايسەك، كورورز: اولگى آيت كريمەدن مفهوم تغيير ايكنجى آيت كريمەدن مفهوم تعيينلە بيان قيلنمشدر. يعنى تغييرڭ مصلحتە تبعيتى اشارە قيلنمشدر. لكن اولگى آيت كريمەدە وار «فان جاؤك» قيدى على حالە قالمش. بوڭا كورە، «اجنبى ملتلرڭ برينە، حسن اختياريلە مرافعە ايتمەدكچە، حكومت اسلاميە سلطە قضائيەيى اجرا ايتمز» مسئلەسى ثابت اولمش اولور.

حكم قيلنەجق ملتلرە اوزلوينڭ عادتلريلە شريعتلريلە حكم ايتمك جوازى — قران كريمدە يوسف سورەسندە (٧٠ — ٧٦) آيت كريمەلردە بلا انكار حكايت قيلنمش «يوسف — بنيامين» قصەسيلەدە ثابتدر.

يوسف، قارنداشى بنيامينى آلوب قالمق ايچون احتيال طريقيله، شراب ايچوده حبوب صاتوده استعمال قيلنور بر آياغى بنيامينك يوكنده گيزلنديده صوكره اوزينك قارنداشلرينى سرقتله تهمت ايتدردى. «ثم اذن مؤذن ايتها العير انكم لسارقون». گناهدن پاك قارنداشلر طبيعى انكار ايتديلر: «قالوا تالله لقد علمتم ماجئنا لنفسد فى الارض وما كنا سارقين». يوسفك آدملرى «عيبكز ظاهر اولور ايسه، جزاسى نه اولور ؟ » ديدكلرنده، قارنداشلرى جوابده «كيمك يوكنده بولنور ايسه، او آدمى آلوب قالورسز !» ديديلر. زيرا بنى اسرائيل شريعتنده سارقك جزاسى برسنه قدر حبس ايدى. اما، اهل تفسيرك روايتنه كوره، مصرك اوكونگى قانوننده سارقك جزاسى ـ ايكى مثل جزاى نقدى ايدى. سرقتله تهمت قيلنمش بنيامينى حكومت مصريه مصرك قانونيله دگل، بلكه متهمك اوز قانونيله يعنى كنعانيلرك شريعتيله حكم ايتدى. قران كريم شو حكمى حكايت قيلوب «كذلك كدنا ليوسف ما كان لياخذ اخاه فى دين الملك الا ان يشاء الله» جمله الهيهسيله حكيم مطلق الله حضرتلرينك عظمت الهيهسنه اسناد ايدرك اوحكمى استحسان ايتدى. زيرا علمى كلياتى هم جميع جزئياتى احاطه ايدن حكيمك هر بر فعلى عدالت، هم حكمت اقتضاسنه البته موافق اولور. قران كريمك استحسانى ثابت اولدى ايسه، شويله حكم دولت اسلاميهده حكومت اسلاميه ايچونده البته بلاشبهه مستحسن اولور.

بر دولتك حمايهسى دائرهسنه طوپلانمش ملتلرك هر برينى ـ بالكز اوزلرينه عائد اشلر حقنده مختار براقمق، اويله اشلر خصوصنده عادتلرينى شريعتلرينى اقرار ايتمك، هر بر ملتنى دينه، ملينه، عائلهسنه تربيهسنه عائد هر بر خصوصده حر اعتبار ايتمك ـ امن عمومى عدالت عموميه اساسنه بنا قيلنمش سياستلرك الك گوزليدر. شريعت اسلاميهيه مختص بيوك محاسنك بريده شو عدالت عموميه حريت دينيهدر.

«لكل جعلنا منكم شرعة ومنهاجا» (سورة المائد ـ ٥٠)

«قل كل يعمل على شاكلته، فربكم اعلم بمن هو اهدى سبيلا.» (الاسرا ـ ٨٤)

«لكل امة جعلنا منسكا هم ناسكوه» (سورة الحج ـ ٨٦)

شريعت اسلاميه انسانك قلباً هم بدناً طهارتى معناسنده اولان اسلامينى ضرورى مقصدلرك برى كبى حفظ ايتمگى التزام ايتمش ايسهده، حريت دينيهيىده، عدالت عموميه امن عمومى ملاحظهسيله، ضرورى مقصدلردن حساب ايتمشدر.

اسلامينى حفظ ايتمك ـ ديگر دينلره طارلق ويرمكله، ياخود انسانلرى اسلامينه اكراه ايتمكله دگل، بلكه اركان اسلاميهنى اقامت ايتمك همده اسلامينك محاسنلرينى برهانلرينى عالمه كوسترمكله اولور.

الله نور السموات والارض. مثل نوره كمشكاة فيها مصباح.»

اللهك نورى، يعنى هدايت الهيه، قاراكلق توندە يانتى يانار شم كيبيدر. كوزلرى وار آدملره بلا اشتباه ظاهر اولور. تون قاراكلغيله شم نورى برى برينه نصل مزاحمه ايتمهيور ايسه، ديگر دينلرك هيچ برينه اسلاميت نوريده اويله مزاحمه ايتمهيور.

هر دينك بيوكلرينى «لانفرق بين احد من رسله» عباره جليلهسيله قران كريمك احترامى اسلاميتده وار حريتك غايت بيوك بر شاهديدر.

لااكراه فى الدين» كبى مثلى ديگر شريعتلرده كلمهمش معجز قاعده اساسيه ـ اسلاميتده وار دينى حريتك محكم بر برهانيدر.

شارع اكبر عليه السلام حضرتلرينك لسان اعجازلرندن صادر اولمش «ويسعى بذمتهم ادناهم» جملهسنك معنالرى تماميله آكلاشيلور ايسه، شريعت اسلاميهده وار حريتك درجهسى، عادى بر آدم طرفندن ويرلمش عهدك قانون نظرنده نهقدر محفوظيتى معلوم اولور. ديگر ملتلرك برينه عادى بر مسلم طرفندن ويرلمش تأمين حكومت اسلاميه تأمينى كبى معتبر ايسه، اسلاميتده حريت دينيه نه قدر قوتلى

صورتده معتبر اولمش اولور. بر عادی مسلمك عهدیله تأمین قیلنمش آدمك شخصنه دیننه ماله تجاوز هیچ بر طریقله جائز اولماز. بوندن‌ده بیوك بر حریت دینیه بولنورمی؟

حفظ نفس:

کتب اصولده فقهای کرامك بیانلرینه کوره، مقاصد ضروریه‌دن صاناٰلمش «حفظ نفس» نوع انسانیتی، همده هر بر انسانی حفظ ایتمکدن عبارتدر.

نوع انسانیتی همده انسانی حفظ ایتمك ــ نوعك همده هر بر فردك همه حقوقلرینی حفظ ایتمکدر.

اهل علم، حقوق انسانیه‌یی ایکی قسمه تقسیم ایتمشلر. بری حقوق ذاتیه. یعنی انسانك صفات ذاتیه‌سندن متولد، بالکز انسانیتی جهتیله واجب اولمش حقوق. دیگری انسانك اجتهادیله تحصیل قیلنه‌جق مقصدلره متعلق حقوق.

انسانك حقوق ذاتیه‌سی متعدددر: ١) حق حیات ٢) حق صحت ٣) حق اهلیت ٤) حق حریت ٥) حق مساوات ٦) حق تحری سعادت کبیلر.

حقوق ذاتیه انسانك حقوق طبیعیه‌سندندر، یعنی اصل خلقتنده موجود اولوب، پاك عقلك پاك وجدانك دلالتیله انسانلرك هر برینه معلومدر. حقوق طبیعیه انسانلره شارع طرفندن دگل، بلکه خالق طرفندن، وجودلریله برابر، احسان قیلنمشدر. انسان‌ده کسبی دگل صفتلر، کسبی دگل اعضالر واردر. حقوق طبیعیه‌ده اویله‌در: انسانك اراده‌سیله کسبیله حاصل اولمامش، بلکه حکیم مطلق خالق طرفندن صفات ذاتیه‌سنه مناسب صورتده احسان قیلنمشدر.

حقوق طبیعیه انسانلرك هر برنده بلا تفاوت واردر: بر انسان دیگرلرك کوزنده نه‌قدر دنی رذیل سفیل جاهل اولور ایسه‌ده حقوق

طبیعیه‌دن محروم اولماز. انسانك گناهیله، اوفاق یا بیوك جنایتیله حقوق طبیعیه انساندن زائل اولماز. حقوق طبیعیه انسانك خاصه لازمه‌سیدر: انسان اوز اختیاریله‌ده او حقوقدن فارغ اولاماز؛ مقاوله یا مقابله طریقیله‌ده او حقوقلری ترك ایده‌مز، انسان او حقوقلری بر غرض تحصیل یولنده‌ده فدا ایده‌مز. حقوق طبیعیه‌یی انسانك اوزی‌ده دیگرلرده هیچ بر صورتله اخلال ایده‌مز.

حق حیات: هر بر انسان، بلا تفاوت، یاشامق حقنه مالکدر. هر بر انسانك قانی جانی معصومدر. شو حقی انسان اوزی‌ده دیگرلرده ابطال ایده‌مز.

«من اجل ذلك کتبنا علی بنی اسرائیل انه من قتل نفساً بغیر نفس او فساد فی‌الارض فکانما قتل الناس جمیعا» (سورة‌المائده ــ ٣٥)

حق صحت: اعضالرك همده جسمانی روحانی قوه‌لرك سلامتلگی حقی. انسانك بدنی هم روحی واردر؛ هر برینك سلامتلگی انسان ایچون بر حق ضروریدر. حق صحت، حق حیات کبی، هم حقدرکه هیچ بر انسان او حقلره تعدی ایده‌مز؛ هم وظیفه‌درکه انسان اوزی‌ده او حقلرینی اخلال ایده‌مز.

حق حیات ایله حق صحت انسانك حقوق اصلیه‌سندندر. دیگر حقوق ضروریه‌لرك هر بری انسانك حق حیاتنه متفرع اولور.

انسانك حق حیاتنه ــ یوقاری‌ده بیان قیلنمش حق ملك متفرع اولور. زیرا ملك مشروع اولمادقچه حیاتی تأمین ممکن اولماز. ییمك ایچمك، لباس کیمك کبی ضرور شیلرك‌ده هر بری حق حیاتك فروعیدر. انسان، حق حیاتك ضروریاتندن اولمق صفتیله، هیئت اجتماعیه‌ده بر دائره حیات وحرکت طلب ایده بیلور. او دائره حیات هر بر انسانك اوزینه مخصوص مسکنیدر. هر بر انسانك مسکنی اوزینه مخصوص حرمی اولوب، غیرك تجاوزندن البته محفوظ قالور.

حق حیات، شو بیانك دلالتنه کوره، حیاتك دوامنه سلامتلگنه محافظه‌سنه متعلق شیلرلڭ هیئت مجموعه‌سندن عبارتدر.

حق حیاتك اڭ مهم رکنی دمك جانك معصومیتی‌در. شریعت اسلامیه نظرنده دمك عصمتی بالکز انسانیتله‌در، عصمت‌ده اسلامیت شرط دگلدر. زیرا حقوق طبیعیه‌یه اهلیت انسانیتدن زائد شرطلرڭ هیچ بریله مشروط اولاماز. هر شیدن هر حقوقدن مقصود بالذات انساندر. انسانیتی دیگر شیلرڭ بربنه خادم ایتمك معقول دگلدر.

«دمك عصمتی» حقنده هر بر انسانك بلا تفاوت برابرلگی یوقاری‌ده نقل قیلنمش «انه من قتل نفسا بغیر نفس او فساد فی الارض فکانما قتل الناس جمیعا» آیت کریمه‌سیله، همده مائده سوره‌سنده (٤٨)نجی «وکتبنا علیهم فیها ان النفس بالنفس» آیت کریمه‌سیله‌ده ثابتدر.

حق حیات ـ انسانك اوز اختیاریله‌ده زائل اولاماز بر حق طبیعی‌در دیدك. شریعت اسلامیه نظرنده بلا شبهه شویله‌در. شو حقیقتی بر حقیقت قطعیه کبی قبول قیلدقدن صوڭ محترم طلبه‌لر توبه سوره‌سنده:

«ان الله اشتری من المومنین انفسهم واموالهم بان لهم الجنة. یقاتلون فی سبیل الله فیقتلون و یقتلون وعداً علیه حقا فی التوراة والانجیل والقران. ومن اوفی بعهده من الله. فاستبشروا ببیعکم الذی بایعتم به. وذلك هو الفوز العظیم» آیت کریمه‌سنده ذکر قیلنمش اشترایی هم بیعی بر قدر امعانله ملاحظه ایدرلر ایسه، شاید علمی فائده‌لری بر قدر استفاده ایدرلر. قران کریم‌ده اختیار قیلنمش کلماتك نظمك خصوصیتی ـ البته بیوك نکته‌دن فائده علمیه‌دن هیچ بر وقت خالی دگلدر. الله یولنده جنت بدلنده جانلری ماللری فدا ایتمك ـ قران کریم‌ده اشترا هم بیع عباره‌لریله تعبیر قیلنمش. شو تعبیرڭ البته بر علمی نکته‌سی واردر، مسائل ریاضیه‌یی حل ایدر کبی، شو نکته‌یی نشاطلی

رغبتلی طلبه‌لر حل ایده بیلورلر ایسه، گوزل اولور ایدی. شو مسئله‌یی استعاره‌ده وار بلاغت جهتیله دگل بلکه آیتك حق حیاته تعلقی جهتندن حل ایتمك مطلوبدر.

حق اهلیت: همه حقوق طبیعیه‌یی‌ده حقوق مدنیه‌یی‌ده استیفایه، همده هر بر وظیفه‌لرینی ادایه انسانك صلاحیتی‌در. (۱٥۰)نجی ماده‌ده شو کتابك ۹٥نجی صحیفه‌سنده اهلیتی تفصیلاتیله یازمش ایدك.

حق حریت: حقوقلرینك هر برنده انسانك کیف مایشاء تصرفیدر. عقلك نظرنده قبیح دگل هر بر اش‌ده انسان بلا خوف بلا حرج حرکت ایدر، بر مسئولیت احتمالندن قورقماز.

حریت «حقوق‌ده کیف مایشا تصرفدر» دیدك. حق دگل شیلرده تصرف حریت دگلدر. ادب، یاعقل یامصلحت خلافنده اولور حرکتلرڭ هیچ بری حریت دگل، بلکه سفیهلك اولور.

انسانك حقی: انسانك انسانیتنه، طبیعتنه، یوقاری‌ده بیان قیلنمش مقصدلرینك بربنه موافق هم مناسب شیلردر. مصلحت یا عقل خلافنده اولور شیلرڭ هیچ بری انسانك حقی اولماز. بناءً علیه اویله شیلر حریت دائره‌سنه داخل اولاماز.

انسانلره خالق طرفندن احسان قیلنمش حقوق طبیعیه، همده شارع طرفندن تدوین قیلنمش حقوق مشروعه ـ هر بر حق بر واجب وظیفه مقابلنده ویرلمشدر: حق حیات دیگرلری قتل ایتمه‌مك وظیفه‌سی مقابلنده، حق شرف دیگرلری تحقیر ایتمه‌مك وظیفه‌سی مقابلنده، حق استحقاق بر عمل مقابلنده. انسان وظیفه‌سنده قصور ایدر ایسه، او وظیفه مقابلنده اعتبار قیلنور حق زائل اولور. قتل ایدر ایسه، حق حیات قالماز؛ معطل اولور ایسه، استحقاق کسب ایده‌مز.

«هر حق بر وظیفه مقابلنده مشروع اولور» قاعده‌سنه کوره، شریعت اسلامیه نظرنده حریت «بر واجب وظیفه مقابلنده مشروع اولور حقلرده انسانك کیف مایشا تصرفه اقتدارندن عبارت اولور.

حریت — «غیرلرڭ حقنه تجاوز ایتمه‌مك» قیدیله مقیددر. لكن شو قید حریتی تحدید دگل بلكه حریتی تحقیقدر. زیرا هیئت اجتماعیه‌ده حریتی رعایه هر بر انسانڭ حقلرینی محافظه ایتمك مصلحتی ایچون ایدی. اگر بنم حریتم دیگرلرڭ حقلرینه تجاوز ایتمه‌مك قیدیله مقید اولماسه، او وقت دیگرلرڭ حریتلری‌ده بنم حقلرمه تعدی ایتمه‌مك قیدیله مقید اولمامق لازم اولوب كلور. بویله حریت، حقوق انسانیه‌یی حفظ ایتمز، بلكه ابطال ایدر.

حریت: انسانڭ اوزی یاخود هیئت اجتماعیه ایچون نافع اولوب، هیچ بر كیمسه‌یه ضرری یوق اشلرده هر بر آدمڭ بلا مانع، اوز اختیاریله حركتی‌در. حریت – انسان عاملڭ بر علامت ظاهره‌سیدر، انسان‌ده حریت بولنمازسه، انسان بر جماد كبی قالور. حریت انسانیتڭ‌ده بر شاهدیدر، حریت بولنمازسه، انسان انسانیت درجه‌سندن ساقط اولور.

حریت اراده‌سنده اختیارنده انسانڭ استقلالیدر. اراده‌سنده اختیارنده مستقل انسان، قرآن كریمڭ دلالتنه كوره، ملك اولور.

مائده سوره‌سنده (٢٢)نجی «واذ قال موسی لقومه یا قوم اذكروا نعمة الله علیكم اذ جعل فیكم انبیاء وجعلكم ملوكا» آیت كریمه‌سنده بنی اسرائیلڭ هر برینی ملك تسمیه ایتمك – فرعون قهرنده ذلتدن نجاتلری صوڭنده اراده‌لرنده اختیارلرنده استقلاله نائل اولمقلرندن كلمشدر. صغاردن ذلتدن انسانڭ نجاتی، اراده‌سنده اختیارنده استقلالی انسانلری ملوك ایدر ایسه، حریت انسان ایچون نه قدر بیوك صفت اولور! حریت انسانڭ كامل معناسیله انسانیتی ایچون‌ده، سعادتی ترقیاتی ایچون‌ده اڭ لازم اولان بر حق ضروریدر. لكن حریتی ضائع ایتمه‌مك هم‌ده سوء استعمال ایتمه‌مك ایچون – اوزینڭ حقوقلرینی وظیفه‌لرینی بیلور قدر «علم»؛ حقی دگل شیلره هم‌ده دیگرلرڭ حقلرینه تعدی قیلماز قدر «شرف»؛ انصاف عدالت اساسلرینه اقامت

قیلنمش قانونلری رعایه ایدر قدر «طاعت»؛ باطل دعوتلره انقیاد ایتمز قدر «عزت» بولنمق لازمدر. انسانڭ عقلی سالم اولوب، شو دورت شی یعنی علم، شرف، طاعت، عزت انسان‌ده بولنور ایسه، حریت اویله انسان ایچون سبب سعادت اولور. یوقسه، یعنی او دورت شیدن بری یا هر بری بولنماز ایسه، او وقت انسانڭ حریتی اوزینه ضرر ایدر، یاخود لا اقل ضائع اولور كیدر. صبیاره، مجنونلره، سفیهلره، مكارلره تمامیله حریت ویرله‌مك شو ملاحظه‌یه بینیدر. زیرا عقلڭ قصوریله یا اختیارڭ فسادیله بونلرڭ هر برندن اوزلرینه یاخود دیگرلره بیوك یا اوفاق ضرر حاصل اولانیلور.

حریت تاریخی –: ضروری حاجتلرندن هر برینی یالڭز اوزی مستقیا ایته‌مه‌یوب، دیگرلرڭ اعانه‌لرینه محتاج اولمش انسان، ضرورت حكمیله، دیگر انسانلرله حیات‌ده اشتراك ایتمیه مجبور اولمش. بری دیگرینه اعانه قیلشمق ضروریتیله اشتراك اڭ اوّل خاتون ایله ار آراسنده وجوده كلمش. زیرا شو ایكی جنسدن هر برینڭ حاجتی دیگرینه توقف ایدر: خاتونڭ حاجتی ارسز، ارلرڭ حاجتی‌ده خاتونسز تمام اولاماز. ایكی جنسدن هر برینڭ دیگرینه احتیاجی – خالق حكیمڭ اڭ بیوك بر حكمتیدر كه عالم انسانیت‌ده مدنیتڭ اڭ اوّلگی اساسی اولان «زوجیت» او احتیاج اوزرینه تأسیس قیلنمش.

هیئت اجتماعیه‌ده اجتماعڭ اڭ ساده صورتی اولان زوجیت شو كیفیتله وجود بولمش. لكن ایكی طرفڭ هر بری هر خصوص‌ده مساوی اولوب قالامامش. زیرا خاتونلرڭ وجودلرنده جمالڭ كمالی ایچون لازم اولور لطیفلك، هم‌ده انسانیتی حفظ ایچون طبیعت طرفندن یالڭز خاتونلره تحمیل قیلنمش حمل، وضع، رضاع، حضانه كبی اڭ مهم اڭ مشكل وظیفه‌لری دائماً ادا ایتمكدن كلمش ضعیفلك ایله مشغوللك، – شو اوچڭ یعنی لطیفلك، ضعیفلك، مشغولیتڭ مجموعی – كسب معاش مسئله‌سنده خاتونلری رجالڭ حمایه‌سنه التجا ایتمیه مجبور ایتمش. شو مجبوریت حسبیله رجالڭ خاتونلره تفضیلری فكری تأسیس قیلنمش.

هيئت اجتماعيه‌ده نوعنك حفظنه عائد الك مهم وظيفه‌لرى يوكله‌مش خاتون — او مهم وظيفه‌لرى ادا ايتمك مقابلنده — كسب معاش كبى ايكنچى درجه وظيفه‌لردن آزاد قيلنمقله برابر، عائله‌ده بر عضو مساوى بولنمش اولسه ايدى عدالت اقتضاسى بر قدر ايفا قيلنمش اولور ايدى. فقط، اويله اولمامش. بلكه خاتونلرنك نفقه‌لرينى التزاملرى سببيله خاتونلره تغلب ايتمك فكرى ارلرده اويانمشدر. بوكا تبعاً، آتالرنك بالالرينه، رئيسلكده اوز قامليا‌سنه تغلبى بر حق طبيعى كبى اعتبار قيلنه كلوب انسانده تغلب ملكه‌سى رسوخ كسب ايتمش. جمعيت بيوكلشدكجه، انسانلرده تغلب، تسلط قوه‌لرى حرصلرى زياده‌لشوب، عاقبت، هيئت اجتماعيه‌ده انسانلرنك همه حقوقلرى بر قاچ انساننك شدتلى اللرنده محصور قالوب، انسانلرنك اكثريتى همه حقوق انسانيه‌دن محروم قيلنمش. شو محروميت مرور زمانله او قدر قوت كسب ايتمشكه گويا هيئت اجتماعيه‌ده ياشار انسانلرنك همه‌سى بر قاچ انساننك هوا‌سنه شهوتنه خدمت ايتمك ايچون خلق قيلنمش اعتقادى انسانلرنك دماغلرينه قلبلرينه مركوز اولمش.

حسابى يوق عصرلر عالم انسانيتده شو حال دوام ايتمش. انسانلرنك هر برى اوزلرينك او حاللرينه الفت كسب ايتمشلر، حقوقك حريتك تصورى‌ده انساننك دماغندن قلبندن تماميله چيقمش.

شويله بر طاعت عميا مساعده‌سيله عالم انسانيتده محدود دگل استبداد كلى الوهيت شورمش . . . . انسانلرنك جانلرى ماللرى همه شيلرى جبابره شهوتنه وقف اولمش . . . . يالگز بر الله بيلور، تفصيلاتى تاريخده معلوم دگل نه قدر دهشتلى حاللر انسانلرنك باشنه كلمش‌ده، انسانلر همان صبر ايده كلمشلر انسانلرنك عقللرينه عموماً استيلا ايتمش جهل، دين نامندن تلقين قيلنه كلمش اعتقاد — استبدادنك اسارتنك الك بيوك الك قوتلى سببلرى اولا كلمش.

عالم انسانيتده محدود دگل استبداد ايله همه انسانلرنك اسارت مطلقه‌سى — ابتداسى معلوم دگل زمانلردن باشلانوب، الك صوك

عصرلره كونلره قدر مختلف صورتلرده دوام ايده كلمشدر. انسانلرى او مسكنتدن او مظلوميتدن تخليص ايتمك هر زماننك نبيلرى حكيملرى وار قدر قوتلريله اجتهاد ايدر اولمشلار ايسه‌ده، عالم انسانيت تماميله اسارتدن نجات بولامامش. انسانلرى او مدهش ذلتدن تدريجى صورتده علوم معارف صنائعنك انتشارى خلاص ايتمشدر.

عالم انسانيتده تدريجى صورتده انتشار هم ترقى ايتمش علوم ومعارف — انسانلرى او ذلتدن تدريجى صورتده قورتاره كلمش. صوك كونلرده عموميت كسب ايتمش علومنك معارفنك قوتى هم نورى اعانه‌سيله — انسانلر مسكنتدن اسارتدن بالكليه نجات بولمشلار؛ حقوق انسانيه‌يى‌ده حقوق مدنيه‌يى‌ده آكلامشلار، دولتلرنك قانونلرى‌ده او حقوقلرى تصديق هم تدوين ايتمش. هم حكومتلر هم انسانلرنك حقوقلرى وظيفه‌لرى تماميله تعيين قيلنمش. هر كسنك هر ملتنك اختيارى اوز النده بولنمق وقتى كلمش. ترقيات يولنده بلا ممانعه حركت ايتمك، سعادت ميداننده بلا مضايقه استراحت ايتمك ساعتى حلول ايتمش. بر سوزله تعبير ايدر ايسه‌ك، انسانلرنك انسانيتى، هم‌ده انسانيتنك حقوقلرى علوم ومعارف نوريله انسانلره معلوم اولمش.

بر قاچ بيك عصرلر عالم انسانيتى استيلا ايتمش استبداددن اسارتدن انسانلر علوم معارفنك نورى هم قوتيله نجات بولديلار ديدك. لكن شو سوزى، نجات مسئله‌سنده سماوى شريعتلرنك الك بيوك تأثيرلرينى خدمتلرينى انكار يا اهمال طريقيله سويلمه‌دك.

بزم اعتقادمزه كوره سماوى شريعتلرنك هر برى حقوق انسانيه‌يى تقرير، عدالت عموميه‌يى اقامت مصلحتيله كلمش يا اينمش ايدى. خصوصاً الك صوك كلمش شريعت اسلاميه حقوق انسانيه‌يى احترام، هم‌ده حيات انسانيه‌ده اساس اولور قانونلرى كلياتى تأسيس ايتمك مسئله‌سنده شرائع سابقه‌لرنك همه‌سندن زياده اعتنا ايتدى. شريعت اسلاميه انسانلرنك يوقارى‌ده بيان قيلنمش حقوق ذاتيه‌لرينى اعتراف هم تعليم قيلوب، مصلحت دائره‌سنده بولنمق، ديگرلره ضرر ايتمه‌مك

قيدلريله مقيد حريت كامله هم معقوليتي انسانلرك هر برينه من عند الله احسان ايدب، هر بر انسانی بلا تفاوت مساوی اعتبار ايتدی.

اسلاميتده معتبر حق مساوات:

هيئت اجتماعيه‌ده همه انسانلر حقوق ذاتيه، مدنيه‌ده هم‌ده وظيفه‌لرده قانون نظرنده بلا تفاوت مساوی اعتبار قيلنور. انسانلكده، خواص انسانيتی قابللكده همه انسانلرك اشتراكی ـ حقوقده وظائفده مساواتك اساسی كبی فرض قيلنمشدر. كمالات انسانيه‌ده تفاوت ـ حقوقده تفاوتی ايجاب ايدر اعتبار قيلنمامشدر.

بياندن مستغنی اولور درجه‌ده هر بر انسانه معلومدركه انسانلر آراسنده بر قاچ جهتدن غايت فاحش صورتده تفاوت واردر: بر انسانك اعضالری تام سالم، وجودی قوی اولور؛ ديگر برينك اعضالری ناقص فاسد، وجودی‌ده غايت ضعيف اولور. بر انسان ـ عفيف پاك قلبلری اسير ايدر قدر جمال مفرط صاحبی اولور؛ ديگر بری يومشاق كوكللری آغلاتور قدر يافيش‌سز روش‌سز اولور. بر انسان ـ عقلاره حيرت ويرور كشفياتی كشف ايدر قدر، ياخود امور دولتی فوق‌العاده بر مهارت سياسيه ايله اداره ايدر قدر قوه عقليه صاحبی اولور، ديگر بری الك ساده شيلری‌ده آكلامقدن عاجز قالور قدر غبی اولور. بر انسان اجتهاديله مليارد‌لری كسب ايدوب مليونلری صرف ايدر، ديگر بری عمری بوينه بر پاره نان‌دن طويماز، قبرينه كيدر.

انسانلر آراسنده بويله فاحش تفاوت طبيعيدر. عالم انسانيتده بيوك بر مصلحتمی بويله فاحش تفاوتی اقتضا ايتمش، ياخود بزم عقلمز احاطه‌سندن يوقاری بر «سر الهی» می شو فاحش تفاوتی ايجاب ايتمش؟ معلوم دگل. لكن هر حالده قانون قوتيله او تفاوتی رفع ايتمك ممكن دگلدر.

قانون قوتيله تفاوتی رفع ايتمك ممكن دگلدر ديمك. يالكز بو قدر دگل، بلكه اويله بر تفاوتی رفع ايتمك، عدالت عموميه قانوننه كوره مطلوبده دگلدر. زيرا اويله بر تفاوت حريتك الك طبيعی

بر نتيجه‌سيدر: مادامكه هر بر انسانك النده حريت مطلقه‌سی اراده كليه‌سی واردر، انسان نصل استرسه اويله حركت ايدر. جمله انسانلری قانون قوتيله بر طرفه سوق، ياخود «شو حدی، شو درجه‌يی كچمه» ديمك، حريتی تماميله سلب ايتمك اولور. خلقت انسانيه‌ده استعدادك درجه‌لری نوعلری محصور دگل هم‌ده انحصاری‌ده ممكن دگل قدر متفاوت هم متعدددر. درجه‌لری نوعلری مختلف استعدادلری قانونك حكميله مساوی اعتبار ايتمك ـ عدالت اولماز ظلم اولور.

طبيعت اقتضاسندن ناشی، هم‌ده حريت مطلقه‌دن متفرع تفاوت انسانلرده وار ايسه، بولنمقده لازم ايسه، «همه انسانلر حقوقده وظيفه‌لرده متساويدر» ديمكدن مقصد نه‌در؟

حقيقتی دها گوزل آكلامق ايچون سوزی بر قدر اوزاتمق مناسب اولسه كرك.

الله همه انسانلری انسانيتده مساوی خلق ايتمش، هر بری آتادن آنادن حرلك مساويلك صفتيله طوغمش. لكن حيات يوللرينه سلوك انسانلردن مساويلگی نزع قيلوب، مسلك هم معاش اقتضاسيله انسانلرده كلی تفاوت حاصل اولمش. عملك اجتهادك ايجابيله حيات درجه‌لری شرفده معتبرلكده مختلف اولمش. شو حقيقتی قرآن كريم بيان ايتمشدر:

«يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر وانثى. وجعلناكم شعوباً وقبائل لتعارفوا. ان اكرمكم عند الله اتقاكم. ان الله عليم خبير»

انسانلرك فطرت انسانيه‌ده تساويلری «انا خلقناكم من ذكر وانثى» سوزيله بيان قيلنمش. فامليالره، قبيله‌لره منشعب اولوب، هيئت اجتماعيه‌ده ياشار ايكن حقوقده وظيفه‌لرده برابرلكلری «وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا» جمله الهيه‌سيله اعلان قيلنمش. يعنی فامليالره قبيله‌لره منقسم اولمق حقوقده تفاوت ايچون دگل، بلكه يالكز تعارف ايچوندر. اقاليم اختلافيله اجناسك اختلافی، نسبك اختلافيله فامليالرك اختلافی حقوق انسانيه‌ده حقوق مدنيه‌ده تفاوتی ايجاب ايتمه‌يور. عمل

واجتهاد ثمرەسی اولارق انسانلرڭ كرمدە اعتباردە شرفدە البتە تفاوتلری «ان اكرمكم عندالله اتقاكم» جملە جامعەسیلە افادە قیلنمشدر.

انسانلرڭ كرامتی، یعنی عندالله وعندالقانون اعتباری، قرآن كریمڭ تعلیماتنە كورە، یالڭز «تقوی» صفت عالیەسیلە اولور.
«ان اكرمكم عند الله اتقاكم» آیت كریمەسی بونی بیان ایدر.
یعنی الله قاشندە الڭ كریمڭز الڭ محترمڭز هر اشدە الڭ زیادە متقیكزدر.

هیئت اجتماعیە صلاحنە هم‌دە انسانلرڭ ترقیاتدە تقدمنە سبب اولور «اتقا»، «تقوی» نصل شیدر؟ كە هر خصوصدە، انسانیتدە، حقوقدە وظیفەلردە متساوی انسانلرڭ اعتباردە شرفدە تفاوتلرینە سبب اولا بیلسون. واعظلرڭ لسانلرندە دور ایدوب، زاهدلك درویشلك كلمەلرینە مرادف كبی استعمال قیلنور «تقوالق» انسانلرڭ هیئت اجتماعیەدە ذلتلرینە سبب اولماسە، هیچ بر وقت هیئت اجتماعیە صلاحنە سعادتنە سبب اولاماز. بوڭا كورە سوز مناسبتیلە بوردە «عملدە اتقا»یی بیان ایتمك فائدەسز اولماسە كرك.

بر عملدن بر صناعتدن هیئت اجتماعیەدە انسانلرڭ كما ینبغی استفادەلری‌چون ــ او عملی او صناعتی الڭ كوزل صورتدە اتقان ایتمك، اقتداری اهلیتی معرفتی كامل دگل ایكن او عملە او صناعتە اقدام ایتمەمك، او عملڭ او صناعتڭ ضرری بولنمایوب منفعتی عمومی اولمق، انسانلرڭدە او عملە او صناعتە احتیاجلری معقول مشروع بر احتیاج اولوب هوائی بر احتیاج اولمامق كبی شرطلرڭ وجودی لازمدر.

عمل ــ مادی اولسەدە، معنوی اولسەدە، اوفاق اولسەدە بیوك اولسەدە؛ صناعت ــ سادە اولسەدە دقیق اولسەدە، عموماً هر بر عمل هر بر صناعت شو قانون اساسی تحتنە داخلدر. هر برندە شمدی سویلنمش شرطلرڭ تحققی شریعت اسلامیە نظرندە ضروردر.

بر هیئت اجتماعیەدە عمللرڭ صناعتلرڭ هر برندە یوقاریدە سویلنمش شرطلرڭ همەسی تمامیلە رعایە قیلنور ایسە، بر یوزندە او هیئت اجتماعیەدن دها كوزل دها سعادتلی بر هیئت اجتماعیە متصور

اولورمی؟ البتە اولماز. لكن عمللرندە او شرطلری تمامیلە رعایە ایدر عامللر نصل بولنور؟ الڭ مهم نقطە شو نقطەدر.

بر عامل ــ هیئت اجتماعیەیی احترام ایدر ایسە، عمللرینڭدە هیئت اجتماعیەدە اهمیتنە واقف اولور ایسە، هر بر عملڭ قصوری خیانتی جائز دگل بر امانت اولمقنە ایمان ایدوب هر امانتڭدە رعایەسی وجوبنە كوڭلیلە ایناڼور ایسە، امانتی رعایە ایچوندە اقتدار اهلیت معرفت یوق ایكن اقدام ایتمەمك ضرورتنە قانع اولور ایسە، عملی اتقانڭ فائدەلرینی قصور یاخیانتڭ ضررلرینی آڭلار ایسە، اشتە او وقت عاملڭ عمللرندە «تقوی» صفت عالیەسی بولنمش اولور.

اویلە عامل «ان اكرمكم عند الله اتقاكم» تشریفیلە كریم هم شریف اولمش اولور، اویلە عامل عملدە قصوردن خیانتدن وار قدر قوتیلە صاقلانوب، عملی اتقان اصلاح وظیفەسندە كون تون سعی ایدر، عملڭ وظیفەلرڭ نتیجەلرینە مترتب اولور مسئولیتی علی الدوام كوز اوڭندە طوتوب هر حالدە امانت حقانیت صداقت یوللرندە حركت ایدر.

انسانڭ شرفنە، شرف درجەلرندە تقدمنە سبب اولور «تقوی» ــ شو معنی ایلە تقویدر. هیئت اجتماعیە اعضالرندە بویلە بر فضیلت بولنور ایسە، شبهە یوق، او جمعیت الڭ سعید بر جمعیت اولور، اویلە جمعیت خیرات ترقیات یولندە مسابقە میدانی اولوب، فساد منبعلرندن شرور یوللرندن پاك قالور. او فضیلتڭ هیئت اجتماعیە صلاحنە اوقدر اهمیتنە كورە، قرآن كریم انسانلرڭ حقوقدە تساویلرینی مذاهب حیویەدە تفاوتلرینی بیان ایتدكدن صوڭ، هیئت اجتماعیەدە انسانلرڭ صلاحنە اساس اولور قاعدەیی بیان طریقیلە «ان اكرمكم عند الله اتقاكم» دیمش.

انسانیتدە برابر انسانلرڭ قوت ضعف عقل كبی انسانڭ كمالنە عائد خصوصلردە تفاوتلری، طبیعتڭ قانونی قرآن كریمڭ بیانیلە، ضروری صورتدە ثابت اولدی ایسە، ایندی بوندن صوڭ «حق مساواتی» تفسیر وظیفەسنە عودت ایدرز.

همه انسانلر حقوق‌ده وظیفه‌لرده متساویدر: همه انسانلر یوقاریده بیان قیلنمش حقوق ذاتیه‌لرندن بر درجه استفاده ایدرلر: عقلی قوتی شرفی زیاده اولان آدمك حقوقی زیاده اولماز، ضعیفك ضعفی، جاهلك جهلی انسانك حقوق ذاتیه‌لرینی ناقص قیلماز. انسانلر کمالات ذاتیه‌ده نه قدر فاحش صورتده متفاوت اولابیلسه‌لرده، دمك عصمتی عرضك حرمتی، ذمه‌لرك اهلیتی سوزك قوتی کبی حقوق‌ده بر ذره قدر تفاوت اعتبار قیلنماز. شریعت نامندن وضع قیلنه‌جق قانونلر، یاخود طرح قیلنه‌جق تکلیفلر عمومی اولورده شریف شرفیله عاقل بیوك عقلیله او عمومدن مستثنی اولاماز.

همه انسانلر حقوق‌ده متساویدر: یعنی دولت یا هیئت اجتماعیه امورلرینی اداره هم اصلاح ایچون وضع قیلنور قانونلر انسانلرك هر بری حقنده بر درجه‌ده جاری اولور. ضعیف ضعفیله زیاده‌یی تحمل ایتمز؛ قوی قوتیله، سلطان سلطه‌سیله قانونك قوتنه غلبه ایده‌مز. شرع شریفك سلطه قضائیه‌سی خلیفه ایله عادی آدملره بلا تفاوت نفوذ ایدر.

شریعت اسلامیه‌ده حریتك مساواتك درجه‌سنه بر قدر اشاره ایتمك قصدیله بوراده خلیفه ابوبکر الصدیق حضرتلرینك خلافته انتخابی صوکنده سویله‌مش خطبه‌لرینی نقل ایده‌یم:

«ایها الناس: قد ولیت علیکم ولست بخیرکم. فان احسنت فاعینونی. وان اسأت فقومونی. الصدق امانة، والکذب خیانة. والقوی فیکم ضعیف عندی حتی آخذ منه الحق. والضعیف فیکم قوی عندی حتی آخذ له الحق ان شاءالله، اطیعونی ما اطعت الله ورسوله. فاذا عصیت الله ورسوله فلا طاعة لی علیکم.»

معناسی «ای جماعت! خلافته صایلاندم، لکن الله سنحکز دکل ایدم، اشلرمی گوزل اداره ایده بیلور ایسه‌م، بکا اعانه ایدریکز. خطا ایده‌جك اولور ایسه‌م، ارشاد ایدریکز. اشمی کما ینبغی ادا ایتمك امانتدر. قصور ایتمك خیانتدر. آراکزده قوتلیکز بنم عندمده

ضعیف اولور، ذمه‌سنده وار حقلری البته آلورم. ضعیفکز بنم عندمده قوی اولور، همه حقلرینی ویرورم. قانون دائره‌سنده حرکت ایدر ایسه‌م، بکا اطاعت قیلکز. یوقسه، یوق.»

شو خطبه «اطیعونی ما اطعت الله ورسوله فان عصیت الله ورسوله فلا طاعة لی علیکم» کبی الك جامع سوزیله حکومت اسلامیه حرکتی ایچون بر خط مستقیم، قراری ایچون‌ده بر مرکز عدالت تعیین قیلمشدر. رعیه ایچون نه قدر بیوك بر حریتدر. «وان اسأت فقومونی!» حکومت اسلامیه خط استقامتدن بر قدر میل ایدر ایسه، رعیه تقویم ایده بیلور. حل، عقد، عزل، نصب تمامیله رعیه الندەدر.

«والقوی فیکم ضعیف عندی، حتی آخذ منه الحق. والضعیف فیکم قوی عندی حتی آخذ له الحق» جمله جامعه‌سی حق مساواتی الك گوزل صورتده بیاندر. یعنی قانون قاشنده قویلك ضعیفلك یوقدر. قوی انسانلرك حقلرینه تعدی ایده‌مز. ضعیف اوز حقلرینی استیفادن عاجز اولماز. قانون حضورنده خلیفه ایله عادی آدم هر جهتدن برابردر. قاضی شریح خلیفه علی حضرتلرینی اوز حضورینه دعوت ایدوب، یهودی فائده‌سنه حکم ایتدی. خلیفه عمر خطبه‌لرینك برنده «ان کان بینی وبین من هو منکم شیء من احکامکم ان امشی الی من احبه منکم فینظر فیما بینی وبینه» دیدی. یعنی: بنده حقکز وار ایسه، کیمه استرسه‌کز او آدمك حضورینه حکم ایچون بنی آلوب کیده بیلورسز.

شریعت اسلامیه‌ده معتبر مساواتك ایکنجی بر نوعی: عملده متساویلرك جزاده مساواتیدر. ایکی عامل عملده برابر اولسه‌لر، جزالری ثوابلری البته متساوی اولور. کاملك کمالیله اجری زائد اولماز. ضعیفك ضعفیله اجرینه نقصان کلمز. جزالرك اجرلرك تفاوتی، عامللرك تفاوتیله دکل، بلکه عمللرك تفاوتیله اولور

شو قانون — یعنی عمللرك تفاوتیله جزالری اجرلری متفاوت ایتمك

قانونی ــ هم طبیعت کونیه هم شریعت اسلامیه طرفندن قبول قیلنمش بر مطرد قانوندر. ماهر صانعنڭ گوزل عملیله عادی عاملنڭ عادی عملی آراسنده اجرده فرق بولنمق لازمدر.

عملنڭ تفاوتیله اجرلری جزالری متفاوت ایتمک ــ عدالتنڭ اقتضاسیدر، حق مساواتنڭ بیوک بر رکنیدر. انسانلرنڭ مصلحتی، مدنیتنڭ ترقیاتی ــ عمل ایله جزالرنڭ تساویلرینه، عملنڭ تفاوتیله جزالرنڭ اجرلرنڭ تفاوتنه مبنیدر. بویله اولمازسه حیات انسانیه‌ده سکون مطلق، جمود مزمن دوام ایدر ایدی.

«لمثل هذا فلیعمل العاملون» ــ «وفی ذلك فلیتنافس المتنافسون»

انسانلرنڭ حقوق ذاتیه‌لرینی، او حقوق ذاتیه‌یه مترتب اولور حقوق مدنیه‌لرینی بر قدر بیان ایتدك. بونکله مقاصد ضروریه‌دن حساب قیلنمش «حفظ نفس»نڭ معناسی معلوم اولدی. نفسی یعنی انسانی حفظ ایتمك انساننڭ همه حقوقلرینی حفظ ایتمککله اولور دیمش ایدك.

انسان همه حقوقنڭ مقصد هم غایه‌سیدر: هیئت اجتماعیه تشکیلندن، دولت تأسیسندن، قانون تدویننددن، محکمه‌لر انشاسندن، عسکر تربیه‌سندن مقصد، انسانی هم‌ده انساننڭ همه حقوقلرینی حفظ ایتمکدر. همه تدبیرلرنڭ علت غائیه‌سی نوع انسانندر. طبیعت‌ده وار شیلرنڭ کافه‌سی انساننڭ منفعتنه ترقیاتنه خدمت ایتمك ایچون الله طرفندن خلق هم وفق قیلنمشدر. بوڭا کوره، قانونلرنڭ، سیاسی یا مدنی اصلاحلرنڭ ــ انساننڭ مصلحتلرینه مقصدلرینه تمامیله موافقتلری ضروردر.

شریعت اسلامیه‌ده مقاصد ضروریه‌دن صانالمش «حفظ نفس»نڭ معناسی شودر. دولت ــ حقوق انسانیه‌یی تکمیل هم توسیع ایچون تأسیس قیلنوب؛ حکومت ــ انسانلرنڭ مصلحتلرنده استخدام قیلنمق ایچون انتخاب هم نصب قیلنور.

شو حقیقتنه اشاره قیلوب، فیلسوف اسلام ابو العلا حضرتلری دیمش:

«مل المقام! فکم اعاشرامة * امرت بغیر صلاحها امراؤها»

«ظلموا الرعیة واستجازوا کیدها * فعدوا مصالحها وهم اجراؤها»

یعنی: مصلحتلری اداره ایچون یاللانمش اجیرلر ایکن، امیرلر امتنڭ مصلحتلرینی ترك ایدوب، رعیه‌یی ظلم ایتدیلر. ضررلرنده حرکت ایتدیلر.

امیرلری، حکومتی «مصلحتلرنڭ اجیری» دیمك ــ «دولتی تأسیسدن مقصد ــ انسان هم‌ده انساننڭ مصلحتلری» دیمکدر.

انساننڭ حقوق ذاتیه‌لرینی علی الاختصار شرح ایدر ایکن حق حریتی بیان مناسبتیله، هم‌ده هر نوع حریتنڭ شریعت اسلامیه‌ده وجودینی دعوی اقتضاسیله ــ بزم کتب فقهیه‌ده، دواوین سنت‌ده حق حریت خلافنده کبی کلمش مسئله‌لره عائد فکرمزی اعتقادمزی بوراده سویله‌مك بزه بر واجب وظیفه اولدی. بوڭا علاوه او مسئله‌لرنڭ علم حقوق نظرنده فوق العاده اهمیتلری‌ده واردر. لکن بزم بوراده بیانمز فقیهلرنڭ اهل حدیثنڭ مسلکلرینه سلوك طریقیله اولاجقدر.

مسئله‌لرنڭ بری حریت دینیه‌یه ظاهراً مخالف قتل مرتد مسئله‌سیدر. دیگری ــ حریت شخصیه‌یه تماماً مخالف رقیت، اسارت مسئله‌سیدر.

حدیث هم فقه کتابلرینڭ بیانلرینه کوره، مرتد هم مرتده قتل قیلنور. رجال‌ده شو مسئله ــ اجماعیه‌در؛ خاتونلرده ــ جمهوریه‌در.

شو مسئله‌ده فقیهلرنڭ اهل حدیثنڭ دلیللری:

۱) عن ابن عباس ان النبی قال «من بدل دینه فاقتلوه.» رواه البخاری.

۲) وعن معاذ بن جبل فی رجل اسلم ثم تهود «لا اجلس، حتی یقتل قضاء الله ورسوله.» فامر به فقتل. متفق علیه.

۳) «ومن یبتغ غیر الاسلام دینا فلن یقبل منه» ای فلن یقر علیه، بل یستتاب. فان تاب، والا قتل.

فقیهلر بویله دلیللره استناداً، مرتدلری، ار اولسه‌ده خاتون اولسه‌ده، قتل ایدرلر. دینه هم‌ده دیننڭ انتظامنه حرمتنه خلل ویرمه‌مك ملاحظه‌سیله ایمش. زیرا ملیتی هم‌ده وحدتی محافظه، سیاست نظرنده، دولتی مدنیتی محافظه بابنده الڭ گوزل بر طریق

ایمش. «قتل الارتداد ـ عقوبة لهتك حرمة الملة وحذراً عن تفرق الوحدة. فان حفظ الملة ووحدتها اصل النظام المدنی» دیمش فقیهلر.

«قتل مرتد» مسئله‌سنده فقهای اسلامك فکرلری دلیللری شودر. اما بزم خصوصی فکرمزه کوره، قرآن کریمده مرتدك قتلنه دلالت ایدر آیت یا سوز یوقدر. «فلن یقبل منه» کبی جمله‌لری دعوایه موافق صورتده تفسیر سبیله قرآن کریمك معجز نظم کریمنی دلیل بولنمق لازم دگلدر. «اسلامیتدن غیری حق اولا بیلور بر دینی آرار ایسه‌ده، بولنماز» معناسنده کلمش آیت کریمه‌یی مرتدك قتلنه حمل ایتمك ـ نظم کریمك اتساعنه مناسب اولور قدر واسع هم مفید تفسیر دگلدر.

قرآن کریمده ارتداد مسئله‌سی بر قاچ دفعه ذکر قیلنوب، جزاسی قتل اولمق هیچ بر دفعه‌ده ذکر قیلنمامش.

«ولا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن دینکم ان استطاعوا. ومن یرتدد منکم عن دینه فیمت وهو کافر فاولئك حبطت اعمالهم فی الدنیا والاخرة واولئك اصحاب النار هم فیها خالدون.» (سورة البقره)

«یا ایها الذین آمنوا من یرتدد منکم عن دینه فسوف یأتی الله بقوم یحبهم ویحبونه اذلة علی المؤمنین اعزة علی الکافرین. یجاهدون فی سبیل الله ولا یخافون لومة لائم.» (المائده ـ ٥٦).

بونك کبی آیتلرده جزایی بیان ایدر ایکن، قتلدن سکوت ایتمك بزم دعوامزه بر قدر شاهد اولابیلور.

مرتدی قتل، سنتده ثابت اولمش ایسه، ایکی وجهك بریله توجیه قیلمق ممکندر.

١) عصر اولده مرتدلر ارتدادلری صوکنده، اسلامیت ضررینه شدتلی صورتده حرکت ایدوب، اهل اسلام آراسنده فتنه فسادی نشر بولنده سعی ایدرلر ایدی. اویله مرتدلری قتل ایتمك ارتدادلری ایچون دگل، بلکه فساد یوللرینی باغلامق ایچون ایدی. فرض ایده‌یك، مرتد ارتدادی صوکنده اسلامیت علیهنده فتنه نشر ایتمه‌مش

اولسه ایدی، او تقدیرده قتل واقع اولمامش اولور ایدی. مرتدلری قتل ارتدادلری ایچون اولمامش، بلکه فتنه‌لرینی قطع ایچون اولمش ایسه، عصر اولده مرتدلری قتل مسئله‌سی حریت دینیه‌یه مخالفدر اعتراضی وارد اولمایور.

شو توجیهی «وقالت طائفة من اهل الکتاب آمنوا بالذی انزل علی الذین آمنوا وجه النهار واکفروا آخره لعلهم یرجعون» آیت کریمه‌سی غایت ظاهر صورتده تأیید ایدر: زیرا شو آیتك دلالتنه کوره، اهل کتابك ایمانلری، صوکره ارتدادلری ـ مؤمنلرك قلبلرینه فتنه صالمق مکریله اولور ایمش. شویله مکرلرك یوللرینی باغلامق ایچون شارع حضرتلری «من بدل دینه فاقتلوه» بویورمش اولسه کرك. بناءً علیه شو مسئله، دینی بر مسئله اولمایوب، بر حالك چاره‌سی اولمق ایچون مشروع اولمش سیاسی بر مسئله اولور. اویله مسئله‌لر عصر سعادتده وار ایدی: امام احمد حضرت عائشه‌دن، امام مسلم خلیفه عمر حضرتلرندن «آخر ما عهد النبی ان لا یترك بجزیرة العرب دینان» سوزینی نقل ایتدیلر. مسلم دگل آدملری اجلا مسئله‌سی، شبهه یوق، شرعی مسئله دگلدر. بلکه احوالك مساعده‌سنه، قوتك وجودینه توقف ایدر سیاسی مسئله‌در. لاجل ذلك خلیفه ابو بکر حضرتلری اهل حجازی اجلا ایتمه‌مش؛ خلیفه‌لرك هیچ بری اهل یمنه طوقنمامش؛ احوالك مساعده‌سنه کوره، حضرت عمر یهودلری خیبردن اجلا ایتمش. اجلا مسئله‌سی شارعك فرمانیله ثابت بر دینی مسئله اولسه ایدی، خلفای راشدین اویله بر مسئله‌ده مساهله ایتمزلر ایدی. بنم فکرمه کوره، قتل مرتد مسئله‌سی‌ده سببك وجودینه تبعیت ایدر سیاسی بر مسئله‌در. او وقت، قتل ارتدادلرینه عقوبت طریقیله اولمامش، بلکه فتنه‌لرینی دفع ایچون اولمش اولسه کرك. بناءً علیه شو مسئله‌ده حریت دینیه‌یه مخالف بر شی یوق دیمك ممکن اولسه کرك.

٢) عصر اوّلده مرتدی عقوبتك ایكنجی وجهی: نفاق یا خوف طریقیله یاخود بلا تثبت اسلامیتی قبول ایتمكدن دیگر ملتلری زجر ایتمك ایدی. یعنی اسلامیتی قبول ایده‌جك ایسه، حقیتی ایچون قبول ایتسون. بلا بصیره بلا برهان، یالكز شوكت اسلامیه‌دن خوفاً قبول ایتمك شارع نظرنده معتبر دگلدر. شو وجه ــ اسلامیت‌ده اكراهك یوقلغینه علی حده بر برهان اولا بیلور. شریعت ــ بر غرض ایله اسلامیتی قبول ایدنلرك قبوللرینه اعتبار ایتمه‌یور ایسه ــ سیف قوتیله دعوت ایدر سوزی البته باطل قالور.

عقوبت ارتداد مسئله‌سنده فقهای كرامك اجماعنه مخالفت ایتمیه جرأت ایتدك. زیرا قوّت سیوف انسانی ظاهری شیلره اكراه ایده بیلور ایسه‌ده، انسانك اعتقادینه وجداننه ذره قدر تأثیرینی اجرا ایده‌مز. انسانك قلبنه نفوذ ایتمه‌ین اعتقاد، ایمان نظر شریعت‌ده معتبر دگلدر. یالكز لسان‌ده جاری اولور ایمانك‌ده كفرك‌ده حكمی یوقدر. مرتدی عقوبتدن مقصد ایمان قلبی ایسه، عقوبتله اویله ایمانك حصولی ممكن دگلدر؛ ایمان ظاهری ایسه، اویله ایمان شرعاً معتبر دگلدر. بهر تقدیر مرتدلری عقوبت‌ده بر مقصد معقولك وجودی ممكن دگلدر. اما بیوك بر مفسده‌سی واردر: قلباً اسلامیت‌دن دونمش، یالكز جبانلگی اقتضاسیله سیوفدن قورقوب، اسلامیت لباسی بوركنمش دنی حریفلری امت محمدیه اعضاسی صانامق مفسده‌سی. هیئت ملیه‌ده اویله اعضالری بولندرمق هر جهتدن ضررلیدر، اسلامیتك علویتنه‌ده بر قدر منافیدر. هر ملت‌ده سیاسی فسادلرك اكثری اویله فاسد اعضالرك تأثیریله اولا كلمش دگلمی؟

فقهای كرامك اجماعلرینه بزم رأیمز مخالف ایسه‌ده، قران كریمك متعدد آیتلریله مؤیددر «لا اكراه فی الدین. قد تبین الرشد من الغی». مرتدی عقوبت قایتارمق قصدیله اولور ایسه، دین‌ده اكراهك وجودی لازم اولور.

«افانت تكره الناس حتی یكونوا مومنین» (یونس ــ ٩٩). شو آیت كریمه قدرت بشردن اكراهی سلب ایتمش. یعنی «اكراه ایده بیله‌جك سن دگل، بلكه اللهدر.» بناءً علیه، مرتدی ارتدادی ایچون قتل ایتمك حكومت اسلامیه النده اولماز.

«واتل علیهم نبأ الذی آتیناه آیاتنا فانسلخ منها فاتبعه الشیطان. فكان من الغاوین. ولو شئنا لرفعناه بها ولكنه اخلد الی الارض واتبع هواه. فمثله كمثل الكلب ان تحمل علیه یلهث او تتركه یلهث. ذلك مثل القوم الذین كذبوا بایاتنا. فاقصص القصص لعلهم یتفكرون.»

شو آیت كریمه، امیه بن الصلب حقنده نازل اولمش اولسه‌ده دیگر بر عالم حقنده نازل اولمش اولسه‌ده، حد ارتدادك عدمنه دلالت ایدر. زیرا هدایتك آیات قطعیه‌سنه حصول هم وقوف صوكنده، او آیات قطعیه‌دن منسلخ اولوب، هدایتی ترك ایتمك یعنی مرتد اولمق قتلی ایجاب ایتمه‌مش ایسه، ــ قبول ایدر ایكن بلا برهان قبول ایتمش، صوكره بر شبهه تأثیریله مرتد اولمش مسكین بر بی چاره حقنده قتلك عدم وجوبی لازم اولور. زیرا بر جنایتك الك بیوك درجه‌سی حقنده هیچ بر جزا یوق ایكن، او جنایتك الك اوفاق درجه‌سی حقنده الك بیوك جزا تعیین ایتمك او قدر مناسب اولماز. هدایتك همه آیات قطعیه‌سنه وقوف صوكنده ارتداد ــ دلیلدن برهاندن غافل آدمك ارتدادینه نسبتله قیاس قبول ایتمز درجه‌ده بیوك جنایتدر. بیوك جنایته قتل جزاسی تعیین قیلنمامش ایسه، اوفاق بر جنایته قتل جزاسی تعیین قیلنمامق البته لازم اولوب كلور.

بزم شو بیانمزله «عصر اوّلده مرتدلری قتل ایتمك حادثه‌سی بولنمش ایسه، ارتدادلری ایچون دگل ایدی» دعواسی ثابت اولور. بناءً علیه او حادثه‌یی حریت دینیه خلافنه بر شاهد صفتیله كوسترمك درست اولماز.

شو مسئله بزم دعوامزه موافق طرزده حل قیلنمش ایسه، «انسانك حریت ذاتیه‌سنه قطعاً مخالف اولان رقیقلك بنده‌لك سیئه‌سی

اسلامیت‌ده وارمیدر؟» مسئله‌سی حقنده اوز فکرمزی، کوکلمز اجماع دهشتلرندن بالکلیه آزاد ایکن، دینمز تقلید لوثندن تمامیله پاك ایکن، غایت بیوك بر ارتیاحله عرض ایدرز.

شریعت اسلامیه نوری کبی کوزی وار انسانلرك هر برینه البته ظاهر اولور نور، یعنی قرآن کریمك نصوص بینه‌سیله شارع اکبرك تعالیم بلیغه‌سی، میدان‌ده موبد صورتده باقی ایکن، او نور عمومیدن اقتباس قیلنمش سوزلری بلا خوف همه عالمه سویله‌مك حقی البته هر انسان‌ده بولنور. فقهای کرامك قرارلری شریعت اسلامیه‌یی نسخ ایتمه‌مش ایسه، شرع شریفك نصوص بینه‌سنه هر کس البته تمسك ایده بیلور. اللهك فضلیله فتح قیلنمش رحمت قاپولری قاپانمامش ایسه، بن‌ده دیگرلر کبی امید ایله بیلورم

دعوامی اثبات ایدر ایکن، قرآن کریمك همه آیت کریمه‌لری کوکلم‌ده محفوظ کوزم اوکنده حاضر ایسه، شارع اکبر علیه الصلاة والسلام حضرتلر بنك لسان تشریعلرندن صادر صحیح سنتلری تمامیله جمع ایتمش مسندلرك یا اوزلری یا فهرستلری بندن غائب دگل ایسه، شریعتك لسان بیانی فقهای کرامك لسان علمیلرندن بیك دفعه آسان ایسه، شو اوچ شرطدن هر بریك تحققی تقدیرنده، فقهی مسئله‌لرده سوز سویله‌مكدن بنی کیم منع ایده بیلور؟

مطلوبیم شرع شریفك اصول قطعیه‌لرینه مقاصد اصلیه‌لرینه، همده انسانلرك الله طرفندن ویرلمش حقوق ذاتیه‌لرینه هر جهتدن موافق مناسب اولور ایسه، دعوامك ثبوتی‌ده شریعت اسلامیه ایچون بر نقص اولمایوب، بلکه بالعکس، اسلامیتك علویتنه ابدیتنه بر شاهد صادق اولا بیلور ایسه، «او سوز سندن قبل سویلنمه‌مش!» یاخود «فقیهلرك همه‌سی سنك سوزك خلافنه اجماع ایتمشلر!» کبی تهدیدات — بنی او دعوادن منع ایده‌مز. بیلورم بر مسئلهٔ علمیه‌ده مخالف یا موافق سوز سویله‌مك فقهای کرامك شأنلرینه حرمتلرینه تعدی اولماز، بلکه او بیوکلره اقتدا اولور. بیوکلره اقتدا — فوه

فکریه‌یی معطل براقوب، جمود حالنده قالمق دگل، — مسائل علمیه‌ده او بیوکلر کبی حرکت ایدوب، حقیقتی طلب ایتمکدر.

رقیقلك مسئله‌سنده شریعت اسلامیه نظرینی بیان ایچون، رقیت تاریخنه عائد معلوماتی تفصیلاتیله حقوق کتابلرندن نقل ایتمك لازم اولماسه کرك. بالگز شو قدر سویله‌مك کفایه‌درکه: اسارت، رقیت — انسانك طبیعتنده مرکوز تغلب اساسی اوزرینه تأسیس قیلنوب، تاریخ انسانیتك ابتداسندن آلوب، الك صوك کونلره قدر دوام ایده کلمش بر حالدر. بابل، مصر، رومان، یونان کبی شرائع سابقه‌لرك هر برنده، همده جاهلیت دورلرنده وحشیت عالمنده همر ابدر بدوی ملتلرده‌ده وار ایدی. اسیر ایتمك اصوللری‌ده ملتلرك عادتلرك اختلافیله مختلف اولوب، اسیرلرله رقیقلرله معامله طریقلری‌ده ملکلرك قاسیلك‌ده مرحمتسزلك‌ده تفاوتلرینه کوره متفاوت اولور ایدی. رقیقلر — انسان دگل، بلکه اراده‌لری اختیارلری انسانیتلری یوق، یالگز لسانلری وار حیوان اولمق صفتیله جانلی مال اعتبار قیلنور ایدی.

رقیت — عالم انسانیت‌ده سماوی شریعتلرك حکمیله دگل، بلکه قوتك ایجادیله، حب تغلبك اعانه‌سیله حاصل اولمش، عاقبت، مدنی ملتلرده قانونلریله، وحشی بدوی ملتلرده وحشیتلریله اقرار قیلنه کلمش بر سیئه‌در. اسکی زمانلرده مدنیتلریله شهرت بولمش ملتلرك شریعتلرنده رقیقلك وار ایدی؛ ابراهیم شریعتی‌ده تورات شریعتی‌ده رقیقلگی اقرار ایتدی. علوم فقهیه‌ده برنجیلك رتبه‌سنه چیقمش یهود علمالری رقیقلك مسئله‌سنده دها زیاده تقدم ایدوب، رقیتی تشدید ایتدیلر.

حاصل کلام: عالم انسانیت‌ده رقیت قوت تأثیریله حادث اولدی‌ده قوت هم قانون حمایه‌سنده اسلامیت ظهورینه قدر همه ملتلر طرفندن مقبول اولوب، دوام ایتدی. رقیقلك سیئه‌سی همه عالم‌ده، علی الخصوص مدنیتدن اوزاق، وحشیت‌ده الك عریق جزیرة العرب‌ده، طامورلانمش

كوكلشمش بر زمانده شمس اسلاميت افق انسانيتده طوغدى.

انسانلرى طاشلره آغاچلره وثنلره، اوزلرى كبى انسانلره عبادتدن تخليص ايدن، عقللرينى كاهنلر موبدلر، حبرلر، راهبلر الندن اسارتدن اطلاق ايدن، قلبلرينى اوهام تلقيناتيله تعليم قيلنور اعتقادلردن تطهير ايدن اسلاميت ــ مسكين رقيقلرى اوزلرى كبى انسانلر الندن مملوكيتدن مظلوميتدن خلاص ايتدى‌مى؟ همه عالملره رحمت عموميه اولمق صفتيله ارسال قيلنمش رسول كريمك رسالتى ــ اوزلرى كبى انسانلرك النده مظلوم مسكين رقيقلره بر قدر رحمت اولا بيلدى‌مى؟

مذهبلرى تدوين قيلمش فقيهلرك اجتهادلرينى قبول ايدر ايسه‌ك، شو ايكى سوالك جوابنده «يوق!» ديمك لازمدر. اما قران كريمك نصوص مؤبده‌لرينى، شارع اكبرك سنن مؤبده‌لرينى رهبر اتخاذ ايدر ايسه‌ك، او وقت «اسلاميت رقيتى رفع ايتمش» ديمك ممكن ياخود واجب اولور.

شو دعوامى شريعت اسلاميه فقيهلرينه اثبات ايتمك ايچون الك اوّل محل نزاعى تعيين ايده‌يم:

رقيت ــ وحشى انسانلرى آولامق، دشمنلرى اوغورلامق طريقيله حاصل اولامايور، شو مسئله‌ده همه فقهاى كرام متفقدر. رقيت ــ فقهاى اسلام نظرنده يالڭز، آرالارنده عصمت يوق ايكى ملتك شرعى دينى محاربه‌سنده اسير قيلنمق طريقيله حاصل اولا بيلور. معاهده اقتضاسيله ياخود قانون حكميله ايكى ملت آراسنده عصمت وار ايسه، ايكى آراده واقع اولمش محاربه نتيجه‌سنده رقيت متصور دگلدر. آراده عصمت يوق ايكى ملت آراسنده دينى شرعى محاربه‌ده رقيتك مشروعيتى، فقهاى كرامك توجيهلرينه كوره، «جان بدلنده جان آلمق» اساسنه مبنى ايمش. معلومدركه محاربه‌ده هر ايكى طرف جان فدا ايدر. اشته او فدا قيلنمش جان بدلنده ــ اسيرى تملك جائز اولور ايمش.

بز شمدى سوزمزى «شرعى محاربه‌ده اسير قيلنمش رقبه‌يى استرقاق جائزميدر؟» مسئله‌سنه حصر ايدرز. زيرا محل خلاف يالڭز شو مسئله‌در. يوقسه، داغستان ايران كبى مملكتلردن اوغورلانمش چركس، غروزين، ارمن، يهود قزلرى بالالرى، ياخود آفريقا صحرالرندن آولانمش مسكين وحشيلرى اسير اولمق صفتيله استرقاق ايتمك فقهاى كرامك بلا اختلاف اجماعلريله، قطعاً جائز دگلدر.

فقهاى كرامك نظرنده رقيت يالڭز شرعى محاربه‌ده اسير قيلنمش رقبه‌لره مخصوص ايسه، ديگر صورتله رقيت بالاجماع متصور دگل ايسه، شو مقدمه‌يى تمهيد، همده محل نزاعى تعيين صوڭنده ايندى دعوامى اثبات صددينه شروع ايدرم:

محاربه اسيرلرينى استرقاق شريعت اسلاميه‌ده يوقدر. محاربه اسيرلرينى‌ده استرقاق جائز دگل ايسه شريعت اسلاميه نظرنده هيچ بر انسانى استرقاق جائز دگلدر. بنم دعوام شودر.

دعوامى اثبات ايچون قران كريمك آيت كريمه‌لرينى، شارع اكبرك سنن ثابته‌لرينى دليل ايدرم.

قران كريمى ابتداسندن اخيرينه قدر تلاوت ايده‌يك. قتال يا اسر ذكر قيلنمش آيتلرى، ياخود مسئله‌مزه بوجه من‌الوجوه تعلقى ممكن هر بر آيتى الك بيوك بر اعتنا هم امعانله تدبر، تفكر ايده‌يك. اولا بيلور خطالردن صاقنمق ايچون، قران كريمك عربيتنه عائد جهتلرى خليل، سيبويه كبى الك بيوك اماملردن، بلاغتنه عائد خصوصلرى نكته‌لرى جاحظ، عبدالقاهر كبى بلاغت اماملرندن اوگره‌نوب بيله‌يك. اصول فقه كتابلرنده على التفصيل بيان قيلنمش اصوللرى‌ده تماميله رعايه ايده‌يك. اهل علم طرفندن سويلنمش فكرلرى‌ده احاطه ايچون، تفسير كتابلرينه‌ده مراجعت ايده‌يك. الك مشكل رياضى يا طبيعى يا سياسى مسئله‌لرى كشف يولنده، ياخود الك آغر معمالرى الغازى حل يولنده صرف قيلنه بيلور اجتهادى ــ لسان عربى مبينله سويلنمش آيت كريمه‌لردن بر معناى مطلوبى فهم يولنده صرف ايده‌يك. شو

قدر اجتهاد، شو قدر بیوك استعدادله قران کریمی مطالعه ایدر ایسه‌کده، استرقاقك جوازینه دلالت ایده بیلور بر حرف قران کریم آیتلرنده بولنماز.

١) انفال سوره‌سنده «ما کان لنبی ان یکون له اسری حتی یثخن فی الارض» آیت کریمه‌سندن مراد نه‌در ملاحظه ایده‌یك.

آیت کریمه بدل مقابلنده یا بلا بدل اطلاقدن همده استرقاقدن منع ایتمشدر، زیرا او وقت اهل اسلام‌ده قوت، شوکت تمام دگل ایدی. دشمنلرك حیات‌ده بقالری سیاست نقطه‌سندن او قدر گوزل دگل ایدی. بوڭا کوره هم اطلاق هم استرقاق منع قیلندی.

بز شیمدی «ان یکون له اسری» سوزینی عربیت جهتیله ملاحظه ایدر ایسه‌ك، اسیرلری اطلاق احتمالی‌ده استرقاق احتمالی‌ده «له اسری» افاده‌سی تحتنه مندرجدر. بوڭا کوره هیچ بر نبی هیچ بر انسانی محاربه صوڭنده استرقاق ایتمز سوزی او سوزدن دلالت لغویه طریقیله مستفاد اولور.

٢) توبه سوره‌سنده «حتی یعطوا الجزیة عن ید وهم صاغرون» آیت کریمه‌سی.

بزم فقهای کرام «من الذین اوتوا الکتاب» بیانی اقتضاسیله شو آیت کریمه‌یی اهل کتابه تخصیص ایتمشلر. بویله تخصیصك بزه ضرری یوقدر. آیت کریمه مخصوص اولسه‌ده اولماسه‌ده، استرقاقك عدمنه دلالت ایدر. زیرا او آیتك دلالتنه کوره محاربه نتیجه‌سی استرقاق دگل، بلکه جزیه آلمق، تبعه ایتمکدر.

٣) توبه سوره‌سنده «فاذا انسلخ الاشهر الحرم» آیت کریمه‌سی معناسنده وارد آیتلر.

شو معنی‌ده وارد اولمش آیت کریمه‌لری نقض عهد ایدن عربلره تخصیص ایدر ایسه‌کده، یاخود او آیتلری علی عمومها ترك ایدر ایسه‌کده، او آیتلرك هیچ بری استرقاقك جوازینه اصلا دلالت ایتمز.

زیرا جزاده علی التعیین بر احتمالی ذکر ایتمك اطلاق هم استرقاق کبی احتماللری البته منع ایدر. قران کریم‌ده وارد سیف آیتلرینك هر بری شویله‌در.

٤) انفال سوره‌سنده «یا ایها النبی قل لمن فی ایدیکم من الاسری ان یعلم الله فی قلوبکم خیراً یؤتکم خیراً مما اخذ منکم ویغفر لکم، والله غفور رحیم» آیت کریمه‌سی.

شو آیت کریمه‌ده مذکور اسیرلر استرقاق قیلنمش اسیرلر دگل، بلکه «مما اخذ منکم» جمله‌سنك دلالتنه کوره، مال بدلنده فدا قیلنه‌جق اسیرلردر. «وان یریدوا خیانتك فقد خانوا الله ورسوله فامکن منهم. والله علیم حکیم.» آیت کریمه‌سی‌ده بونی تأیید ایدر. یعنی تجاتلری صوڭنده سڭا خیانت قیلاجقلار ایسه، الله سنی ینه‌دن او خائنلر اوزرینه مسلط ایدر. بدر غزاسنده اسیر اولوب، آزاد قیلنمش ابو عزه کبی. احد محاربه‌سنده تکرار اسیر اولوب، خیانتی ایچون قتل قیلندی.

٥) محمد سوره‌سنده «فشدوا الوثاق. فامامنا بعد، واما فداء حتی تضع الحرب اوزارها» آیت کریمه‌سی.

شو آیت کریمه، بلا شبهه، انفال سوره‌سنده بدر غزاسی حقنده نازل «ما کان لنبی ان یکون له اسری» آیت کریمه‌سندن صوڭ نازلدر. مدینه‌ده اولگی سنه‌لرده اهل اسلامك عددی قوّتی ضعیف ایکن زمان‌ده، سیاست اقتضاسیله، اسیرلری اطلاق هم استرقاق جائز دگل ایدی. نبوتك صوڭ سنه‌لرنده اهل اسلامك قوتی‌ده عددی‌ده، دشمنلر کوزنده شوکتی‌ده آرتدی. اسیرلری آزاد ایتمك‌ده محتمل بر ضرر سیاسی ایندی قالمادی. بوڭا کوره قران کریم اسیرلری قتل ایتمگی نسخ ایتدی‌ده، «فاما منا بعد، واما فداء» آیت کریمه‌سیله امت اسلامیه‌یی ایکی طریقدن بریله اسیرلری آزاد ایتمك‌ده مخیر ایتدی: بدل آلمایوب، امتنان طریقیله آزاد ایتمك؛ یاخود مال یا اسیر مقابلنده فدا طریقیله آزاد ایتمك.

شو آیت کریمه‌ده اسیرلری قتل ایتمك احتمالی‌ده، استرقاق ایتمك احتمالی‌ده ذکر قیلنمامش. ایکی احتمالك هر بری شو آیت کریمه ایله نسخ قیلنمش اولسه‌ده اولماسه‌ده، بنم دعوام ثابتدر. یعنی شو آیت کریمه استرقاق جوازینه دلالت ایتمه‌یور.

فقیهلرك استرقاق مشروعیتنه استدلال ایده‌جکلری آیتلر شو آیتلردر.

٦) نسا سوره‌سنده «فان لم یعتزلوکم ویلقوا الیکم السلم ویکفوا ایدیهم فخذوهم» آیت کریمه‌سینك اخیرنده «واولائکم جعلنا لکم علیهم سلطانا مبینا» جمله‌سنده مذکور «سلطان»ده استرقاق ایله بیان ممکن دگلدر. زیرا «فان اعتزلوکم فلم یقاتلوکم والقوا الیکم السلم فما جعل الله لکم علیهم سبیلاً» آیت کریمه‌سنه مقابله — سلطانی استرقاق ایله تفسیردن ابا ایدر.

شو آیتلره یا شو آیتلرك معناسنده اولان آیتلره ما عدا — استرقاقك جوازینه دلالت ایده بیلور آیتلر قران کریمده یوقدر. او آیتلرده دلالت اثری بولنماز ایسه، «قران کریم استرقاق مشروعیتنه دلالت ایتمه‌یور.» دعواسی بالضروره ثابت اولاجقدر.

«قران کریمده استرقاق جوازینه دلالت ایدر بر حرف یوقدر» سوزینی بر مقدمه ثابته کبی اعتبار ایدوب، «سنت نبویه‌ده استرقاق وارمیدر؟» مسئله‌سنه انتقال ایده‌یك.

اوفاق هم بیوك کتب احادیثی اوزون مدتلر علی التوالی مطالعه‌لرم اعانه‌سیله حاصل اولمش خصوصی رأیمه کوره، شارع اکبر علیه الصلاة والسلام حضرتلری متعدد غزالرده غلبه ایدوب بر قدر انسانلری اسیر ایدر اولمش ایسه‌ده، لکن هیچ بر اسیری استرقاق ایتمه‌مشدر.

خیبرده صفیه برکه‌سیله، بنی المصطلق غزاسنده جویریه برکه‌سیله اسیرلری آزاد ایتمك واقعه‌سی مشهور واقعه‌در. بدرده فدا مقابلنده، فتح مکه‌ده «اذهبوا فانتم الطلقاء» فرمان نبوی‌سیله آزاد ایتمك حادثه‌سی، حدیبیه‌ده حال غفلت‌ده هجوم ایتمش یتمش آدمی بلا بدل اطلاق

ایتمك» قصه‌سی، حنین اسیرلری حقنده بخاری‌ده عبدالله بن عمر حضرتلرندن نقل قیلنمش روایت، هوازن هم اوطاس اسیرلری حقنده کوسترلمش معامله — بونلرك هر بری عصر نبوت‌ده استرقاقك بولفنه دلالت ایدر.

عهد نبوت‌ده اوفاق بیوك غزالرده اسیرلر آلنمش ایسه‌ده هیچ بری استرقاق قیلنمامش. اهل علمك اکثری شو حقیقتی انکار ایتمه‌یور؛ لکن مذهبلرینه توفیق ایچون بعضلری توجیه ایدرلر: گویا، اسیرلری استرقاق ایتمه‌مك — عربلکدن ناشی ایمش. عهد نبوت‌ده اسیرلرك همه‌سی البته عرب ایدی. حجاز عربلری ایچون ایکی‌دن بر: یا اسلام، یا سیف. اسیر — غیر عرب اولسه ایدی، او وقت استرقاقلری جائز اولور ایدی ایمش.

اهل علمدن دیگر بر طائفه «والمعروف ان النبی لم یسترق احداً» سوزینه قناعت ایدوب، استرقاق جوازینه سنت نبویه‌دن دلیل بولامادقلرینه کوره، استرقاق جوازینی قیاس فقهیله اثبات ایتمك امیدینه کلوب، «لانه لما جاز الاقرار بالجزیة فبالاسترقاق اولی» دیمشلر.

بز استرقاق مسئله‌سنده فقیهلرك غایت فاحش اختلافلرینی کوروب، اهل حدیثك «والمعروف ان النبی لم یسترق احداً» سوزلرینی اعتباره آلور ایسه‌ك، سنت نبویه‌ده استرقاق ثابت اولمامش دیه بیلورز.

قران کریمده، سنت نبویه‌ده استرقاق ثابت اولمامش ایسه، شریعت اسلامیه حکمیله یا تأثیریله عالم انسانیت‌ده هیچ بر فرد استرقاق قیلنمادی نتیجه‌سی غایت واضح صورتده تمام صحتله ثابت اولوب، بزم دعوامزك الك بیوك رکنی اثبات قیلنمش اولور.

شریعت اسلامیه حکمیله عالم انسانیت‌ده هیچ بر فرد استرقاق قیلنمادی. گوزل. لکن اسلامیت ظهورینه قدر عالم انسانیت‌ده ظاهرلانمش رقیتی رفع ایتمك حقنده شریعت اسلامیه بر قدر اهمیتلی وار خدمت کوستره بیلدیمی؟

یوز بیکلرجه سنه‌لر امتدادنده عالم انسانیت‌ده دوام حسبیله طامورلاشوب بتمش بر سیئه‌یی، بکباره، دفعةً الغا ایتمك البته یا ممکن دگلدر، یاخود ممکن ایسه‌ده آسان دگلدر. بوڭا کوره شریعت اسلامیه رقیتی قانون قوتیله یکباره رفع ایتمیوب، ایمان قوتیله تدریجی صورتده رفع ایتدرمیه قرار ویردی:

ظهور اسلامیت‌دن صوڭ استرقاق ابطال ایتدی. محاربه اسیرلری حقنده «فشدوا الوثاق. فاما منا بعد واما فداء» کبی هم انسانیت هم سیاست مصلحتلریچون الڭ موافق بر قانون عادل وضع ایتدی. انسانیتڭ الڭ بیوك بر سیئه‌سی اولمق صفتیله اولگیلردن قالمش رقیتی رفع ایتمك، هم‌ده او بیوك سیئه‌یه قیصه بر مدت‌ده نهایت ویروب، او مظلوم مسکین انسانلرده حقوق ذاتیه‌لرینی انسانیتلرینی قایتارمق ایچون — «فلا اقتحم العقبة. وما ادراك ما العقبة. فك رقبة» کبی قلبلری وار انسانلرڭ هر برینه گوزل صورتده تأثیر ایدر الڭ بلیغ دعوتلر ایله همه انسانلری — اوزلرینڭ قارنداشلرینی تحریر ایتمك وظیفه‌سنه دعوت ایتدی. دولت خزینه‌سنه طوپلانور ماللردن رقابی تحریر ایچون بر قدر نصیب افراز ایتدی. الله رضاسیچون اعتاق، کتابت، تدبیر، کفاره طریقیله رقبه‌لری تحریر ایتمگی یا ثوابلی یا واجب بر عبادت درجه‌سنه بندردی.

شریعت اسلامیه بکیدن استرقاق منع ایتمش ایسه، اولگیلردن قالمش اسکی سیئه‌یی ازاله ایچون الڭ معقول طریقلری کوسترمش ایسه، «اسلامیت انسانیتی رقیت سیئه‌سندن خلاص ایتدی، انسانیت یوزینی رقیت لوثیندن پاك ایتدی، ظلماً انسانیتدن ایندرلمش مسکین انسانلری انسانیت پایه‌سنه بندردی» دعوالرنده بن انشاء الله البته اصابت ایتمش اولورم.

بن اوز دعوامی آڭلانه بیلمش ایسه‌م، البته بڭا «ضرب الله مثلا عبداً مملوکاً لا یقدر علی شیء» — «ما ملکت ایمانهم» کبی آیت کریمه‌لرله اعتراض ایدنلر بولنماسه کرك.

بزم شریعت اسلامیه‌ده عقد نکاحڭ اجتماع کبی، فقیهلرڭ عرفیله تعبیر ایدر ایسه‌ك، ملك یمینڭ اجتماع مسئله‌سی واردر. «وما ملکت یمینك مما افاء الله علیك». شو مسئله نکاح تاریخنه، اجتماع احوالنه، اجتماع‌ده تزاحم مفاسدینه، اختصاص اهمیتنه، اختصاصڭ کیفیتنه متعلقدر. بوڭا کوره، او مسئله تفصیلاتنه عائد بیانلری «عائله احکامی» قسمنه تأخیر ایتمگی مناسب کوردك.

انسانلرڭ رقبه‌لرینه ملکڭ تعلقی معناسیله رقیتڭ شریعت اسلامیه حکمیله مشروعیتنه فقهای کرام اجماع ایتمشلر ایسه‌ده، بن‌ده فقهای کرامی هر کس کبی یاخود هر آدمدن دها زیاده احترام ایدرم ایسه‌ده، رقیت مسئله‌سنده بوقاری‌ده سرد قیلنمش ملاحظه‌لرمی عرض ایدوب، فقهای کرامڭ اجماعلرینه مخالفت ایتمیه جسارت ایتدم. مقصد— او، فضللری محدود دگل، مجتهدلرڭ حرمتلرینه شأنلرینه تهور طریقیله تعدی ایتمك دگل؛ بلکه حیات انسانیه‌ده الڭ بیوك اهمیتی وار مسئله اصلیه‌ده فکر ایتمك، هم‌ده عمومڭ اهتداسی استفاده‌سی ایچون وضع قیلنمش قرآن کریم، سنت نبویه کبی مؤبد دلیللردن استفاده ایتمکدر. انسان بصیرت کوزیله قارار ایسه، علمڭ حرمتنه برقدر واقف اولور ایسه، قرآن کریمڭ آیتلریله استفاده‌مزه سنت نبویه ایله اهتدامزه طعن ایتمز.

استرقاق مسئله‌سنده قرآن کریمڭ بر حرفنه، شارع اکبرڭ بر حکمنه تمسك قیلوب، بنم دعوامی ابطال ایده بیلن بولنور ایسه، دعوامی ترك ایدرم.

«قل فأتوا بکتاب من عند الله هو اهدی منهما اتبعه ان کنتم صادقین.» (سورة القصص — ٤٩)

بوقاری‌ده (١٦٣) صحیفه‌ده انسانڭ حقوق ذاتیه‌لرینی صایار ایکن، بری «حق تحری سعادت‌در» دیمش ایدك.

يعنى فائده اولور شيلرى طلب‌ده، ضرر اولور شيلرى دفع‌ده هر انسان اوز اختياريله حركت ايدر. انسانڭ حاكمى انسانڭ اوزيدر. هر انسان اوز حكمى اوز اراده‌سيله حركت ايدر. حكم ذاتى هر بر انسان ايچون برحق فطريدر. هر بر انسان اوزينه عائد امورلرڭ هر برنده حر مطلق مختار مطلق اولوب، ديگر انسانڭ حاكميتى رياستى اداره‌سى تحتنده بولنماز.

«واذ قال موسى لقومه يا قوم اذكروا نعمة الله عليكم اذ جعل فيكم انبياء وجعلكم ملوكا» (مائده — ٢٢)

شريعت اسلاميه‌ده معتبر ضرورى مقصدلردن ٣نجى‌سى حفظ عقللر ديمش ايدك. انسانڭ انسانيتى عقليله، سعادتى‌ده عقلڭ كماليله‌در. بوڭا كوره، عقلى حفظ ايتمك، عقلڭ كمالنه سعى ايتمك — شريعت اسلاميه‌ده معتبر ركنلرڭ برى قيلنمشدر.

عقلى حفظ ايكى جهتله اولور: برى جهت ايجابيه؛ ديگرى جهت سلبيه‌در.

جهت سلبيه‌دن حفظ ايتمك — انسانڭ عقلنه ضرر ويره بيلور، ياخود ازاله ايده بيلور شيلردن عقلى صاقلامقدر. مكيفات، مخدرات، مسكرات كبى شيلرڭ على العموم حرمتى شو مقصده مبتنيدر.

عقلى، جهت ايجابيه‌دن، حفظ ايتمك — تعليم، تربيه، تفكر، اجتهاد ايله اولور. عقلڭ انسانڭ روحنه نسبتى — حياتڭ بدنه نسبتى كبيدر. حياتڭ بقاسى، بدنڭ نماسى ايچون تربيه نه قدر ضرور نه قدر لازم ايسه، عقلڭ بقاسى هم نماسيچون‌ده تعليم، تربيه اوقدر ضرور هم لازمدر.

قرآن كريم‌ده تربيه هم تعليمڭ اهميتنه دلالت ايدر متعدد آيتلر واردر. يالگز شوقدر دگل، بلكه قرآن كريمڭ تمامى — تربيه، تعليمڭ، تفكر هم اجتهادڭ اهميتنه، ضرورتنه انسانلرى ارشاددر.

الڭ اوّل نازل اولمش «اقرأ باسم ربك الذى خلق. خلق الانسان من علق. اقرأ وربك الاكرم. الذى علم بالقلم. علم الانسان

مالم يعلم.» آيت كريمه‌لرى — قرآن كريمڭ هم‌ده اسلاميتڭ قراءت، قلم، علوم اساسلرينه تأسيس قيلنه‌جقلرينى الڭ واضح صورتده بيان ايتمشلر. الڭ كريم الله طرفندن ويريله‌جك احسانلرڭ الڭ بيوكلرى اوقومق، يازمق، علوم اوگرنمك اولماسه ايدى، قرآن كريمڭ الڭ اولگى آيتلرنده شو اوچ احسان — يعنى اوقومق، يازمق، علوم اوگرنمك — ذكر قيلنمايوب، بلكه دها بيوك احسانلر ذكر قيلنمش اولور ايدى. اسلاميتڭ اوقومق، يازمق، علوم اوگرنمكدن دها مهم اساسلرى بولونسه ايدى، قرآن كريمڭ الڭ اولگى آيتلرنده او اساسلر ذكر قيلنمش اولور ايدى.

نبوتڭ اولگى سنه‌سنده، فاتحه سوره‌سندن صوڭ اينمش «نون. والقلم وما يسطرون» آيت كريمه‌سى — اسلاميت نظرنده قلمڭ هم‌ده قلمله يازلور علوملڭ هرشيدن زياده اهميتنه دلالت ايدر بر برهاندر. زيرا اهميتى قلم ايله علوملڭ اهميتلرندن زياده بر مقصدڭ وجودى ممكن اولسه ايدى، الله حضرتلرى الڭ اولگى قسم‌ده او مقصدڭ اهميتى هم عظمتيله قسم ايدر ايدى.

قرآن كريمڭ الڭ اولگى سوره‌لرنده قلم ايله علوملڭ اهميتى ذكر قيلنمش ايسه، اسلاميتڭ قلم ايله علوم اساسلرينه ابتناسى الڭ واضح طرزده بيان قيلنمش اولور.

عقلڭ تربيه‌سى ايكى طريقله اولوُر: برى مكتب، مدرسه‌لرده معلملر حكيملر حضورنده، ياخود آتا آنالڭ، يا ايسه هيئت اجتماعيه‌ده انسانلرله اختلاط ايدر ايكن حاصل اولور. شو تربيه غيرڭ تأثيريله حاصل اولور تربيه‌در. هر بر انسان ايچون، على‌الخصوص ياشلر ايچون الڭ مهم تربيه شو تربيه‌در. انسانيت جوهرنده بد احساتله غرس قيلنمش قابليتلرڭ فسادى‌ده صحتى‌ده شو تربيه فسادينه صحتنه تبعيت ايدر. شارع اكبر عليه السلامڭ «كل مولود يولد على الفطره» سوزى بوڭا اشاره‌در. فيلسوف ابو العلا شو معنايى بيان بولنڭ ديمش

وينشا ناشىء الفتيان منا ‌ ‌ على ما كان عوده ابوه
وما دان الفتى بحجا. ولكن ‌ ‌ يعلمه التدين اقربوه
وطفل الفارسى له ولاة ‌ ‌ بافعال التمجس دربوه

انسانك استقبالده سعادتى شقاسى تربيه‌سنك ثمره‌سى ايسه، تربيه اهميتى نه قدر بيوك اولور!

عقلك تربيه‌سنده ايكنجى طريق: تفكر، اجتهاد طريقيدر.

تعليم، تربيه بركه‌سيله عقلنه قوت، استعداد، رشد كسب ايتمش انسان – تحصيل قيلنمش علومك معلوماتك اعانه‌سيله تفكر هم اجتهاد ايدر ايسه، او انسانك عقلى هم معلوماتى بلا توقف ترقى ايدر. بر انسانك اولگى تربيه‌سى اڭ بيوك تربيه اولوب‌ده، عقلى اش‌سز، فكرى معطل قالور ايسه، او انسانك عقلى اولگى حالنه عودت ايدر.

ايكى نوع تربيه‌دن هر برى – عقلك ترقياتى هم سلامتلگى ايچون غايت مهمدر.

انسانك حيات‌ده سعادتى، علومك صنائعك اوقدر ترقياتى، اللهك خليفه‌سى اولمق صفتيله بر بوزنده انسانك رياستى، على العموم حيات انسانيه‌ده اهميتى وار شيلرڭ هر برى يالڭز تربيه عقليه بركه‌سيله حاصل اولا بيلمشدر.

فيلسوف ابو العلا حضرتلرى «اللزوميات»ده ديمش:

الفكر حبل: متى يمسك على طرف ‌ ‌ منه ينط بالثريا ذلك الطرف
والعقل كالبحر: ما غيضت غواربه ‌ ‌ شيأ. ومنه بنو الايام تغترف

فكر – اڭ اوزاق اڭ خفى شيلرى كشف ايدر نوردر. عقل – بتمز توكنمز، نه قدر آلنور ايسه‌ده اكسيلمز بر بحر محيطدر. عقل – همه خيراتك منبعيدر.

عقل انسانك او قدر اهميتنه كوره، شريعت اسلاميه قرآن كريمك محدود دگل آيتلريله انسانلرى تفكر، تذكر، تعقل، تدبر، تفقه ايتميه اڭ حكيمانه اسلوبلرله دائماً دعوت ايديور. اڭ بيوك فرائض‌دن حساب قيلنور روزه قرآن كريم‌ده يالڭز بر ايكى دفعه ذكر قيلنمش

لكن اعمال عقليه‌يه انسانلرى دعوت قرآن كريمك، بلا مبالغه، هر بر آيت كريمه‌سنده واردر.

قرآن كريم انسانلرى عالم وجودڭ، يعنى كوكلرڭ يرلرڭ عناصرڭ مواليدڭ، اسرار عجيبه‌لرينى آيات كونيه‌لرينى مطالعه ايتميه بليغ اسلوبلرڭ هر بريله دعوت ايتمه‌يورمى؟

«وكأين من آية فى السماوات والارض يمرون عليها وهم عنها معرضون.»
(يوسف – ١٠٥)

«ان فى خلق السماوات والارض، واختلاف الليل والنهار، والفلك التى تجرى فى البحر بما ينفع الناس، وما انزل الله من السماء من ماء فاحيا به الارض بعد موتها وبث فيها من كل دابة، وتصريف الرياح، والسحاب المسخر بين السماء والارض لآيات لقوم يعقلون.»
(سورة البقره – ١٦٤)

«هو الذى انزل من السماء ماء لكم منه شراب ومنه شجر فيه تسيمون. – ينبت لكم به الزرع والزيتون والنخيل والاعناب ومن كل الثمرات. ان فى ذلك لآية لقوم يتفكرون. – وسخر لكم الليل والنهار والشمس والقمر. والنجوم مسخرات بامره. ان فى ذلك لآيات لقوم يعقلون. – وما ذرأ لكم فى الارض مختلفا الوانه. ان فى ذلك لآية لقوم يذكرون. – وهو الذى سخر البحر لتأكلوا منه لحما طريا وتستخرجوا منه حلية تلبسونها. وترى الفلك مواخر فيه ولتبتغوا من فضله ولعلكم تشكرون. – والقى فى الارض رواسى ان تميد بكم وانهاراً وسبلاً لعلكم تهتدون. – وعلامات وبالنجم هم يهتدون.»
(سورة النحل – ١١–١٦)

«وما من دابة فى الارض ولا طائر يطير بجناحيه الا امم امثالكم. ما فرطنا فى الكتاب من شىء.» (سورة الانعام – ٣٨)

آيات كونيه‌يه انسانك نظرينى صرف ايدر آيت كريمه‌لر قرآن كريمك هر سوره‌سنده متعدد دفعه‌لر ذكر قيلنمش، اگرده آيات

کونیه‌دن بحث ایتمك انسان ایچون الك مهم بر وظیفه اولماسه ایدی، هر شیدن زیاده او وظیفه‌یه قران کریم او قدر اعتنا ایتمز ایدی.

انسانلری عالم وجودك کلیاتندن جزئیاتندن بحث ایتمیه دعوت ایدن قران کریم متعدد سوره‌لرده — اوّلکی امتلرك، کچمش عصرلرك شایان عبرت قصه‌لرینی انسانلرك نظر اعتبارلرینه عرض ایدوب، تاریخ انسانیتدن حیات اجتماعیه قانونلرینی اصوللرینی استنباط ایتمیه انسانلری دعوت ایتدی.

قران کریمده نقل قیلنمش قصه‌لرك هر بری — سنن اجتماعیه‌دن نمونه اولمق صفتیله نقل قیلنوب، انسانلری سنن اجتماعیه‌دن بحث ایتمیه تعوید طریقیله نقل قیلنمشدر. قران کریمده مذکور قصه‌لری دقتله مطالعه ایده بیلن انسان — حیات اجتماعیه اصوللرینی یاخود لا اقل او اصولك الفبالرینی او قصه‌لردن البته آلا بیلور.

اوّلکی امتلرك احوال اجتماعیه‌لرندن بحث ایتمك یوللرینه انسانلری دعوت ایدن قران کریم — عصر حاضرك احوالندن هم‌ده معاصر ملتلرك اصول حیاتلرندن عادتلرندن طریق معامله‌لرندن، فکرلرندن عقیده‌لرندن بحث ایتمك ایچون یر یوزنده سیاحتی اهل اسلامك هر برینه علی التعیین یاخود اهل اسلامك عمومنه علی الکفایه فرض ایتدی. شوحقده «فسیروا فی الارض فانظروا» معناسنده اون — اون بش قدر آیت کریمه قران کریمده وار. بر دفعه امرك ورودی فقیهلرك اصول فقهیه‌لرینه کوره، فرضیتی افاده ایده بیلور ایسه، سیر وسیاحت حقنده اون — اون بش دفعه وارد اولمش مؤکد امرلر فرضیتی البته بطریق الاولویه افاده ایدرلر. بیوك مقصدلردن برینه وسیله اولمق صفتیله امر قیلنمش شی — مقصدك اهمیتیله‌ده مهم اولور. هر حالده عصر حاضرك معاصر ملتلرك حاللرینه وقوف کسب ایتمك قصدیله سیاحت — حج کبی فرضدر. اهل اسلامك هر برینه یاخود اهللرینه.

عالم وجودك کلیاتنه جزئیاتنه عائد علوملر ایله باشلری طولمش، اولکی هم‌ده معاصر ملتلرك احوال اجتماعیه‌لرندن اعتبارکوزیله بحث ایدوب، حیات اجتماعیه قانونلریله ادبلریله آشنالق کسب ایتمك یوللرینه سلوك ایتمش امت اسلامیه‌یی قران کریم — هر زمانك هر حالك اوزینه مناسب؛ عدالت، انصاف، مصلحت اساسلرینه الك موافق قانونلری آیات قرانیه ایله سنن نبویه‌دن استنباط ایتمك وظیفه‌سنه دعوت ایتدی.

«کتاب انزلناه الیك مبارك لیدبروا آیاته ولیتذکر اولوالالباب.»

«ولا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین.»

«وما آتاکم الرسول فخذوه. وما نهاکم عنه فانتهوا.»

علوم عقلیه هم علوم اجتماعیه ایله استعداد هم کمال کسب ایتمش انسانلرك عقللری — غرض یا هوا کبی میللردن پاك تعالیم سماویه‌دن علوم شرعیه‌یی هر زمان استنباط ایده طورسه‌لار ایدی عالم اسلامیتده شوکونه قدر الك مکمل بر شریعت تدوین قیلنمش اولور ایدی. اهل اسلامك عقلی تعالیم اسلامیه‌ده قران کریمك دعوتنه ارشادینه موافق صورتده حرکت ایتمش اولسه ایدی — شوکون شریعت اسلامیه مدنیت عالمنده همه مدنی ملتلر طرفندن قبول قیلنمش اولور ایدی.

قران کریمك عقل انسان حقنده هر جهتدن اعتناسنه اشاره ایتدك: عالم وجودك کلیاتنه جزئیاتنه عائد علوملره قران کریمك ارشادینی کوردك؛ اولکی هم حاضرگی انسانلرك احوال اجتماعیه‌لرندن بحث ایتمك وظیفه‌سنه قران کریم انسانلری دعوت ایتمش بیلدك؛ منبع هدایت اولان قران کریمله سنن نبویه نورندن اقتباس ایتمك وظیفه‌سنه قران کریم هر بر آدمی بلا استثنا دعوت ایتمش آکلادق. یعنی قران کریم عقل انسانی مهمل براقمامش؛ انسانك عقلنه عطالتی‌ده مؤبد هم مؤکد صورتده حرام ایتمش. شوحقیقت بزه — علوم متعارفه‌دن حساب قیلنور «بینه» کبی معلومدر.

انساننك عقلى حقنده او قدر اعتنا ايدوب، عقل انسانى هر جهتدن حركته فاعليته دعوت ايدن شريعت اسلاميه البته انساننك عقلنه هر جهتدن حريت ويرمشدر.

عقلك حريتى شريعت اسلاميه‌ده معتبر الڭ مهم ركنلرڭ بريدر. زيرا انساننك سعادتنه همه ترقياتنه منبع بالكز انساننك عقليدر. انساننك عقلى هم نور هم آب حياتدر. شمسڭ نورندن استفاده ايتميه هر انساننك نه قدر حقى وار ايسه، عقلك نورى‌ده حريتى‌ده اويله‌در، عقلك اثرى اولان علوم معارف، صنائع‌ده تماميله حردر.

انساننك عقلى ـ شرف هم الڭ بيوك اهميت جهتيله ـ حدودلرڭ بريله تحديد قيلنمق‌دن بوقاريدر. عقل انسان ـ محدوديتى محبوسيتى طبعاً ابا ايدر. حدود وضع قيلنه‌جق اولور ايسه‌ده هيچ بر وقت انساننك عقلى او حدودلره اطاعت ايتمز. علومك معارفك حريتى‌ده هيچ بر حدودى تحمل ايتمز.

شريعت اسلاميه نظرنده عقلك حريتى خلافى متصور دگل بر بينه اولمق جهتيله، بزم الڭ بيوك مجتهدلرمز لساننده «حريت عقليه» مسئله‌سى او قدر تفصيلاتيله بيان قيلنمامشدر، زيرا شريعتك اساسنه وضع قيلنمش بديهى ابتدائى بر بينه‌يى بيان ايتمك حاجتى او وقت حس قيلنمايور ايدى. او مسئله‌ده سكوت ايتمك ـ اكالك شربك نومك فرضيتى مسئله‌سنده سكوت ايتمك كبى ايدى. لكن مدنى دولتلرڭ اداره‌لرنده طامورلاشوب بتمش مفاسدڭ اقتضاسيله آوروپاده صوڭ عصرلرده «حريت»لر، على الخصوص «حريت عقليه» مسئله‌لرى الڭ مهم مسئله‌لر قطارينه ادخال قيلندى. حقوق كتابلرينك الڭ مهم بابلرى «حريت»ڭ مختلف نوعلرينى بيان ايدر بابلردن عبارت اولدى.

شو حالى كوروب، بز ـ اولگى بيوك مجتهدلرڭ حريتلرى بياندن سكوتلرينه‌مى تعجب ايده‌يك؟ ياخود آوروپا علماسنك او قدر ابتدائى بديهى شيلرى بيانلرينه‌مى استغراب كوزيله نظر ايده‌يك؟

يا ايسه آوروپا علماسنك قليل تأليف قيلنمش حقوق كتابلرينك اتساعنه احاطه‌سنه تحسين قيلوب، صوڭ زمانلرده شريعت اسلاميه نامندن كتب فقهيه تأليف ايتمش مؤلفلرڭ قصورلرينه‌مى تأسف ايده‌يك؟

دولتلر شو دولت، اداره‌لر شو اداره اولماسه ايدى، بن البته ايكنجى شقى اختيار ايدر ايدم. لكن هيئت شو هيئت ايكن، اصول شو اصول ايكن، بن بالضروره اوچنجى شقى اختيار قيلوب، شريعت اسلاميه نامندن تأليف قيلنمش كتب فقهيه‌لرڭ اسلوبلرندن اصول تأليفلرندن راضى دگللگمى عرض ايتميه مجبورم.

١٥٥نجى صحيفه‌ده (١٩٤)نجى قاعده‌ده «شريعت اسلاميه‌ده معتبر ضرورى مقصدلرڭ دورتنجى‌سى حفظ مالدر» ديمش ايدك.

شو ضرورى مقصدى تأكيد تأييد ايتمك ايچون شريعت اسلاميه حق ملكى انساننك الڭ مقدس حقوقلرى جمله‌سندن حساب ايتدى،

(١١٩)نجى صحيفه‌ده ١٨٦نجى قاعده شرحنده حق ملكى بر قدر تفصيل ايتمش ايدك، اوراده بزم بيانمزه كوره حق ملك هم طبيعى هم شرعى بر حق دائميدر.

عالم حيات‌ده وار فردلرڭ هر برى، يا الهامك ياخود بر رأيك سوقيله، اوزينك طبيعتنه موافق مقصدى تحصيل يولنده بلا قصور سعى ايدر. حياتى، صحتى كمالى توقف ايدر شيلرى اله كچورمك خصوصنده بلا فتور اجتهاد ايدر. كرك انسان كرك حيوان، اوزينك حالنه كوره، وظيفه‌لرينى ايفا ايتمك، مقصدلرينى تحصيل ايتمك يولنده بر قانون قاهرڭ حكمنه تبعاً حركت ايدر. او قانونك حكميله ذى حيات اولان مخلوقلرڭ هر برى ـ حياتلرى ايچون حاجت اولور شيلرى مالك اولور. يعنى «شو ـ شى يالكز بنمدر» ديه بيلور. اگرده بويله اولماسه ايدى، ذى حيات مخلوقلرڭ هيچ برى ـ اوزلرينك وظيفه‌لرينى ايفا ايده‌مزلر، همده خلقتلرندن مقصد فائت اولور ايدى.

(١٢٢)نجى صحيفه‌ده شو حقيقتى قران كريمك عرفيله بيان قيلوب، شريعت اسلاميه نظرنده حق ملكى كوسترمش ايدك: بن بوزنك وار

شیلرك همه‌سی هیئت مجموعه‌سی اعتباریله نوع انسان ایچون الله طرفندن تملیك قیلنمشدر دیمش ایدك. حق ملك بر حق اعتباری اولمایوب، انسانك خلقت اصلیه‌سنه نظراً بر حق طبیعیدر سویله‌مش ایدك. زیرا الله نوع انسانی خلق ایتمش؛ بزم عقلمزدن غائب بر طاقم مقاصد الهیه‌لر اقتضاسیله نوع انسانی بر یوزنده خلیفه ایتمش؛ انسانی ملك ایتمه‌یوب، بقاسی ایچون حسابی یوق شیلره محتاج اولور بر فقیر ایتمش؛ انسانك حاجتلرینه یارار حسابی یوق شیلری خزینه‌لری ربوبیتی اقتضاسیله بر یوزنده بذل ایتمش. — البته انسانلره احتیاجی ویرمش کریم مطلق — او احتیاجی دفع ایده‌جك شیلری‌ده ویرور. اسلامیت‌ده ملك شودر.

خالق طرفندن انسانلره تملیك قیلنمش شو مشترك ملکدن استفاده طریقلری (۱۸٦)نجی قاعده شرحنده تفصیلاتیله سبقت ایتدی.

ملکك ماهیتی: دیگرلرك انتفاع‌ده تصرف‌ده حقلرینی قطع ایدر کیفیت‌چه بر مالك بر انسانه یاخود بر جماعته اختصاصی‌در. او اختصاص سببیله مالك او مالك رقبه‌سیله‌ده منفعتلریله‌ده انتفاع ایدر؛ هم رقبه‌سنده هم منفعتلرنده هر نوع تصرفاتی اجرا ایدر: استرسه او مالی حبس ایدر، استرسه تلف ایدر، استرسه دیگرلره تملیك ایدر. شو معنی ایله ملك انسانك حقوق ذاتیه‌سندندر انسانك هم مادی هم معنوی احتیاجلرینی دفع هم ایفا ایتمك ایچون — یالکز شارع طرفندن دگل — بلکه کریم مطلق الله حضرتلری طرفندن انسانلره حیاتلریله وجودلریله برابر احسان قیلنمشدر.

شریعت اسلامیه‌ده معتبر ضروری مقصدلرك ۵نجیسی حفظ نسلدر دیمش ایدك. نسلی حفظ ایتمك — نوع انسانك یر یوزنده خلیفه‌لك صفتیله بقاسینی تأمین ایتمك دیمکدر. شریعت اسلامیه حکملرینك اکثری شو مهم مقصده خدمت ایدر.

نوع انسانك بقاسی، همده صلاحی ترقیاتی ایچون الڭ موافق الڭ اصلح نظام — شرائع سماویه لسانیله انسانلره تعلیم قیلنمش، همده شو کون‌ده همه‌مزه معلوم اولوب کتمش «زواج» نظامیدر.

زواج — عائله‌یی، عائله‌لر هیئت اجتماعیه‌یی تشکیل ایدرلر. بناءً علیه، مدنیت جهتیله الڭ گوزل هیئت اجتماعیه زواج اساسی اوزرینه مبتنیدر. زواج اولماسه ایدی، آتالق بالالق قارنداشلق کبی قرابتلر قالمایوب، اولاً عائله، بوکا تبعاً هیئت اجتماعیه باطل اولور ایدی.

هر بر انسان علی حده نوع انسانك واحدی اولا بیلور ایسه‌ده، جمعیتك واحدی اولاماز، انسانیتك مقاصد نوعیه‌سی نقطه‌سندن نظر ایدر ایسه‌ك، هر بر فرد علی حده ناقص قالوب، هیئت اجتماعیه‌ده الڭ مکمل واحد قیاسی «عائله» اولور. الڭ بسیط الڭ ساده عائله بر ارکك ایله بر خاتوندن عبارت اولوب، شو ایکی‌دن هر بری بر «بوتون»ڭ نصفی کبی‌در. بر نصفك نقصانی دیگر نصفك کمالیله تکمیل قیلنورده، نوع انسانك الڭ مکمل واحدی شو طریقله حاصل اولور. رجال ایله خاتونلرڭ طبیعی تمایللری‌ده — گویا اوزلرینڭ نقصانلرینی احساس ایدوب، او نقصانلری تکمیل ایتمیه سعی ایتمکلرندن عبارتدر. زواج — هر بر طرفك قوه روحیه‌لرینی‌ده تقویه هم توسیع ایدر. زواج تأثیریله هر بر طرفك اخلاقیله قوه فکریه‌سی ترقی ایدر. خاتونلرڭ گوزل اوصاف قلبیه‌سندن رجال، رجالك قوه عقلیه‌سندن خاتونلر استفاده ایدرلر.

زواج — نوع انسانك بقاسنه بلا واسطه سبب اولور قوه تکوینیه‌یی وجوده کتورر بر اتحاددر. زواج — خاتون ایله ارکك آراسنده حادث اولور شخصی بر ارتباطدر. او شخصی ارتباطدن هر بر طرف کما ینبغی متمتع اولور. نوع انسانك بقاسی‌ده او ارتباط سببیله تأمین قیلنور.

زواجدن الڭ مهم مقصد کلی — اوبله بر ارتباطك حصولیله نوعك بقاسیدر. دیگر مقصدلرڭ هر بری شو مقصدڭ فرعلریدر. بر طرفك

دیگر طرفه اعانه‌سی، جنسی حاجتلرك عفاف دائره‌سنده اقتضاسی، هر بر طرفك فساددن فحشدن خلاصی کبی مقصدلر ـ همه‌سی مقاصد فرعیه‌دندر.

جمعیت بشریه‌ده زواجك هر شیدن زیاده اهمیتنه کوره سماوی شریعتلرك هر بری علی الخصوص تورات شریعتیله شریعت اسلامیه انسانلرك هر برینه زواجی فرض یا امر ایدوب، زواجك دوامنه خدمت ایدر طریقلری کوسترمشلرده، عقد زواجی ابطال ایتمکدن شدتله منع ایتمشلر.

شریعت اسلامیه قران کریم لسانیله رسول کریم لساننده انسانلری زواجه دعوت ایتمشدر:

«ولقد ارسلنا رسلاً من قبلك وجعلنا لهم ازواجاً وذرية. وما كان لرسول ان يأتى بآية الا باذن الله. لكل اجل كتاب. يمحو الله ما يشاء ويثبت. وعنده ام الكتاب.» (الرعد ـ ٣٨ ـ ٣٩)

یعنی: «هیئت اجتماعیه انتظامی ایکی اساس اوزرینه تأسیس قیلنمشدر: ١) اجتماع قانونلرینی تعلیم ایدر رسالت اساسیله ٢) نوع انسانی، جمعیت بشریه‌یی حفظ ایدر زواج اساسی اوزرینه. اللهك اذنی بولنمادقجه هیچ بر رسول آیت اجتماعیه‌یی بیان ایده‌مز. هر زمانك اوزینه موافق حکمی واردر. الله مشیئت الهیه‌سیله برینی محو ایدوب، دیگرینی اثبات ایدر. زمانك اختلافیله احکامك اختلاقی اللهك حکمت الهیه‌سیله اداره قیلنور. احکامك اصلی الله عندنده‌در.»

«ومن آياته ان خلق لكم من انفسكم ازواجا لتسكنوا اليها وجعل بينكم مودة ورحمة. ان فى ذلك لآيات لقوم يتفكرون.» (الروم ـ ٢٠)

یعنی: «انسانلر حقنده اللهك عنایت الهیه‌سنه دلالت ایدر آیتلردن بری: سزه اوز جنسکزدن ازواج خلق ایدوب، آراکزده محبت هم رحمتی دوام ایتدرمك خصوصیدر. نوع انسانك باشنه کلمش اصول

اجتماعیه‌دن بحث ایدر قوم ایچون شو خصوص‌ده غایت بیوك آیتلر واردر.»

بلاغت اقتضاسیله الله بیوك نعمتلری صایمق مناسب امتنان علیه الله حضرتلری نعمت زواجی صایمش ایسه، شریعت اسلامیه نظرنده زواج ـ اجتماعی مصلحتلرك البته الله بیوگی اولور. زیرا اهمیتی زواجك اهمیتندن زیاده بر مصلحت اجتماعیه بولنه بیلسه ایدی، امتنان طریقیله عنایت الهیه‌یی بیان مقامنده قران کریم او مصلحتی ذکر ایدر ایدی. حکمتك، هم‌ده بلاغت‌ده اعجازك اقتضاسی شودر.

امام بخاری، امام مسلم هم‌ده دیگر ائمه حدیث انس بن مالك حضرتلرندن روایت ایدرلر: «ان النبى حمد الله واثنى عليه وقال اما والله انى لا خشاكم لله واتقاكم له لكنى انا اصلى وانام واصوم وافطر واتزوج النساء. فمن رغب عن سنتى فليس منى.»

روزه نماز کبی عبادتلره انقطاع ایچون، استراحتی، طیباتله تمتعی، هم‌ده زواجی ترك ایده‌جك اولمش بر بولك اصحاب کرام حقنده شارع اکبر علیه السلام حضرتلری بر کون خطبه‌سنده شو سوزلری سویله‌مش. عبادتلره تفرغ قصدیله زواجی ترك ایتمك ـ اسلامیت سنتنه مخالفدر دیمش. «زواج ـ اسلامیتك سنتی‌در؛ او سنتدن اعراض ایدن ـ اسلامیت‌دن خارجدر» کبی الله شدید بر لسانله تجرددن منع ایتمش.

امام احمد، امام ابو داود، امام نسائی، امام ابن حبان حضرتلری صحابی انس بن مالك حضرتلرندن روایت ایتمشلر: «كان النبى يأمر بالباءة وينهى عن التبتل نهيا شديداً. ويقول تزوجوا الودود الولود.»

یعنی: شارع علیه السلام حضرتلری زواجله امر ایدر، هم‌ده تجرددن شدتله نهی ایدر ایدی. «عائله صلاحی ایچون ودودی، ملت اسلامیه مصلحتی ایچون ولودی تزوج قیلکز» دیر ایدی.

خالق حکیمڭ ارادۀ ازلیه‌سی نوع انسانڭ بقاسنه تعلق ایتمش بوڭا کوره انسانلرڭ هر برینه شهوت طعام کبی قاهر هم غالب شهوت جنسیه‌یی‌ده ویروب، حکمت الهیه اقتضاسیله شو شهوت قاهره‌یی نوعڭ بقاسنه خادم ایتمش. بناءً علیه شو بیوك حکمتڭ تدبیرینه مخالف هر بر حرکتدن شارع علیه السلام امت اسلامیه‌یی منع ایدوب، تجردی، اختصایی، طبیعی دگل طریقلرله استمناعی، شهوت جنسیه تهرندن نجات بولمق قصدیله استعمال ادویه‌یی قطعاً تحریم ایتمش. همده «تزوجوا الودود الولود» کبی الڭ جامع بر سوزله زواجڭ مصلحت کلیه‌لرینی بیان ایتمش. زیرا عائله مصلحتلری خاتونڭ ودودلگیله، جمعیت بشریه مصلحتلری خاتونڭ ولودلگیله بولنور. زواجڭ همه مصلحتلرینی «ودود ـ ولود» کلمه‌لری جمع ایدر.

اهل حدیث بالاتفاق ابو هریره حضرتلرندن روایت ایتمشلر: «عن ابی هریرة ان النبی قال: تنکح المرأة لمالها، وحسبها، وجمالها، ولدینها. فاظفر بذات الدین تربت یداك.»

شارع اکبر علیه السلام حضرتلری هیئت اجتماعیه‌ده زواجی توفیر ایتدرمك ملاحظه‌سیله، متعدد مقصدلر ایله زواجی مشروع ایتمشدر:

١) خاتونلرڭ مالیله فائده‌لنمك، غناسیله مستغنی اولمق قصدیله‌ده، ـ ٢) خاتونڭ شرفنه کمالنه رغبت سائقه‌سیله‌ده، ـ ٣) خاتونڭ جمالنه مفتونیت داعیه‌سیله‌ده، ـ ٤) دینی یعنی اخلاقی لسانی گوزل پاك خاتون باردمیله عائله‌یی گوزل اداره ایتمك آرزوسیله‌ده زواجی شریعت اسلامیه مشروع ایدوب، شو دورت مقصدڭ الڭ مناسبنه ارشاد ایتمك ایچون «فاظفر بذات الدین تربت یداك» دیمش. شو سوزله زواجدن الڭ اصل مقصدی بیان ایتمش.

بر انسان اوزی یا بالاسی ایچون خاتون انتخاب ایدر ایکن غالباً شو دورت مقصددن برینی تعقیب ایدر. یا مال یا اشتهار یا رسوم عاشقی ـ خاتونڭ مالنه کوز طوتار، یاخود نسبنه اعتبار ایدر. بدنی جمال مسئله‌سی ایسه، طبیعی البته هر انسان، مزاجی

سالم ایکن، جماله میل ایدر. لکن زواجڭ الڭ مهم مقصدینه واقف اهل عقل ـ معنوی جمالی هر شیدن زیاده اعتبار ایدرلر. یعنی خاتونڭ عقلنه، پاکلگنه، گوزل اخلاقنه، خانه تدبیری حقنده اقتدارینه دها زیاده اهمیت ویرورلر. زیرا عائله مصلحتی خاتونڭ مالیله جمالیله دگل، عقلیله اخلاقیله عفتیله اولور. خاتونڭ عقلی بوتون، اخلاقی گوزل اولور ایسه، اویله خاتون برکتیله هم عائله هم جمعیت بشریه استفاده ایدر. خاتونڭ برکتی ایکی شیده ظاهر اولور: بری بالا تربیه‌سنده، دیگری خانه اداره‌سنده. شارع علیه السلام حضرتلری «خیر نساء رکبن الابل نساء قریش: احناه علی ولد فی صغره، وارعاه علی زوج فی ذات یده» دیمش. تدبیر منزلده اقتصاد برکتیله عائله مستفید اولور؛ بالالری گوزل تربیه ایتمك خصوصیله جمعیت بشریه استفاده ایدر.

زواجڭ جمعیت بشریه‌ده الڭ بیوك اهمیتنه کوره، شریعت اسلامیه انسانلرڭ هر برینی زواجه دعوت ایتدی؛ زواجڭ انعقادی صوڭنده دوامنه دها زیاده اعتنا قیلوب، ایکی طرفدن هر برینه «معاشره بالمعروف» اساسنه مبتنی حقوقلری وظیفه‌لری بیان ایتدی.

«وعاشروهن بالمعروف. فان کرهتموهن فعسی ان تکرهوا شیا ویجعل الله فیه خیراً کثیراً.» (النسا ـ ١٨)

زوجان آراسنده گوزل ارتباطڭ دوامی ـ حسن الفت، گوزل معامله بولنمادقجه ممکن دگلدر. معامله گوزللگی ایچون وظیفه‌لرده قصور ایتمه‌مك، رفیقڭ حقوقنه تعدی ایتمه‌مك لازمدر.

بوڭا کوره قرآن کریم «وعاشروهن بالمعروف» یعنی خاتونلرڭزله معقول هم مشروع طریقله معامله قیلڭز. احیاناً طبعڭزه مخالف شیلری بولنور ایسه‌ده، صبر قیلڭزده، خاتونلرڭزی آیورماڭز. اولا بیلورکه سزڭ کوزڭزده مکروه کورنور شیلر خیر کثیری متضمن اولور.

انعقادی صوڭنده زواجڭ دوامینی تأکید ایچون بلا سبب بلا ضرورت طلاقی منع ایدوب، ضرورت بوق ایکن ایقاع قیلنور

طلاق الغا ايتمشدر. «فان اطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلاً.» يعنى سزه اطاعت ايدرلر ايسه، آنلارك ضررينه حركت ايتمگى خاطركزده كتورمه‌كز. شو آيت كريمه دلالتنه كوره، ضرورت يوق ايكن طلاق ـ لغودر. زيرا شارعك نهيى فعلك بطلانيني ايجاب ايدر. افعال شرعيه‌ده وارد نهيك افاده‌سنده خلاف وار ايسه‌ده، ظلم كبى افعال غير شرعيه‌ده نهى بالاتفاق نفى معناسنده‌در.

جمعيت بشريه‌ده اهميتى بيوك زواجى تسهيل ايتمك ايچون، شريعت اسلاميه مهرك قلت هم كثرت طرفلرينى تحديد ايتمه‌يوب، نفقه جهتنده‌ده يالكز كفايه‌يى رعايه ايتمش.

«على الموسع قدره، وعلى المقتر قدره.»

بر خاتونك رزق كفايه‌سندن بيله عاجز انسانلرى اختصا، استعمال ادويه كبى شنيع حركتلردن منع ايدوب «وليستعفف الذين لا يجدون نكاحا حتى يغنيهم الله من فضله» يعنى نكاح نفقه‌سندن عاجز انسانلر ـ عفيفلكلرينى صاقلاسونلار؛ شهوت جنسيه‌يى ابطال ايتمك جنايتنه اقدام ايتمه‌سونلر؛ صبر ايدوب، سلامت قالانلرى الله غنى ايدر: يا اللرينه مال كلور، ياخود عفيفلك سلامتك بركه‌سى قوه‌سيله بهيميت قهرندن نجات بولورلارده حاجت جنسيه‌دن مستغنى اولورلار.

بيانمزدن شرع شريفك زواج حقنده غايت بيوك اعتناسى بر قدر آكلاشيلدى. شارع حكيمك اعتناسنه سبب‌ده، اكثر فقيهلرك كمانلرى كبى، يالكز شهوت جنسيه‌يى اشباع ايتدرمك جهتى اولمايوب، بلكه الك مهم اجتماعى مصلحتلرى اقامت ايتدرمك جهتيدر. شو قيمتلى نكته‌ده بزم بيانمزدن بر قدر معلوم اولدى. زواجدن الك مهم مقصد، اكثر فقيهلرك تعبيرى كبى، «استمتاع بالبضع» اولمايوب، بلكه حيات‌ده ارتفاق، عائله مصلحتلرينى اداره، جمعيت بشريه‌يى گوزل صورت‌ده ادامه كبى شريعت اسلاميه علويتنه مناسب عالى مقصدلردر.

عالم مدنيت‌ده مقبول شو كون‌ده همه‌مزه همه اصوليله معلوم زواج ـ الكى دورلرده ابتدائى انسانلرده بولنمامش؛ بلكه تعليم سماويه بركه‌سيله صوڭ دورلرده حادث اولوب، تدريجى صورتده يريوزنڭ عموميت كسب ايده كلمشدر.

اهل بحثك علمى تفتيشلرينه كوره، اولگى دورلرده ابتدائى انسان تمام حيوان كبى كون كورر اولمش. او دورلرده شو كون بزه طبيعت اولوب كتمش حيادن، بزه معلوم نكاحدن بر اثر يوق ايمش. رجال ايله نسا نره‌ده طوغرى كاسه‌ده. كيم ايله اولسه‌ده علنى صورتڭ شهوت جنسيه‌يى قضا ايدرلر ايمش. تعليمى غايت آغر صورتڭ قبول ايدر انسان ـ يابناق بيڭلرجه سنه‌لر مكتب طبيعت‌ده دوام ايدوب، قارغه كبى قوشلردن حيايى اوگرنمش‌ده، شهوت جنسيه‌يى مستور يرلرده قضا ايتميه باشلامش. بوندن صوڭ حسابى معلوم دگل بيڭلرجه سنه‌لر وحشيت مكتبنده قالوب، طبيعت تربيه‌سيله انسان‌ده غيرت حبه‌سى حاصل اولمش‌ده، خاتونلرك برينه اختصاص فضيلتى انسانلره معلوم اولمش. طبيعت اليله انسانك قلبنده غرس قيلنمش غيرت دانه‌سى كندكجه بيومش؟ طبيعت تربيه‌سيله انسانك بدنى كوزللشه كلمش، عقلى‌ده مرور زمانله ترقى ايدر اولمش. انسان ـ بدنى هم عقلى جهتيله ـ ترقيات‌ده دوام ايدوب، بر الله بيلور، نه قدر دورلر صوڭنڭ انسان آدميت كمالنه ايرشمش‌ده، اللهك كرميله بر يوزنده خلافت منصبنه تعيين قيلنمش، او دقيقه‌دن اعتباراً عالم انسانيت‌ده «زواج» حادثه‌سى‌ده باشلانمش. آدميت دوريله عالم انسانيت‌ده نبوت رسالت دورى‌ده ابتدا قيلنوب، انسانلره اجتماع قانونلرى تدريجى صورتده تعليم قيلنميه باشلامش.

اهل تحقيقك علمى تخمينلرى تقريباً شودر. قران كريمك نظم معجزى‌ده شو تخمينى، بنم خصوصى رأيمه كوره تأييد ايدر.

«یا ایها الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحدة. وخلق منها زوجها. وبث منهما رجالا کثیراً ونساء» (نسا ـ ١).

شو آیت کریمه دلالتنه کوره، الله حضرتلری الڭ اول نوع انسانڭ فردلرینی بر یوزنده نشر ایتمش. صوڭره عالم انسانیتده زواجی خلق ایتمشده؛ فراش شیوعده دگل، بلکه فراش زوجیتده طوغمش رجالی نسایی بث ایتمش.

شو آیت کریمه‌ده «خلقکم من نفس واحدة» جمله‌سیله «وخلق منها زوجها» جمله‌سی آراسنده وار ترتیبی مهمل ایتمه‌مك ضرورتی ایچون ـ همده «خلقکم من نفس واحدة» جمله‌سیله «وبث منهما رجالا ونساء» جمله‌لرندن برینی لغو ایتمه‌مك ضرورتی ایچون، آیت کریمه‌یی بزم تفسیرمزه موافق صورتده تفسیر ایتمك لازمدر.

«هو الذی خلقکم من نفس واحدة وجعل منها زوجها لیسکن الیها» (الاعراف ـ ١٩٠).

شو آیت کریمه‌ده «وجعل منها زوجها» جمله‌سی «خلقکم من نفس واحدة» جمله‌سندن صوڭ ذکر قیلنمش. قران کریمڭ نظم معجزینه خلل ویرمه‌مك ایچون «زوجیتڭ حدوثی انسانلرڭ بر یوزنده انتشارندن صوڭ اولمش» دیمك ضروردر.

شو ترتیب مسئله‌سی، یعنی زوجیتڭ افراد انسانیه انتشارندن صوڭ حدوثی مسئله‌سی قران کریمده زمر سوره‌سنڭ ٦نجی آیت کریمه‌سنده تصریح قیلنمشدر:

«خلقکم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها»

یعنی بر یوزنده انسانلری نشر ایتدیده؛ بیوك فاصله مروری صوڭنده عالم انسانیتده زواج حادثه‌سی خلق قیلندی.

«خلقکم» دلالتیله، همده «فی یوم کان مقداره خمسین الف سنة» کبی زمانی تقدیر خصوصنده قران کریمڭ عرفنه دلالت ایدر آیتلرڭ ارشادیله ملاحظه ایدر ایسه‌ك، «ثم جعل منها زوجها» جمله‌سنده «ثم» نه قدر فاصله مرورینه دلالت ایده بیلور، احتمال آڭلارز!

زواجڭ، بر یوزنده انتشار انسانیتدن صوڭ حدوثنه «ثم» ایله استدلالمزه یونس سوره‌سنده «واما نرینك بعض الذی نعدهم او نتوفینك فالینا مرجعهم. ثم الله شهید علی ما یفعلون» آیت کریمه‌سیله اعتراض وارد اولماسه کرك. زیرا اللهڭ قیامتده شهادتی مراد ایسه، اعتراضڭ عدم ورودی ظاهردر. دنیاده شهادتی مراد ایسه «فالینا مرجعهم ثم الله یحاسبهم اذ کان شهیداً علی ما یفعلون» معناسنده اولمق ضرور اولورده اعتراض وارد اولاماز.

«خلقکم من نفس واحدة ثم جعل منها زوجها» آیت کریمه‌سیله استدلال ایدر ایکن قران کریمڭ نظم معجزینه ال اوزاتمامق ادبی بزم طرفده اولور ایسه، صاحب کشاف کبی اهل تفسیرڭ تأویللرینی قبول ایتمه‌مك وظیفه‌سی بزه البته واجب اولور. قران کریمڭ نظم معجزینی اشدن چیقارور تأویللری قبول ایتمز ایسه‌ك بز انشاء الله هر حالده اصابت ایتمش اولورز.

١٩٤نجی قاعده‌ده (١٥٥) نجی صحیفه‌ده «شریعت اسلامیه‌ده معتبر ضروری مقصدلرڭ بری حفظ عرضدر» دیمش ایدك.

عرض ـ انسانڭ، انسانیت هم عقل جهتیله حاصل اولور، کرامتنه قیمت ادبیه‌سنه ناموسنه، همده اوز همتیله کسب قیلنمش اعتبارینه اطلاق قیلنور. یعنی عرضڭ ایکی نوعی واردر. بری بزم عرفمزده ناموس تعبیر قیلنور کرامت انسانیه؛ دیگری بزم عرفمزده اعتبار تعبیر قیلنور کرامت کسبیه. ناموس ـ انسانڭ نوعنه، هر بر فردینه، وجودیله حیاتیله برابر خالق طرفندن احسان قیلنمش بر حق ذاتیدر. انساندن هیچ بر وقت منفك اولماز. انسان نه قدر سفیل نه قدر رذیل اولسه‌ده ناموسی همان واردر. بناءً علیه انسانڭ کرامت طبیعیه‌سنه مخالف حرکتده بولنمق انسانڭ اوزی طرفندنده دیگرلر طرفندنده اصلا جائز دگلدر. اعتبار ایسه، انسانڭ اوز همتیله حاصل اولور بر شرف کسبیدر. بوڭا کوره متفاوت اولور. «ان اکرمکم عند الله اتقاکم». اعتبار بر ناموس کسبیدرکه انسانڭ اعمالندن

همتندن متولد اولور. انسانك مدت حیاتنده احوالك اختلافیله تحلف اولور. بعضاً زیاده‌لشور، بعضا تناقص ایدر.

عرض – هر ایكی نوعیله شریعت اسلامیه‌ده معتبردر.

«ولقد كرمنا بنی آدم» یعنی انسانی كرامت اصلیه‌سیله‌ده كرامت كسبیه‌سیله‌ده تكریم ایتدك. انسانك كرامتنه موافق دگل حركت، كیم طرفندن اولسه‌ده، ممنوعدر.

«ولله العزة ولرسوله وللمؤمنین». موافق دگل حركتی، دیگرلر طرفندن حقارتی منع ایدر قدر عزت هر بر مؤمن‌ده واردر.

«ولكل درجات مما عملوا» – «ان اكرمكم عند الله اتقاكم.» شو ایكی آیت كریمه انسانك كرامت كسبیه‌سنه عائددر. یعنی انسانك عند الله وعند الناس اعتباری عملیله اولوب، عملك تفاوتیله اعتبار متفاوت اولور. لكن بر قدر اعتباردن محروم هیچ بر انسان بولنماز. عملیله هر بر انسانك بر قدر اعتباری بولنور.

شریعت اسلامیه‌ده اغتیابك حرمتی – عرض انسانك احترامنه مبنیدر. «ایحب احدكم ان یأكل لحم اخیه میتا فكرهتموه» آیت كریمه‌سنك دلالتنه كوره، انسانك عرضی دمی كبیدر. انسانك دمی نه قدر محترم ایسه، عرضی‌ده او قدر یا دها زیاده محترمدر.

بر قدر عقلی وار انسان – البته عرضك محترملگنه طبعاً رغبت ایدر. شو رغبت انسانلرده همتك مروّتك تفاوتیله متفاوت اولور. انسان شو رغبتك اقتضاسیله عرضك سلامتلكی بولنده مالّلرینی فدا ایدر. احیاناً شو رغبت داعیه‌سی او قدر قوتلی اولور، كه انسان عرضی هم كرامتی بولنده یالكز مالّلرینی دگل بلكه جانلرینی‌ده فدا ایدر.

انسانك شرفی علو همتی – شو رغبت داعیه‌سیله متناسب اولور. عرضك احترامنه رغبت داعیه‌سی بیوك اولور ایسه، او انسان مظاهر انسانیت‌ده الك گوزل صورتیله متجلی اولوب، فضائلك هر بریله متصف اولور، یاخود لا اقل، فضائلك هر برینه سعی ایدر. اگر

او رغبت داعیه‌سی ضعیف اولور ایسه، انسان انسانیت درجه‌سندن حیوانیت درکه‌سنه نزول ایدوب، فضائله میلی رذائلدن اجتنابی ضعیف اولور. اگر‌ده، مبادا، انسانك قلبنده عرضك محترملگنه رغبت داعیه‌سندن بر اثر قالماسه، اویله انسان فحشلرك رذائلك هر برینه علناً ارتكاب ایتمك یاخود فحشلرله افتخار ایتمك درجه‌سنه كله بیلور. اویله انسان قانون ناموس‌دن استثنا قیلنمش الك شریر، یا الك آپانج بر مخلوق اولور.

انسانك طبعنده مركوز «حسن احترام» حیات انسانیه‌ده الك بیوك اهمیتی حائز غایت شریف بر حسدر. فضائله میلك رذائلدن اجتنابك الك درست میزانیدر. شو حسك هیئت اجتماعیه افرادنده انتشارینه رسوخنه متناسب صورتده – اجتماعی مصلحتلر قائم اولور. هیئت اجتماعیه‌ده انسانلرك خیانتدن اجتنابلری، امانت انصاف كبی فضیلتلرله اتصافلری – ناموسلریله قلبلرنده رسوخ بولمش حس احتراملریله متناسب اولور.

حیات انسانیه‌ده عرضك او قدر بیوك اهمیتنه كوره، شریعت اسلامیه انسانلرك عرضلرینی احترام حقنده اصلاً مساهله ایتمه‌مش. اوزلرینك عرضلرینی تكریم ایدن انسانلرك عرضلرینی تكریم احترام قیلوب، انسانلرك عرضنه شرفنه ناموسنه موافق دگل حركتدن سوزدن هم غائب هم حاضر ایكن هر بر انسانی شدتله نهی ایتمشدر. بر انسان اوزینك عرضنه ناموسنه احترام ایدوب، خلاف ادب شیلره انسانلرك كوزنده ارتكابدن صاقنور ایسه، یعنی خلاف ادب شیلره علنی صورتده ارتكاب ایتمز قدر حیاسی وار ایسه، اویله انسانی تعریض یا تصریح طریقیله تحقیر ایتمك مطلقاً ممنوعدر. غائب ایكن اغتیاب طریقیله‌ده، حاضر ایكن شتم طریقیله‌ده.

انسانك عرضنه تعدی جنایتی مضبوط دگل بلكه احوالك اختلافیله مختلفدر. جنایتك تاثیری‌ده هر بر انسان‌ده بر درجه‌ده دگلدر.

بوڭا كوره شريعت اسلاميه عرضلره تعدى جنايتى حقنده محدود بر جزا تعيين ايتمەمش.

انسانڭ ناموسنه يعنى كرامت اصليەسنه مترتب اولور حق ـ حق سلبيدر، دفع ايدر، ايجاب ايدەمز. يعنى «هيچ كيم بنم ناموسمى اخلال ايتمەسون» دعواسنه صلاحيت ويروب، عرضڭ شرفنه تعدى حساب قيلنه بيلور حركتلرى دفع ايدر؛ اما «ناموسم واردر. بناءً عليه بنى احترام قيلگز. بنم حقده اويله حركت قيلگز» دعواسنه صلاحيت ويرەمز.

انسانڭ اعتباريه مترتب اولور حق بعضاً سلبى، بعضاً ايجابى اولور. عمومى مناسبتلرده حق اعتبار سلبيدر. خصوصى يعنى يا طبيعى يا اجتماعى مناسبتلرده حق اعتبار ايجابيدر.

عمومى مناسبتلر ـ انسانلرڭ انسانيت جهتيله معاملەلريدر. ايكى انسان آراسنده مناسبت عمومى اولسه، حق اعتبار سلبيدر: «بنم حقوقمه تجاوز ايتمه» طلبنه صلاحيت ويرور.

خصوصى مناسبتلر: بالالق آنالق، قارنداشلق بيوكلك مناسبتلرى كبى، اجتماعى مناسبتلر: زوجيت، مأموريت، تابعيت، خادميت كبى.

خصوصى مناسبتلرده حق اعتبار ـ ايجابيدر. بورادە حقوقى رعايه احترام، تعظيم واجب اولور. بالا آنايى آتايى، باش، بيوگى تابع ـ متبوعى احترام قيلوب تعظيم ايدر، ايكى زوج، يا ايكى قارنداش ـ اوز آرادە معتبر حقوقلرى رعايه ايدرلر.

انسانڭ مدت حياتنده دوام ايدن ناموسى اعتبارى موتيله باطل اولماز. ناموس، اعتبار حقى بعد الموت باقيدر. ميتلرڭ عرضلرى ـ حيلرڭ عرضلرى كبيدر. ميتلردن بريڭ عرضنه تعدى واقع اولور ايسه، وارثلردن برى حق عرضى دعوى ايده بيلور.

اصول فقه كتابلرنده على الاجمال ذكر قيلنمش شو (١٩٣) قاعده اساسيەيى شرح ايدر ايكن بر قدر تفصيلى اختيار ايتدك. زيرا شو قاعده اسلاميتڭ روحيدر. كتب اصولده ذكر قيلنمش قاعدەلرڭ الڭ مهميدر. تفصيلاتى بيوك جلدلرده، فقه، تفسير، حديث، اصول فقه، اخلاق كتابلرنده بسط قيلنمش ايسەده، هيچ بر كتابده بر يرده طوپلانماMش ايدى. محترم طلبەلرڭ استفادەلريچون بز فقهاى كرامڭ كتابلرنده مبثوث بيانلرى بر يره جمع ايتدك.

(١٩٥) مصلحتلر وجود جهتيله خالص اولاماز. معتبر ـ غلبەدر.

بوراده مصلحتدن مرادمز حيات انسانيه قيامنه، انسانلرڭ عقللرى وجدانلرى جهتيله على الاطلاق كمالنه عائد اولور هر بر شى.

شو معنى ايله مصلحتلره ايكى جهتدن نظر ممكندر. ١) برى او مصلحتلرڭ حصوللرى جهتيله ٢) ديگرى خطاب شارعڭ تعلقى جهتيله.

اولگى جهتله نظر ايدر ايسەك، شو دنياده طبيعت حياتڭ اقتضاسيله مصلحتلرڭ هيچ برى خالص اولاماز. هر بر مصلحت، يا قبل يا بعد، نهايتى يوق مشقتلرله كلفتلرله احاطه قيلنمش اولور. انسانڭ حياتى ايچون الڭ برنجى مصلحتلردن حساب قيلنور الڭ ضرور اولان طعام، شراب، لباس كبى شيلره نائل اولمق ايچون هر بر انسان اوت قان يوتوب، حسابى يوق بلالرى تحمل ايتمەيورمى؟ حكمت الهيه اقتضاسيله شو دنيا شويله خلق قيلنمش: انسانڭ هر بر راحتى متعدد تعبلرڭ امتزاجندن، ايكى قبيلڭ اختلاطندن حاصل اولور. «ونبلوكم بالشر والخير فتنه.» دنياده مقابل جهتڭ اشتراكندن خالى بر جهت بولنماز. مصلحت اولمق يا مفسده اولمق بالـگز غلبه جهتيله اولور. جهت مصلحت غالب ايسه، اطلاق عرفده مصلحت اولور. جهت مفسده غالب ايسه، عرفڭ اطلاقنده مفسده اولور.

ايكنجى جهتله يعنى خطاب شارعڭ تعلقى جهتيله نظر ايدر ايسەك، مصلحت ـ خالص اولور. يعنى مفسدەلرى معتبر اولماز.

شارع بر مصلحتی ایقاعله امر ایدر ایسه، مصلحتی ایقاع ایدر ایکن مترتب اولا بیلور مفسده معتبر اولمایوب، شارعك امریله مطلوب اولان مصلحت بر مصلحت خالصه کبی اعتبار قیلنور. شارع بر مفسده‌دن نهی ایدر ایسه، او مفسده ضمننده بولنه بیلور مصلحت نهی تحتنه داخل اولماز.

مصلحتلرك مفسده‌لرك نظر شریعت‌ده خلوصی ــ شارعك حکمتنه اعتناسنه مبتنی‌در: مفسده‌یی، نه قدر حقیر ایسه‌ده، شارعك امری تحتنه داخل ایتمك؛ مصلحتی، طفیف ایسه‌ده، نهی تحتنه ادخال ایتمك ــ حکمتك اقتضاسنه او قدر موافق دگلدر.

مصلحت هم‌ده مفسده من حیث الوجود خالص اولماز؛ هر صورت ایکی جهتك امتزاجیله حاصل اولوب، اعتبار ــ غالب جهتنه اولور دیدك. شارعك خطابی‌ده غلبه جهتنه منصرف اولور. مفسده غالب اولور ایسه، قطعاً نهی قیلنوب، مصلحت غالب اولور ایسه، امرك تعلقی ممکن اولا بیلور. بوڭا قران کریمك بر قاچ آیت کریمه‌سی دلالت ایدر.

«ویسألونك عن الخمر والمیسر. قل فیهما اثم کبیر ومنافع للناس. واثمهما اکبر من نفعهما.» (سورة البقرة)

یعنی: خمرك، میسرك مفسده‌لری چوقدر، انسانلر ایچون منفعتلری‌ده واردر. لکن هر حالده مفسده‌لری منفعتلرینه نسبتله زیاده‌در، بوڭا کوره هم خمر هم میسر قطعاً حرام قیلنمشدر.

«قل من حرم زینة الله التی اخرج لعباده والطیبات من الرزق. قل هی للذین آمنوا فی الحیاة الدنیا خالصة یوم القیامه.» (الاعراف)

یعنی: اللهك بنده‌لرینه ویرلمش زینتی، الله طرفندن بنده‌لره احسان قیلنمش رزقك طیباتی شو دنیاده اهل ایمانك انتفاعلری ایچوندر. شو زینت، شو طیبات ــ یوم قیامت‌ده خالصدر: اللهك زینتیله رزقك طیباتیله انسانك انتفاعنه یوم قیامت‌ده بر مسئولیت

کبی مفسده مترتب اولماز. زینتك طیباتك مفسده ترتبندن خالصلگنه کوره، الله او زینتی او طیباتی بنده‌لرینه حلال ایتمشدر.

قران کریم شو آیت کریمه‌سیله ــ زینت الهیه‌یی طیبات حیاتی تحریم ایدر انسانلری رد ایتمشدر. یعنی حالده نفعی محقق، استقبالده ضرری مفسده‌سی یوق شیلر هیچ بر صورتله حرام اولاماز. حرمت ــ ایکی شرطك بریله اولور، ۱) یا منفعتك عدمی ۲) یا نتیجه‌ده بر ضررك ترتبیله. حلاللك ایسه ایکی شرطك مجموعنه توقف ایدر: ۱) نفعك تحققنه ۲) نتیجه‌ده ضررك عدم ترتبنه. بر عملك حالده نفعی محقق اولوب، عاقبت‌ده ضرری یوق ایسه، اویله عمل نظر شریعت‌ده هیچ بر صورتله حرام اولاماز.

قران کریم مشروعیت‌ده ایکی شرطی رعایه ایتمك قانونیله ــ امور اجتماعیه‌ده قانون ترتیب ایدر فقیهلری ارشاد ایتمشدر.

هیئت اجتماعیه امورلری ایچون وضع قیلنور قانون‌ده شو ایکی شرط رعایه قیلنه بیلور ایسه، البته اویله قانون هیئت اجتماعیه مصلحتنه خدمت ایده بیلور. یوقسه، یوق.

مصلحتی منفعتی یوق شیلری اعتبار ایتمه‌مك ــ غایت‌ده ساده، ابتدائی بر اصلدر. لکن منفعت حاضره‌سنه آلدانمایوب، نتیجه‌ده ضررك عدم ترتبنه یقین حاصل ایتمك ــ اشته غایت مهم اصل شو اصلدر. امتزاج صورتنده مصلحتله مفسده‌لری وزن ایده بیلمك ــ دها بیوك اوچنچی بر اصلدر. مدنی قانونلرله سماوی شریعتلر آراسنده شو اصللری اعتبار ایتمك خصوصنده غایت بیوك تفاوت واردر. سماوی شریعتلر او اصللری رعایه ایتمك مسئله‌سنده بلا قصور اعتنا ایدرلر ایکن، مدنی قانونلر او اصللری رعایه وظیفه‌سنده احیاناً مساهله ایدرلر. منافع وقتیه‌یی یا جزئیه‌یی اعتبار ایدوب، مفاسد استقبالیه‌دن یا عمومیه‌دن احتیاط ایتمه‌مك مساهله‌سی مدنی قانونلرده غالباً بولنور.

بزم شریعت اسلامیه هم مصلحت هم احتیاط اساسلرینه مبنیدر: منفعتی یوق شیلر شریعتده معتبر اولماز، استقبالده اوزی کبی یا دها زیاده مفسدەسی اولا بیلور مصلحت مشروع اولماز، امتزاج صورتنده جهت غالبه اعتبار قیلنوب، مغلوب جهت یا فدا یاخود تحمل قیلنور. لکن مغلوب اولان جهت مفسدەیی تحمل ایتمك ـ بالکز او جهتك فناسی، یعنی مغلوبیت حسبیله عدم درکەسنه انتهاسی صورتنده جائز اولور. اگر مغلوب اولان مفسده قائم اولور ایسه، اویله مفسدەیی شریعت اسلامیه تحمل ایتمز. اما مغلوب مصلحت قائمەیی فدا ایدر. شریعتك احتیاطی شو قدر بیوکدر.

(١٩٦) مصلحتلرده نصفه معتبردر.

نصفه نوتك هم صادك فتحیله ـ عدالت معناسندەدر.

شریعت اسلامیه هر بر حکمده مصلحتی اعتبار ایدر. بوڭا علاوه هر مصلحتده نصفەیی‌ده یعنی عدالتی‌ده شرط ایدر. بر خصوصده بر مصلحت خالصه اعتباریله حکم مشروع قیلنەجق ایسه، مصلحتك بالکز او خصوص حقنده ضرردن مفسدەدن خلوصی کفایه ایتمەیور، بلکه دیگر خصوصلر حقندەده مفسدەدن خلوصی شرطدر. مثلاً: انسانلرك بر صنفی حقنده مصلحت کلیه ملاحظەسیله بر قانون ترتیب قیلنەجق ایسه، دیگر صنفلرك برینه ضرر بولنماموق قانونك مشروعیتی حقنده مهم بر شرطدر.

عموماً، مصلحتك بر جهت حقنده خلوصی کفایه دگلدر. بلکه دیگر جهتلردن‌ده ضرری ایجاب ایتمەمك قیدی‌ده معتبردر.

عدالتی محافظه ایتمك شریعتك بیوك بر اصلیدر. «ان الله یامر بالعدل والاحسان» آیت کریمەسیله عمومی صورتده، یعنی هر بر حرکتده هر بر عملده، علی الخصوص هر بر حکمده مطلوبدر.

(١٩٧) عمومی مصلحت ـ خصوصی مصلحتلره تقدیم قیلنور.

ایکی مصلحت تعارض ایتدکده، بری عمومك مصلحتی دیگری خصوصك مصلحتی اولور ایسه، مصلحت عمومیەیی اقامت ایتمك ضرورتنه کوره، مصلحت عمومیه یولنده مصلحت خصوصیه فدا قیلنور. فقیهلرك «عمومك نفعی ایچون ـ ضرر خاص التزام قیلنور» سوزلرینك معناسی شودر.

حقوق کتابلرنده مذکور «استملاك اصولی» بزم شو قاعدەمزك فروع جزئیەسندندر. یعنی: سوقاق بازار میدانلری، باغچەلر، مسیرەلر، صو یوللری، عمومی حوضلر وجوده کتورمك ایچون؛ یاخود خسته خانەلر، عمومی مکتبلر، تیمور یوللری انشا ایتمك ایچون قیمت عادله مقابلنده بر آدمك یرینی قانون آلمق اصولنه «استملاك اصولی» اطلاق قیلنور. یرك صاحبی راضی اولسەده اولماسەده، مصلحت عمومیەیی اقامت ایتمك ضرورتیله، قیمت عادله مقابلنده او یری آلمق مشروع اعتبار قیلنمشدر.

استملاك قانونی بالکز عمومك منفعتی ایچون مشروع اولا بیلور. منفعت عمومیه قطعی صورتده استملاك قانوننه توقف ایدر ایسه، استملاك مشروع اولور. اگرده قطعی صورتده توقف اثبات قیلنەماز ایسه، استملاك مشروع اولماز. اما حکومت املاك خصوصیەلرینی توسیع ایچون هیچ بر صورتله استملاك قانوندن استفاده ایدەمز. بلکه مالکك رضاسی قطعاً شرطدر.

شو قاعده فروعندن اولا بیلور شیلر (٢٦) نجی قاعدەده بر قدر ذکر قیلنمش ایدی.

(١٩٨) اصلك حکمی مصلحت عمومیه ملاحظەسیله رفع قیلنه بیلور.

اصلده جائز شیلر مصلحت عمومیه اقتضاسیله منع قیلنوب،

ممنوع شیلردن ممنوعیت زائل اولور. هر حالده عمومك مصلحتی هیئت اجتماعیه‌ده هر شیدن زیاده اعتبار قیلنور.

١٩٩ انسانك طبیعتنه یاخود عقلك شوقنه موافق مطلوبات شرعیه‌ده طلب مؤكد اولماز،

زیرا طبیعتك اقتضاسی عقلك اشتیاقی طلب موكددن مغنیدر. بوڭا كوره، ضرورات حیات قران كریمله سنت نبویه‌ده تفصیلاتیله بیان قیلنمامش. اكل، شرب، حركت، استراحت لباس كبی شیلرك هیچ بری فرض قیلنمق صورتیله نصوص شرعیه‌ده وارد اولمامش. طبیعت اقتضاسیله ممنوع شیلر محرمات عدادنده صانالمامش. انسانك طبیعتی باعث اولاجق مفسده‌لر شدتله منع قیلنوب، یا وعید یا عقوبت تعیین قیلنمش

هر حالده انسانك مساهله‌سی غالب شیلرده امر موكد اولور. اعتداسی غالب مفسده‌لرده نهی موكد اولور.

بر عمل حقنده شارع لسانندە مطلق صورتده امر یا نهی وارد اولور ایسه، او عملك هر بر فردی حقنده شارعك طلبی بر درجه‌ده اولماز. یاخود اولمق لازم دگلدر. بلكه احوالك اختلافیله مختلف اولور. مثلا: «ان الله یأمر بالعدل والاحسان» آیت كریمه‌سنده عدل هم احسان حقنده مطلق صورتده امر وارد اولمشدر. عدلك هم‌ده احسانك هر بر فردی، شبهه یوق، مطلوبدر. لكن هر بر فردینه متعلق طلب هر صورتده جزمی دگلدر. بعضاً جزمی اولور، انسانك دمنه مالنه عائد حقوقلرده عدالت كبی. بعضاً ندب طریقیله اولور، انسانك خصوصی حركتلرینه عدالتی كبی. احسانك فردلری‌ده اویله‌در. فرضك ركنلرینی ادا ایتمك معناسنده اولان احسان ـ فرض اولور. فرضك ادبلرینی ایفا ایتمك معناسنده اولان احسان مندوب اولور.

قران كریمده وارد امرلر، نهیلر حقنده شو بیانی اعتبار ایتمك لازمدر. «امرك موجبی وجوبدر» سوزی ـ هر صورتده صحیح

اولا بیلور سوز دگلدر. عدل، احسان، وفا بالعهد، عفو، اعراض عن الجاهل، صبر، شكر، فریبلره فقیرلره اعانه، معیشتده اقتصاد، مقابله بالاحسن، مستقیم بوللره سلوك، عمل صالح، استقامت، امانتی حفظ، خوف، تذكر، تلاوت قران، صدق، شهادت كبی شیلر حقنده قران كریمده وارد اوامری امعانله تفتیش ایدر ایسه‌ك، منهیات حقنده قران كریمده وارد نهی صیغه‌لرینی كورر ایسه‌ك، طلب صیغه‌لرنده قران كریمك عرفی بزه معلوم اولور. عرف قرآنده امر مطلق وجوب ایچون، نهی مطلق حرمت ایچون اولاماز.

شریعت اسلامیه‌ده فرض، واجب سنت، مندوب كبی احكامك تفاوتی‌ده، فقهای كرامك رأیلری كبی، دلیللرك قطعیتده ظنیتده تفاوتلریله اولمایوب، بلكه طلبك تفاوتی حسبیله اولور. واجبده ثابت طلب ـ مندوبده وار طلبدن قوتلی‌در. ایكی آراده وار تفاوت دلیللرینك تفاوتیله دگلدر، زیرا مندوبك دلیلی احیاناً بلاشبهه قطعی اولوب، واجبك دلیلی احیاناً هر جهتدن ضعیف اولور. بناءً علیه، فرضك تعریفنده «بدلیل قطعی» قیدی، واجبك تعریفنده «بدلیل فیه شبهه» جمله‌سی اوقدر مناسب دگلدر. زیرا فرضك فرضیتنه مدار ـ دلیلك قطعیتی دگل، بلكه طلبك تأكیدیدر. واجبك واجبلگنه مدار ـ دلیلك شبهه‌سی دگل بلكه واجبك طلبنده وار بر قدر مسامحه‌در.

(٢٠٠) انسانلرك صلاحنه خدمت ایدر هر بر شی ـ مشروعدر

هیئت اجتماعیه صلاحنه منفعتنه خدمت ایدر هر بر شی ـ حیات انسانیه‌یی تسهیل قصدیله اختراع قیلنور ارتفاقلر، امور عمومیه‌یی اداره ایچون وضع قیلنور نظاملر، دولت امورلرینی ترتیب هم‌ده عدالتی اقامت ایچون تدوین قیلنور قانونلر، انسانك ترقیات عقلیه‌سنه خدمت ایدر علوم معارف صنائع، انسانك اخلاقنه گوزللك ویرور اصول تربیه‌لر، وجودینه قوت هم صحت ویرور ریاضتلر، انسانلرك

معامله‌لرنده معروف عادتلر ـ شریعت اسلامیه نظرنده مشروعدر، بلکه مطلوبدر.

شو جامع قاعده‌مزك شاهدی قرآن کریمده حدید سوره‌سنده «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات وانزلنا معهم الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط.» آیت کریمه‌سیدر.

الله حضرتلرینك پیغانله رسوللری ارسالدن، تعلیماتله کتابلری انزالدن مقصدی ـ انسانلرك قسطی اقامت ایتمکلریدر. لیقوم الناس بالقسط. ـ انسانلرك صلاحنه خدمت ایدر هر بر شی ـ قسط یعنی «عدل» تحتنه داخلدر. انسانلرك صلاحی، نه صورتله وجود بولورسه بولسون، سماوی شریعتلری انزالدن قصد قیلنمش قسط اشته اودر.

کتب سماویه عرفیله تعبیر ایدر ایسه‌ك، کوکلرك یرلرك بلکه همه عالم وجودك قیامنه یعنی علی الانتظام بقاسنه سبب اولان قانون ـ قانون عدالتدر. عالم وجودك صلاحندن عبارت اولان عدل نه قدر مطلوب ایسه، حیات انسانیه صلاحندن عبارت اولان عدلده او قدر مطلوب اولور.

شو قاعده بلا شبهه قران کریمك نصوص واسعه‌سی تحتنه اوّلا وبالذات داخلدر. اصول شرعیه‌ده بر ابتدائی بینه کبی قبول قیلنور ایسه، یری واردر. اسلامیتك ابدیتنه عمومیتنه ایمان ایدر ایسه‌ك، شو قاعده‌یی قبول ایتمه‌مك ممکن دگلدر. شریعت اسلامیه انسانلرك صلاحلرینه سعادتلرینه منافی دگل ایسه، شو قاعده بر ابتدائی بینه کبی ثابت اولور.

بز قطعاً بیلورز: سماوی شریعتلردن هیچ بری حقیقتی تکذیب ایتمه‌یور، انسانلرك صلاحنه سعادتنه خدمت ایدر شیلری تحریم ایتمه‌یور اسلامیتك علوینی ابدیتی ایچون‌ده بویله اولمق لازمدر.

شو کلیه، یعنی «انسانلرك صلاحنه خدمت ایدر هر بر شی ـ مشروعدر» کلیه‌سی شارع اکبر علیه السلام حضرتلرینك «من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها. ومن سن سنة سیئة

فله وزرها ووزر من عمل بها» حدیث شریفلریله‌ده ثابتدر. شارع اکبر شو سوزیله سنت حسنه وضع ایتمگی مشروع ایتمشدر، بوکا کوره هیئت اجتماعیه‌ده اساس عمل اولور سنت ایکی نوع اولور: ١) بری سنت نبویه‌در. قران کریمك دلالتیله، یاخود شارع حکیمك اقوالیله اعمالیله ثابت اولور. ٢) دیگری سنت وضعیه‌در. حکمای وقتك معرفتلریله وضع قیلنور. شو سنت اولگی سنت کبی شرع شریفك بیوك بر رکنی‌در.

شارع سنت حسنه وضع ایتمگی مشروع ایتمش، او سنتله عمل ایده‌نلره اجرلر وعد قیلوب، وضع ایدن اهل علمی اهل همتی احترام تکریم طریقیله اجرلرینی نهایتی یوق قدر تضعیف ایتمش. بونکله انسانلری صلاح یوللرینه دعوت قیلوب، هیئت اجتماعیه مصلحتلرینه خدمت ایدر قانونلری رسوملری وضع ایتمك وظیفه‌سنه اهل علمی ترغیب ایتمش. شارع اکبر رسول کریم علیه السلام حضرتلرینك شو خطابی اسلام فقیهلری ایچون‌ده غایت مهم بر خطابدر.

شو فوق الغایه بیوك اهمیتی وار مسئله حقنده شو کونگی فقهای اسلام فکرلرینی بر قدر یورسه‌لار یارار ایدی!....

(٢٠١) دعوی‌ده حقیقتی اثبات ایده بیلور هر بر شی ـ حجت هم بینه اولور.

حکمك مشروعیتنه یاخود وقوعنه دلالت ایدر شیلری فقهای کرام «دلیل» نامیله تسمیه ایدوب، بر حقی دعوی ایدر ایکن محکمه حضورنده حقیقتی اثبات وظیفه‌سنده قانون طرفندن قبول قیلنه بیلور شیلری فقهای کرام حجه هم بینه نامیله تسمیه ایدرلر.

حکمك مشروعیتنه دلالت ایده بیلور «دلیل»ك نوعلرینی شو کتابك ٤نجی ٥نجی صحیفه‌لرنده علی الاجمال بیان ایتمش ایدك. حکمك وقوعنه دلالت ایدر دلیللر ایسه. محصور دگلدر، زیرا هر حکمك اوزینه کوره دلیلی بولنه بیلور. مثلا: زوالك فرضیت صلات

حقنده سببینه «اقم الصلوة لدلوك الشمس» آیت کریمه‌سی دلیل مشروعیتدر. اما ساعت، اسطرلاب، ربع دائره کبی آلات فلکیه دلیل وقوعدر.

محکمه حضورنده حقیت دعوابی اثبات وظیفه‌سنه شریعت اسلامیه طرفندن قبول قیلنه بیلور حجتلر بینه‌لر، مشهور دورت مذهبك کتب فقهیه‌سنده فقهای کرامك بیانلرینه کوره، یدیدر: ١) اقرار، ٢) شهادت، ٣) یمین، ٤) نکول، ٥) علم حاکم، ٦) قرعه، ٧) قیافه.

اقرار: دعوابی اثبات خصوصنده عالمده اك قدیم بر بینه‌در.

بر قرینه ظنیه یا قطعیه دلالتیله تکذیب قیلنمامش اقرار انسانك اوزی حقنده بینه عادله کبی اعتبار قیلنور. عقلنده تصور، خلل یوق بر انسان، اکراه کبی سببلر یوق ایکن، ذمه‌سنده بر حقك ثبوتنه اقرار ایدر ایسه، البته اویله اقرار طبیعی صورتده بینه اولور. اقرار صورتنیه تهمتك وجودی نادر اولوب، انسانك اوزی حقنده اقرار بینه اولور. لکن حکمی دیگرلره تعدی ایتمز، (٧٧نجی ماده‌یه باق.)

شهادت: اقرار ایله برابر عالم انسانیتده طوغمش بینهٔ عمومیه‌در.

بینه‌دن مطلب: صدق دعوابی اثبات ایتمکدر، بوکا کوره، شاهدك صدق حاکم نظرنده غالب اولور ایسه، اویله شهادت نظر شریعتده بینه اولا بیلور. شهادتده صدقك غلبه‌سی معتبردر. صدق غالب ایکن شهادت مقبول اولور. خاتونلق، ارلك، کتابیلك، مؤمنلك، یاشلك قارتلق کبی خصوصیتلر اصلا معتبر اولماز.

صدقك غلبه‌سنه کتب فقهیه‌ده ایکی مظنه کوسترلمشدر. بری عدد، دیگریده عدالتدر. عددك اك دون درجه‌سی ایکیدر. عدالتك شهادتده شرط قیلنمش قدری، یالان سویلمکدن منع ایدر قدر ایمان، هم وجدان پاکلگیدر. بر انسان یالان سویلمکدن صاقنماز قدردی دگل ایسه، دشمنلق یاخود صانلمقلق کبی تهمتلردن پاك ایسه، اویله شهادت هر بر انسان آغزندن مقبول اولور. حتی بر عادلك بر شهادت خصوصنده عدالتی هم ضبطی معلوم اولوب کذبدن خطادن

ماموللگی ثابت اولور ایسه، او شهادتی قبول ایتمك ایچون عدد شرط اولماز. زیرا ایکیلگی شرط ایتمك ـ صدقی غالب ایتمك ایچون ایدی. صدق معلوم ایکن شهادتی قبول ایتمه‌مك حقیقتی هم حقوقی ابطال اولور. حقیقتی انکار ایتمك، حقوقی اضاعه ایتمك ایسه، شرعاً حرامدر.

یمین:

یعنی بر سوزك حقیتنه الله رب العالمین حضرتلرینی شاهد ایتمکدر.

قصداً یالان سویلمگی عادت ایتمه‌مش انسان پاك وجدانیله بر سوزی سویله‌یوبده، او سوزك صدقنه الله حضرتلرینی شاهد ایدر ایسه، البته اویله سوزده یالاندن بر اثر بولنمامق لازم اولوب، او سوز هر خصوصده بینه کبی اعتبار قیلنمق لازم ایدی.

«قل ای شیء اکبر شهادة؟ قل الله.»

حلفت فلم اترك لنفسك ریبة   ولیس وراء الله للمرء مذهب.

لکن انسانك طبیعتنده بر قدر انحراف وجودی اقتضاسیله، انسانك هیچ بر دعواسی بلا بینه قبول قیلنمایور. یمینیده هر خصوصده بینه کبی اعتبار قیلنمایور، بلکه یالکز صدقی بوجه من الوجوه تأیید قیلنمش طرفك سوزی حقنده بینه اولور. بوکا بر قاچ مثال واردر.

١) دعویده منکر حقنده یمین بر بینه کبی اعتبار قیلندی. زیرا منکرك سوزی برائت اصلیه ایله تأیید قیلنمش.

٢) منکر یمیندن نکول ایدر ایسه، یمین بینه اولمق صفتیله مدعی طرفنه انتقال ایدر. زیرا منکرك نکولیله مدعی طرفی قوت کسب ایتمش اولور.

٣) مدعی دعواسنك حقیتنه بر شاهد اقامت ایدر ایسه، دعواسی بر قدر قوت کسب ایتمك جهتیله، مدعی یمین صاحبی اولا بیلور. مسلم، ابوداود، ترمذی، نسائی، ابن حبان، حاکم کبی اماملر ابن

عباس ابوهریره حضرتلرندن روایت ایتمشلر: «ان النبی قضی بیمین وشاهد.» ـ صحابیلرك تابعیلرك فقیهلرك اکثری شو حدیثله عمل ایتدیلر.

۴) قسامه‌ده مقتولك ولیلری طرفندن ایللی آدمك یمینی بینه حکمنده قیلندی. زیرا متهم قاتللرك عداوت سابقه‌لری، مقتولك‌ده او قاتللر محله‌سنده ظهوری کبی قرینه‌لر دلالتیله مدعیلرك سوزلرنك حقیت جهتی بر قدر تأیید قیلنمش اولور.

۵) بر دلیلك دلالتیله مدعی علیه طرفنده خیانت ظاهر اولور ایسه، بینه اولمق صفتیله یمین مدعیلره انتقال ایدر. «فان عثر علی انهما استحقا اثما فآخران یقومان مقامهما من الذین استحق علیهم الاولیان فیقسمان بالله لشهادتنا احق من شهادتهما».

نکول:

منکرك یمیندن امتناعی ـ دعوی حقیتنه بر بینه اولا بیلور. زیرا مدعی دعواسنده صادق اولماسه ایدی، منکر انکارنده صادق اولوب، یمیندن امتناع ایتمز ایدی. چونکه صادق ایکن یمین ایتمك‌ده بر بأس یوقدر. یمیندن امتناع ایتمك منکرك انکارده کذبنه دلالت ایدر. شو جهتله منکرك نکولی ـ صدق دعوی حقنده بر بینه کبی اعتبار قیلنمش.

علم حاکم:

دعوی‌ده حق طرفی حاکم بیلور ایسه، حاکمك علمی حکم حقنده بینه کبی اعتبار قیلنه بیلورمی؟ شو مسئله‌ده فقهای اسلام اختلاف ایتمشلر. بعضلری حاکمك علمی هر خصوص‌ده بینه‌در دیمش، بعضلر حقوق عباده‌ده، هم‌ده قذفدن ماعدا حدودده حاکمك علمی اصلا بینه دگلدر دیمش.

علم حاکمی بیناتدن حساب ایتمش فقیهلرك استدلاللری:

۱) شهادت، یمین کبی ظنی بینه‌لره اعتماداً حکم جائز ایسه، حاکمك قطعی علمنه بناءً حکم ایتمك البته بالاولویه جائز اولور.

۲) قرآن کریم «کونوا قوامین بالقسط» دیمش. حاکم حقیقتی بیلدی. عدالتی اقامت ایتمك فریضه‌سیله، علمنه موافق حکم ایتمك حاکم اوزرینه لازم اولور.

۳) راویلرك شارع علیه السلام حضرتلرندن روایت ظنیه‌لریله عموم انسانلر حقنده شریعت موبده ثابت اولور. ظنی دلیل ایله شریعت عمومیه‌یی اثبات جائز ایمش ایسه، حاکمك علمی کبی قطعی بر دلیل ایله حادثه جزئیه‌ده حکم ایتمك بلا شبهه جائز اولمق لازم اولور.

٤) حاکمك علمیله حکم ایتمه‌مك تهمت جهتیله ایسه، شهادت یمین کبی بینه‌لرده‌ده حکم ایتمه‌مك لازم کلور. زیرا ظنی بینه‌لرك هر برنده تهمت متمکن‌در.

۵) ابوسفیان خاتونی هند اوری هم بالاسی حقنده نفقه دعوی ایتدیك‌ده شارع علیه السلام بینه طلب ایتمه‌یوب، علمنه بناءً نفقه ایله حکم ایتدی. حاکمك علمی بینه حکمنده اولماسه ایدی، البته شارع حضرتلری هنددن بینه طلب ایدر ایدی.

٦) حاکمك علمیله حکم ایتمك جائز دگل ایسه، او علمك خلافنده قائم بینه باطله‌یی اعتبار لازم اولور. مثلا: زیدك قاتللگی حاکمك اوزینه قطعاً معلوم ایکن، شو علم معتبر دگل ایسه، عمرك قاتللگینی دعوی ایدر بینه‌یی قبول ایتمك لازم اولوب، بی گناه بر آدمی قتل ایتدرمك جنایتی مترتب اولور.

حاکمك علمی بینه دگل دیمش فقیهلرك استدلاللری:

۱) عن ام سلمة ان النبی قال «انکم تختصمون الی. فلعل بعضکم ان یکون الحن بحجته من بعض. فاقضی له علی نحو ما اسمع» متفق علیه. شو حدیث‌ده «فاقضی له علی نحو ما اسمع» جمله‌سی بینه‌ده سماعك اعتباریله، علمك معتبر دگللگنه اشاره‌در.

۲) شارع علیه السلام حضرتلری «شاهداك او یمینه. لیس لك الا ذلك» دیمش بینه‌یی ایکی‌یه حصر ایدوب، علم حاکمی بینه‌لك صافندن چیقارمش.

٣) مشهور حدیث لعان‌ده شارع علیه السلام «لو کنت راجما احداً بغیر بینة لرجمتها» دیمش. شارع حضرتلری علم قطعیله عمل ایتمه‌مش.

٤) والذین یرمون المحصنات المومنات ثم لم یاتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانین جلدة» ـ دورت شاهد یوق ایکن رامیلرك صدقلری معلوم اولور ایسه‌ده، آیت کریمه دلالتنه کوره، جلد واجب اولور. حاکمك علمی بینه اولمق صفتیله معتبر اولمامق لازم اولوب کلور.

٥) حاکملرك هیچ بری معصوم دگلدر. منصب قضایی انسانلر کوزنك تهمتدن صاقلامق ایچون علم حاکمی بینه عدادندن صایامق مناسبدر. سامعلرك هر برینه معلوم اولابیلور دلیل یوق ایکن حاکم یالکز اوزینك علمنه اعتماداً حکم ایدر ایسه، منصب قضا احتمالاتك بریله متهم اولا بیلور.

٦) حاکمك علمی بینه قیلنور ایسه، عدالت‌ده امان قالماز. زیرا ظالم حاکم علم دعوی قیلوب، ظلم یوللرینی فتح ایده بیلور.

٧) قاتللگی حاکمك اوزینه قطعا معلوم برادرینی حاکم بلا بینه قتل ایتدرر ایسه، بالاتفاق حاکم وارثلکدن محروم اولور. حاکمك علمی بینه اولسه، ابدی محروم اولماز ایدی زیرا بینه قیامی صوڭنده قتل ایتدرور ایسه، وارثلکدن محروم اولماز.

قرعه:

محل نزاع‌ده فصل نزاع قصدیله شریعت اسلامیه قرعه‌یی برحجه کبی اعتبار ایتمشدر.

قرعه مسئله‌سی قران کریم‌ده ایکی دفعه وارد اولمش: ١) بری: «ذلك من انباء الغیب نوحیه الیك. وما کنت لدیهم اذ یلقون اقلامهم ایهم یکفل مریم. وما کنت لدیهم اذ یختصمون.» ٢) دیکری: «وان یونس لمن المرسلین. اذ ابق الی الفلك المشحون. فساهم فکان من المدحضین.» سنت نبویه‌ده قرعه متعدد صورتلرده وارد اولمشدر:

١) عن ابی هریرة «ان النبی عرض علی قوم الیمین فاسرعوا. فامر ان یسهم بینهم فی الیمین ایهم یحلف» رواه البخاری.

٢) وعنه «ان رجلین اختصما فی متاع لیس لواحد بینة. فقال النبی استهما علی الیمین. ومن خرجت له القرعة یحلف ویأخذ ما ادعی» رواه ابوداود والنسائی.

٣) لو یعلم الناس ما فی النداء والصف الاول لاستهموا علیه.

٤) عن الزبیر ان صفیة جاءت بثوبین لتکفن فیهما حمزة فوجدنا الی جنبه قتیلا، فقلنا لحمزة ثوب، وللانصاری ثوب. فوجدنا احد الثوبین اوسع من الاخر، فاقرعنا علیهما. ثم کفنا کل واحد فی الثوب الذی خرج له.»

قرعه حقنده شو سنتلره ماعدا سنتلر وارد اولمشدر. سفر ایدر ایکن امهات المؤمنین حقنده شارعك قرعه‌سی، آلتی عبددن ایکی عبدی اعتاق حقنده قرعه‌سی کتب حدیث‌ده روایت قیلنمشدر. اصحاب کرام قرعه‌یه هر خصوص‌ده اعتماد ایدرلر ایدی. ولدی العاق مسئله‌سنده، میراث‌ده سهاملری افراز خصوصنده قرعه اعتبار قیلنور ایدی.

امام الائمه ابو حنیفه حضرتلری «وان تستقسموا بالازلام» آیت کریمه‌سنه تمسك قیلوب قرعه‌یی انکار ایتدی. لکن شارع حضرتلرینك هم‌ده بلا خلاف اصحاب کرامك عمللری کتب حدیث‌ده بلا شبهه ثابت اولمشدر. قران کریمك بلا انکار روایتی‌ده معلومدر. قرعه ازلام قبیلندن‌ده دگلدر، زیرا حقوق متساوی اولوب، ارباب حقوق راضی اولسه‌لار قرعه معتبر اولا بیلور. اما برجهتك حقی متعین اولور ایسه، او وقت اقتراع شرعاً جائز اولماز. قرعه حق متعینی، یاخود مصلحت متعینه‌یی ابطال ایچون دگل، بلکه حقوق متساویه‌یی تعیین ایچوندر. بناً علیه قرعه ازلام قبیلندن دگلدر. میسر، قمار ـ حقوق متعینه‌یی ابطال جهتیله ـ باطلدر. اما قرعه ـ حقوق متساویه‌یی تمییز جهتیله ـ جائزدر. ارباب حقوقك خاطرلرینی رعایه ایتمك مصلحتی‌ده قرعه‌ده واردر.

قیافه:

امام مالك امام شافعی امام احمد حضرتلری ثبوت نسب مسئله‌سنده قائفلرك سوزلرینی حجه کبی اعتبار ایدرلر. زیرا فراش کبی دلیل استصحابی ثبوت نسب حقنده حجت شرعیه اولور ایسه، شبه کبی دلیل طبیعی البته نسب ثبوتی حقنده حجت شرعیه اولور. اسامه ایله زید حقنده قائفك «هذه الاقدام بعضها من بعض» سوزینی شارع علیه السلام حضرتلری ایشیدوب، شادلاندی. اگرده نسب حقنده شبه ایله عمل جائز اولماسه ایدی، شارع قائفك سوزینی اقرار ایتمز ایدی. لعان‌ده حدیث عجلانی‌ده شارع علیه السلام حضرتلری «ان جاءت به علی نعت کذا وکذا فاراه قد کذب علیها. وان اتت به علی نعت کذا وکذا فهو لشریك» سوزیله ثبوت نسب حقنده شبهی دلیل کبی اعتبار ایتمش.

امام ابوحنیفه حضرتلری ثبوت نسب حقنده قیافتی حجه کبی اعتبار ایتمه‌یور. زیرا فراش قائم ایکن قیافت بالاتفاق معتبر دگل ایدی. فراش یوق ایکن‌ده معتبر اولماماق لازمدر. اوچ امامك بوقاریده مذکور سنتلرینه معارض اولا بیلور سنتلر حدیث کتابلرنده واردر. بناءً علیه او سنتلردن بریله عمل ایتمك ممکن دگلدر.

دورت مذهب کتب فقهیه‌سنده دلیللریله علی‌التفصیل بیان قیلنمش بینه‌لر ــ شو یدی بینه‌دن برینه عائددر. یدیدن هیچ بری علی القطع حقیتی افاده ایده‌میور. دیمك شریعت اسلامیه محکمه‌ده ظنی بینه‌لرله اکتفا ایتمشدر. لکن ممکن اولا بیله‌جك قطعی بینه‌لری الغا ایتمك طریقیله دگل، ظنی بینه‌لری‌ده شو یدی‌دن برینه حصر ایتمك طریقیله‌ده دگل. بولنور ایسه، قطعی بینه‌لر بلا شبهه معتبردر. ظنی بینه‌لرك دیگرلری‌ده، او یدیدن بری کبی، البته معتبردر. شریعت اسلامیه او یدیدن برینی اعتبار ایتمش ایسه، شبهه یوق، البته خصوصینی جهتیله اعتبار ایتمه‌یوب، بلکه دعوی حقیتنه دلالتی جهتیله اعتبار ایتمشدر. اویله ایسه قطعی حجه‌لرك هر بری، عمده

ظنی حجه‌لرك‌ده هر بری بلا استثنا شریعت اسلامیه نظرنده حقیت دعوایی اثبات وظیفه‌سنده بلا تفاوت معتبر اولور.

مدعیلرك دعوالری اوزرینه محکمه‌لرك کوره‌جك اشلری ایکی رکنله تمام اولور: ۱) بری دعوی‌ده کوسترلمش حادثه‌یی تحقیق هم اثبات ایتمك، ۲) دیگری علی التمام تحقیق صوکنده بر مناسب حکمی الزام ایتمك. اثبات صدق اوزرینه اعتماد ایدوب، الزام عدالت اساسی اوزرینه معتمد اولور. بناءً علیه دعوی‌ده حقیتی کوسترور، حقیتی اظهار ایده‌بیلور هر بر شی ــ شریعت اسلامیه نظرنده شرعی حجت، مقبول بینه اولور. عدولك شهادتلری‌ده حجت شرعیه‌در، قرینه حالیه یا مقالیه‌لرك دلالتی‌ده حجت شرعیه‌در. شاهد شهادتیله معترف اعترافیله حقیتی کوستره بیلور. کذلك محکمه تفتیشاتیله‌ده کوزدن غائب دلیللری میدانه‌چیقاره بیلور. هر حال‌ده شاهدلر شهادتلرنده خیانت ایده بیلورلر، اما احوالك قرائنك شهادتلرنده خیانت غایت نادر اولور.

بوکا کوره بینه‌لرك ظاهرلریله محکمه‌لر قناعت ایده‌مزلر. انسانلرك حقوقلرینی ضائع ایتمه‌مك فریضه‌سنك اقتضاسیله، هردعوی‌ده هر حادثه‌یی بلا مساهله تحقیق ایتمك، حقیتی اظهار ایده بیلور قرینه‌لری دلائل احوالی دقتله تفتیش ایتمك، حقیقت حالی کشف ایدر وسیله‌لری حیله‌لری عاقلانه استخدام ایتمك حاکملرك هر برینه بلا شبهه فرضدر.

«حقیتی اظهار ایده بیلور هر بر شی ــ حجت شرعیه‌در» دیدك. شو کلیه ــ کتب فقهیه‌ده حجیتی اثبات قیلنمش هر بر بینه‌یی شاملدر. تزویردن تقلیددن پاك حجت خطبه‌لرده، شو قاعده کورە، حجت شرعیه‌در. محکمه‌دن آلنمش کاغدلر، معلوم طبیبلر طرفندن ویرلمش شهادتلر، تزویر احتمالاتی یوق ایکن، هر بری حجت شرعیه‌در.

شو کونده معروف اولان نوطاریوسلر حضورنده انشا قیلنمش عقدلر معامله‌لر حقنده نوطاریوس قلمیله قید قیلنمش کاغدلر هر خصوصده هر دعویده حجت قطعیه‌در.

شو کتابمزڭ نهایه‌سنده، شریعت اسلامیه‌ده میراث اصوللرینی، شو کونده عالم تجارتده اڭ بیوك اهمیت کسب ایتمش قرض هم ربا مسئله‌لرنده شرع شریفڭ تعلیملرینی، فقهای اسلامڭ رأیلرینی، علمای اقتصادڭ تحقیقلرینی الحاق ایده‌جك ایدك. لکن بر ایکی مانعڭ حیلولتیله، او عزممزی فعلیته چیقارمق ممکن اولمادی. شاید بوندنصوڭ نشر قیلنه‌جق «حقوق اسلامیه» اجزالرنڭ تفصیلاتیله بسط قیلنور.

«والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا. وان الله لمع المحسنین» عنکبوت ٦٩

ناظمة الزهر

علوم قرآن امامی مشهور ابو محمد القاسم بن فیره الشاطبی رضی الله عنه حضرتلرینك قرآن کریم سوره‌لری آیتلری حقنده تالیف قیلنمش الڭ معتمد غایت مبارك منظوم بر اثردر.

شو مبارك اثر — بالگز ۲۹۷ قدرگنه بیتدن عبارت ایسه‌ده، قرآن کریمك ۱۱٤ سوره‌سنده وار همه آیت کریمه‌لری ابتدالری هم نهایتلری‌ ایله علی التفصیل بیان ایتمش؛ همده آیت کریمه‌لری حساب‌ده علی التواتر نقل قیلنمش آلتی منتظم عددی امامل‌رینه اسناد ایله روایت ایتمشدر.

[قر]آن کریمك بلا تحریف بقاسنه خدمت ایتمك قصدی ایله تألیف قیلنمش شو محترم اثری اوقومق بلمك — قرآن کریمی تلاوت قصدی ایله اوقور هر بر عالم مسلم ایچون لازم اولسه کرك.

ناظمه الزهر هر بیتلری هر کس آڭلار درجه‌ده آسان عباره عربیه ایله موسی جار الله قلمی ایله شرح قیلنمشدر. «ناظمة الزهر» شرحی ایله برابر «شرق» کتابخانه‌سی طرفندن نشر قیلنوب، بهاسی: ٦۰ تیندر.

آدرس:

Орскъ Оренб. губ. АХМЕДУ ИСХАКОВУ.